ANNUS ALBARUTHENICUS 2013

POETICA
PROSA
CRITICA
TRANSLATIO
DESCRIPTIO

ГОД
БЕЛАРУСКІ
2013

ANNUS ALBARUTHENICUS 2013

POETICA
PROSA
CRITICA
TRANSLATIO
DESCRIPTIO

XIV TRIALOG
KRYNKI 06-07.09.2013

САКРАТ ЯНОВІЧ
І СУЧАСНАСЦЬ

ГОД
БЕЛАРУСКІ
2013

XIV ТРЫЯЛОГ
Крынкі 6-7 верасня 2013 г.
«Сакрат Яновіч і сучаснасць»

Трынаццацігадовая гісторыя Трыялогаў магла закончыцца разам са смерцю іх стваральніка Сакрата Яновіча. Дванаццаць архіўных ужо, тоўстых тамоў альманаха Annus Albaruthenicus на бібліятэчных паліцах, падборкі артыкулаў у прэсе, здымкаў, інтэрв'ю склалі б менш ці больш камплектны запіс ідэі цыклічных сустрэч індывідуальнасцяў са свету высокай культуры з Польшчы, Беларусі ды іншых краін Еўропы ў сэрцы глыбокай еўрапейскай правінцыі. Быў бы гэта аднак запіс ідэі аднае асобы, без моцных гістарычных і культурных фундаментаў, без водгуку, без плёну.

Шматгадовая гісторыя Трыялогаў аднак паказала, што дзякуючы такім сустрэчам беларускую культуру пачынаюць заўважаць у Еўропе, а ў шматкультурным ды шматканфесійным рэгіёне набывае яна моц і значна яго ўзбагачае. Маюць на гэта ўплыў універсальныя вартасці семінараў і высокі ўзровень дыскусіяў пад час трыялогаў.

Ідэя XIV Трыялогу геаграфічна расцягнутая паміж Беласточчынай, Беларуссю, Польшчай і Еўропай. Гэта быў Трыялог розных сфераў культуры з удзелам выдатных творцаў літаратуры, візуальнага мастацтва і тэатру.

Літаратура

Семінар „Сакрат Яновіч і сучаснасць" прысвячаўся асобе стваральніка Трыялогаў. Яго ўдзельнікі: паэты, пісьменнікі, журналісты, гісторыкі, філосафы, грамадскія і палітычныя дзеячы, творцы культуры гаварылі пра ідэю і філасофію Сакрата Яновіча ды пра тое, як успрымаецца яго здабытак сёння.

Сярод гасцей былі:
Літаратура: Анджэй Стасюк, Уладзімір Някляеў, Ігнацы Карповіч;
Культура: Габрыеля Кардаца, Тамара Андрушкевіч, Кшыштоф Чыжэўскі, Сяргей Чыгрын;
Палітыка: Адам Міхнік, Лешак Мачульскі, Вінцук Вячорка.
Мадэратар дыскусіі: Мірослав Чэх

ВІЗУАЛЬНАЕ МАСТАЦТВА

Інсталяцыя ў пленэры Робэрта Кусьміроўскага Elementarz (Лемантар), гэта спроба канфрантацыі нашай памяці з этнічнымі, культурнымі, сэнсавымі ці індустрыяльнымі астанкамі ў месцах нашае экзістэнцыі. Elementarz з'яўляецца падношаным зборам прадметаў, сабраных у розных месцах даследаванага наваколля, які сваёй структурай нагадвае могілкі, помнікі ці надмагільныя пліты. Часткі сельскагаспадарчых машын, канструкцыі для вырошчвання парэчак, тэлеграфічныя слупы, геадэзічныя знакі і электрыфікацыйныя скрынкі часта з-за свайго дрэннага становішча выклікаюць аналогіі з надмагільнымі крыжамі, грабніцамі ці магіламі на ўзбочыне дарогі. Elementarz, гэта хатняя праца, з якой кожны павінен справіцца самастойна, паўспамінаць, задумацца.

ТЭАТР

Антыгона паводле Сафокла, або антычная трагедыя на рынку ў Крынках. Спектакль, гэта сучасная версія класікі ў рэжысуры Агнешкі Карыткоўскай-Мазур. Аўтарам ідэі ды мастацкага афармлення спектакля з'яўляецца прафе-

сар Лявон Тарасэвіч. Дзякуючы таму, што да спектакля далучаны жыхары Крынак і Беластока, універсальныя праблемы антычнай трагедыі сталі часткай жыцця сённяшіх жыхароў шматкультурнага памежжа. Антычныя Фівы стаюцца Крынкамі канца 1940-ых гадоў, а Крынкі – сведкамі трагічных падзей у Фівах у старажытнасці. Антыгона, гэта метафара гісторыі, якая паўтараецца і тысячы гадоў пратоптвае тыя самыя страшныя сцежкі. Гэтая п'еса не толькі расказвае трагедыю родавага праклёну, трагедыю самалюбства, неспатольнай прагі ўлады. У п'есе з'яляюцца таксама пытанні нацыянальнай тоеснасці, патрыятызму, усталявання дзяржаўнай мяжы, якая ў 1947 годзе сталася прычынай шматлікіх асабістых трагедыяў жыхароў Памежжа.

Рэжысёр: Агнешка Карыткоўскай-Мазур
Сцэнар: Дана Лукасінска
Сцэнаграфія: Лявон Тарасэвіч
Уборы: Магда Дамброўска
Музыка: Міхал Яцашак
Рэжысёр святла: Лявон Тарасэвіч, Марэк Оленяч
Сцэнічны рух: Мацей Заклічыньскі
Прадʼюсар: Зофія Доўят
Граюць: акцёры Драматычнага тэатра імя А. Вянгеркі з Беластока, госці з Варшавы, Менска і Любліна.
Хары: Камерны хор 441 Hz з Гданска, Хор жыхароў Крынак, хор жыхароў Сувалкаў.

ДАКУМЕНТАЛЬНАЕ КІНО

Размова з Сакратам / рэжысура: Габрыеля Кардаца
Запіс для фільма рабіўся ў 1996-97 г.г. падчас трох візітаў аўтаркі ў Крынкі, калі рыхтавалася выданне „Мініяцюраў” Сакрата Яновіча ў Італіі. Праект закончыўся выездам Сакрата Яновіча ў Венецыю ў 1998 годзе. Фільм, гэта суб'ектыўны падыход аўтаркі да пісьменніка. Яго вялікі козыр у тым, што Сакрат Яновіч паказаны ў сваім звычайным, штодзённым побыце.

Сакрат Яновіч – як я стаў беларусам / рэжысура: Пётр Садзіньскі
Гэта аб'ёмнае інтэрв'ю з пісьменнікам напрыканцы ягонага жыцця. Сустрэчы і здымкі адбываліся ў розных месцах: у агародзе ля дома, у кабінеце, а таксама ў кухні, якая з'яўляецца цэнтральным месцам у хаце. Такі прыём узбагаціў

візуальны боку стужкі. Расказ пачынаецца першымі жыццёвымі ўспамінамі, засяроджваецца на цяжкіх выбарах ды іх паслядоўнасцях. Галоўны матыў дакумента – ўзгадоўванне і мацаванне пачуцця нацыянальнай тоеснасці і цана, якую трэба за гэта заплаціць.

XIV Трыялог праходзіў пад ганаровым патранатам міністра культуры
і нацыянальнай спадчыны Польшчы.

ТРЫЯЛОГ
Каўказская сінагога ў Крынках
6 верасня 2013 г.

ЧАСТКА I
ЛІТАРАТУРА

Лявон Тарасэвіч:

Шчыра вітаю. Наш першы трыялог - пра літаратуру. Найперш вітаю госця з-за граніцы: Уладзімір Някляеў, запрашаю. Анджэйку, Валовец для нас таксама як заграніца, просім. Але Случанка для мяне, то ўжо зусім не заграніца. Адтуль наш трэці госць - Ігнацы Карповіч, вітаю. Сустрэчу павядзе Мірко Чэх, Нам тым больш прыемна, што ён таксама з меншасці – лэмка.

Mirosław Czech:

Добры дзень. Podjąłem się trudnego zadania moderowania aż trzech spotkań przede wszystkim dlatego, że miałem przyjemność znać Pana Sokrata Janowicza osobiście. Nieraz prowadziliśmy długie nocne rozmowy w latach 80. Nie jest mi więc on obcy ani jako osoba, ani pisarz, ani jako działacz społeczny, polityk. Postać to wielowymiarowa i wielka, co z odległości czasu widać jeszcze lepiej. Wielka nie tylko dla Białorusinów mieszkających na Białostocczyźnie, w Polsce, dla narodu białoruskiego na Białorusi i Białorusinów żyjących w innych państwach, ale także dla innych mniejszości narodowych w Polsce. Sokrat Janowicz potrafił łączyć różne generacje. Wychowywał takie postaci młodego ruchu białoruskiego w latach 80 jak Lonik Tarasewicz i inne

osoby, które doskonale znacie. Był tą osobą, która odcisnęła bardzo silne piętno na kontaktach mniejszości narodowych i polską refleksją na tematykę wschodnią wśród ówczesnej opozycji demokratycznej, drugiego obiegu. Sądzę, że Sokrat Janowicz w skali ogólnopolskiej jest niedoceniony, ale mam nadzieję, że takie spotkania jak dzisiaj będą służyć temu, aby postać Sokrata Janowicza odzyskała swój pełny wymiar.

Organizatorzy zaplanowali dyskusję na temat „Sokrat Janowicz a współczesność" aby zmierzyć się z wieloaspektową aktywnością Sokrata Janowicza i spuścizną, którą po sobie pozostawił. Wczoraj Adam Michnik powiedział, że zobowiązaniem dla współczesnych pisarzy, działaczy białoruskich jest przede wszystkim publikacja spuścizny Sokrata Janowicza i wówczas będzie można o nim podyskutować w skali ogólnopolskiej i regionalnej, bo on niewątpliwie tą postacią wybijającą się w skali regionu Europy Środkowo-Wschodniej - był.

„Sokrat Janowicz a współczesność" – zaczynamy od literatury, tej podstawowej aktywności Pana Sokrata, bo on był przede wszystkim pisarzem, był pisarzem wybitnym. Pamiętam jak ogromne wrażenie robiły na mnie jego opowiadania, powieści. Pamiętam, że już w latach 80-ych był tłumaczony na język niemiecki, jednocześnie miał pewne problemy, żeby się zaaklimatyzować czy być przyjętym tutaj, na Białostocczyźnie, uznanym za wybitną postać kultury tego regionu. W Warszawie był niezwykle doceniony. Bohdan Skaradziński w takiej podstawowej książce „Białorusini, Litwini, Ukraińcy – nasi bracia czy wrogowie" z 1984 roku, najważniejszej książce dla refleksji polskiej opozycji demokratycznej na temat relacji ze wschodnimi sąsiadami i mniejszościami narodowymi w Polsce uczynił książkę Sokrata Janowicza „Białoruś, Białoruś" fundamentem poznania problematyki białoruskiej.

A więc proszę Państwa „Sokrat Janowicz a współczesność", literatura, dziedzictwo, treści, które pozostawił, jak my to widzimy. Grono panelistów jest tak wybitne, że aż nieśmiało mogę zabierać głos jako moderator, ale spróbuję zmierzyć się z tym zadaniem: Pan Andrzej Stasiuk, Pan Ignacy Karpowicz i Pan Uładzimir Niaklajeu. Przestawiać chyba nie trzeba. Panie Andrzeju, proszę.

Andrzej STASIUK:

Czuję się tutaj jak cichociemny zrzucony na spadochronie, ponieważ nic z twórczości Sokrata Janowicza nie czytałem. Kulisy mojej obecności są takie, że obecny tutaj Lonik zadzwonił i kazał mi przyjechać, więc wsiadłem do auta i przyjechałem, bo Lonikowi się nie odmawia. Ja nie mam pojęcia, co pisał Sokrat Janowicz. Znam jego nazwisko

i obecność w kulturze polskiej, kulturze tej części Europy. Zawsze mnie fascynowało, że oto Sokrat, Sokrates i to skojarzenie z Białorusią czyli zaściankiem, taką prowincją prowincji europejskiej, z tym, że się gęsi gdzieś pasą na wygonach, ze społeczeństwem chłopskim budującym dopiero poczucie własnej tożsamości. Ja mam rodzinę z tych stron, więc mogę sobie pozwolić na takie gadanie. Jednocześnie to imię Sokrates, takie dumne nawiązanie do kolebki cywilizacji europejskiej. To gdzieś w głowie mi zawsze stukało, ale przyjechałem tutaj na gapę, że tak powiem, jak ten drugoroczny uczeń. Nie wiem, nie czytałem Sokrata Janowicza, mogę sobie tylko wyobrazić, co on pisał. Przyjechałem tutaj, będąc spryciarzem, żeby zobaczyć po raz pierwszy te okolice. Ja mam rodzinę trochę bardziej na zachód, pod Drohiczynem. Zresztą moje nazwisko jest też trochę stąd. Jak wrócę, to przeczytam Sokrata, a na razie mogę tylko swoją prywatną opowieść snuć o tym, czym jest dla mnie Wschód, ale to może trochę później.

Mirosław CZECH:

Zacznijmy zatem od pana Uładzimira Nieklajewa.

Уладзімір НЯКЛЯЕЎ:

Чатырнаццаць гадоў таму я жыў у Варшаве і напісаў тады паэму “Паланэз” пра любоў Беларусі і Польшчы. Першы раз я прыехаў на Трыялог у 1999 годзе, на самы першы. Адну частку гэтай паэмы я напісаў тут, у Крынках. Цяпер я яе зачытаю і пасля папрашу майго сябра Лёніка прачытаць польскі пераклад Чэслава Сэнюха. А пасля патлумачу, чаму я гэта раблю. Гэта маналог вялікага князя Міндоўга, звернуты да сучаснікаў, да мяне, да вас, да ўсіх беларусаў.

На ўзгоркі Нальшы коса падаў
Срабрысты дождж, і ў срэбры тым
Стаяў Міндоўг, а поруч з ім –
Ягайла, пяты сын Альгерда...
- Калі не ведаеш, дык ведай, -
Прамовіў ён, -
Я крыжакам
Пацвердзіў Жмудзь пасля Міндоўга,
Бо не яна Айчына нам –
І ў нас няма прад ёю доўгу.
А доўг ва ўсіх у нас адзін:
Перад Літвою доўг вялікі
Яшчэ з пары як Гедзімін

Заваяваў сталіцу вількаў.

Праз гэты доўг –
супроць Масквы –
Я з Польшчай ажаніцца мусіў,
Каб адстаяць Літвы правы,
Каб л ё с Вялікае Літвы
Не стаўся л ё с а м Беларусі.

Ды ўсё дарма... Вы лес апелі.
Згубілі ўсё, што продкі мелі,
Ператварылі край ваўкоў
У край зайцоў...
Я маю права
Спытацца з глыбіні вякоў:
Вы хто – народ?
Вы што – дзяржава?
Адкуль, калі няма слядоў?

Пазнаўшы зайца па губе,
Вам Жмудзь пад нос паднесла дулю,
Як Беларусь вы на сябе,
На край ліцьвінаў нацягнулі.
Вы разлучылі дух з крывёю
І, абрусеўшы пад Масквою,
Пад назвай, дадзенай Масквой,
Не сталі нават маскалямі,
А толькі назваю адной –
І тая назва стала вамі.

Вы – беларусы? Хто такія?
Ёсць Полшча,
Жмудзь,
Літва,
Расія –
Як вы ўшчаміліся сярод?
Адкуль з'явіліся? З балот
З чаго зляпіліся? З туманаў?..

Такіх падмен,
Такіх падманаў
Не ведаў ні адзін народ.

І што цяпер? Хай так і будзе,
Абы не горш? Вы што за людзі:
Вам звацца хочацца людзьмі,
Ці імі быць,
Ці біцца ў грудзі –
Ці ўстаць за крэўны край грудзьмі?

Чаму я гэта чытаў? Мы з Сакратам у той мой прыезд усю ноч гаварылі і размова наша тычылася вось гэтага, хто мы на сённяшні дзень ёсць. Гэта драма ягоная і не толькі ягоная таму, што ён аказаўся адмежаваны Сталіным той мяжой, якая пралегла паміж Гародняй і Крынкамі. Гэта драма мая, гэта драма ўсіх тых, хто мае дачыненне да беларускай зямлі. Глядзіце, чамву няма пытання, навошта Бог прыводзіць на гэты свет паляка, немца ці ангельца. Каб паляк быў палякам, немец немцам, а ангелец ангельцам. Калі спытаць беларуса, чаму Бог паклікаў цябе на гэты свет, далёка не кожны адкажа: для таго, каб быць беларусам. Я нарадзіўся ў Крэве. Крэва, кожны паляк павінен ведаць, гэта месца, дзе была падпісаная ўнія 1385 года паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Жэчпаспалітай (павінна быць: між ВКЛ і Каронай, а ў выніку гэтага паўстала Рэчпаспалітая – рэд.), калі Ягайла стаў каралём Польшчы. Вось я нарадзіўся там і для мяне не было ніколі пытання, хто я ёсць. Я ёсць чалаек, які нарадзіўся ў Эўропе, у той гісторыі, той культуры, у тым мастацтве, той літаратуры. Але для маіх суайчыннікаў заўсёды гэтае пытанне было. У мяне былі тры дзядзькі, браты маёй мамы. Калі ў 1944 годзе прыйшлі бальшавікі, вывялі ўсіх крэўскіх людзей на пляц і спыталі, хто з вас паляк, а хто рускі. Не спыталіся, хто тут беларус. Два мае дзядзькі аказаліся дурнейшыя і сказалі чамусьці, што яны рускія. Іх пакінулі там. Адзін аказаўся разумнейшы і сказаў, што ён паляк. Тыя два скончылі жыццё раней, нарадзіўшыся пазней за яго, адгарбаціўшы ў калгасе не за грошы, а за нішто, за працадні. А дзядзька, які сказаў, што ён паляк, пражыў у Польшчы ўсё жыццё і памёр зусім нядаўна, у мінулым годзе, будучы палкоўнікам войска польскага.

Дык вось і на сённяшні дзень гэтая праблема застаецца, яна відавочная на ўсіх узроўнях. Глядзіце, што кажа пра беларусаў Лукашэнка. Калі ў яго спыталіся,

хто такія беларусы, ён сказаў: гэта рускія са знакам якасці. Але не беларусы. І ён на сённяшні дзень даводзіць, што руская мова гэта ёсць сапраўдная беларуская мова, а беларускую прыдумалі палякі і ён кажа, што мы "не аддадзім нашую рускую беларускую мову рускім", што мы самі будзем на ёй размаўляць. І культура для яго руская, звязаная з Маскоўскім княствам, і гісторыя, і ўсё астатняе. Вось галоўная прычына, па якой я пайшоў у палітыку і па якой сталася тое, што сталася далей, вязніца і... ды Бог з ім, мы сёння пра Сакрата. Дык вось, гэтая драма, гэтая праблема і ёсць праблема лёсу, драма лёсу Сакрата Яновіча і найвострая канфліктная сітуацыя ва ўсіх ягоных творах, ці гэта раман "Сцяна", ці вершы ў прозе, гэта тая самая сітуацыя. Збажынка, якая стаіць на полі ў Крынках і не ведае куды, якім ветрам яе хіліць, заходнім у бок Эўропы ці ўсходнім - у бок Расеі. Ён вельмі гэтым мучыўся . Ён мучыўся праз тое, што пагаршаецца тут, на Беласточчыне, на Падляшшы сітуацыя з беларускай культурай, з беларускай мовай. Трэба сказаць праўду, яна насамрэч пагаршаецца, я бачу гэта і на сённяшні дзень. Гэта так, але тут ёсць хаця нейкае тлумачэнне таму, чаму так адбываецца. Іншая краіна, іншая культура, блізкая, але іншая. Гэта замежжа, а мы там самі на сённяшні дзень – не толькі Лукашэнка – тысячы беларусаў самі паклалі ў Беларусі мяжу паміж Беларуссю і імі. І як мае дзядзькі ў 1944 годзе, адны хочуць быць рускімі да гэтай пары, а другія палякамі. Вось з гэтай праблемай Яновіч нарадзіўся, з гэтай праблемай пражыў жыццё, з гэтай праблемай яго не стала.

Мы з ім тройчы хадзілі да войта – па-мойму і зараз тут той самы войт – упрошвалі, каб дазволілі і паспрыялі правесці гэты Трыялог. Мы тады не бачылі, каб вялікая радасць была. Гэта зразумела, хоць і балюча. А вось тое, што адбываецца сёння ў Беларусі, гэта незразумела, таму яшчэ больш балюча. Дык вось, творчасць выбітнага пісьменніка, празаіка, паэта Сакрата Яновіча дазваляе зразумець, што нас чакае ў бліжэйшы час, калі мы не павернемся да саміх сябе. Нас чакае страта Беларусі найперш зноў жа тут, дзе яна павінна быць – у нашых душах, у нашых сэрцах. Яновіча калі чытаеш, разумееш, што гэтага дапусціць у аніякім разе нельга. Ён не так вядомы сёння ў Беларусі, як я хацеў бы, каб ён быў вядомы, але сёння і Быкава амаль ніхто не чытае, і Караткевіча. Але на ўзроўні людзей найбольш дасведчаных, тых, хто разумее, што такое літаратура і што такое творчасць, Яновіч ёсць адзін з найлепшых, з найпершых, з найбуйнейшых беларускіх літаратараў. Таму я сёння тут, каб сказаць яму вялікі дзякуй за тое, што ён зрабіў і пакланіцца яму яшчэ раз. Dziękuję bardzo!

Ignacy KARPOWICZ:

Po takim wystąpieniu nie wiem, co powiedzieć. Jak myślę o Sokracie, to przypomi nam sobie nasze ostatnie spotkanie. To było rok temu, mieliśmy okazję porozmawiać chwilę, no i Sokrat mówi, słuchaj, wstaję, jem, coś robię, żyję, ale coś nie w porządku. Następnego dnia znowu wstaję, jem, pracuję, ale czegoś mi brakuje i to się powtarza jeszcze trzeciego dnia. Mówi, no i wreszcie sobie uświadomiłem, czego mi brakowało. Ja po prostu zapomniałem, że palę papierosy. To oznacza, że czas umierać. Niestety, Sokrat jak powiedział, tak zrobił.

„Sokrat Janowicz a współczesność". On jest po prostu nieobecny w czymś, co można nazwać głównym nurtem. Wygrzebanie jakiejś jego książki to jest rzecz do zrobienia. Wygrzebanie jakiegoś tekstu Sokrata naprawdę wymaga umiejętności analogowych. To występuje na papierze, trzeba wybrać się do biblioteki, nie zawsze jest, więc to jest pewien rodzaj wysiłku z poprzedniej epoki. A przez to, że Sokrat nie został podany polskiej literaturze, bardzo trudno jest o nim rozmawiać. Tym bardziej, że to była bardzo skomplikowana osobowość, skomplikowany sposób patrzenia na świat. To jest taka teza, którą bym postawił, być może jest nieprawdziwa. Jest rzeczą pewną, że Sokrat wierzył w moc literatury, że literatura dla niego była sercem czy rdzeniem, który formował naród. Ta jego tożsamość była taka powiedzmy trójpoziomowa. Pierwszy element, to lokalność. On jest stąd, z Krynek, tu jest jego mikrokosmos, Arkadia i tak dalej. Do drugiego poziomu zaraz wrócę, a trzeci to Europa, czyli jak równy z równym z innymi intelektualistami czy pisarzami wielkiego formatu. No i teraz wracam do tego drugiego poziomu, czyli do białoruskości. On to po prostu formował. Teraz jak myślę o znaczeniu literatury we współczesnym życiu, to mam taką pewność, że literatura naprawdę się liczy w tym rozumieniu powiedzmy Sokratowym wyłącznie w odniesieniu do nacji skrzywdzonych jakoś tam przez historię, czyli na przykład Białorusi, Kurdów, tych wszystkich, z kim historia obeszła się nie najlepiej. A na przykład w Polsce czy w wielu innych krajach to już zanikło, niestety. Nie ma powieści formujących całą generację, nie ma tekstów ważnych dla wszystkich.

Mirosław CZECH:

Proszę państwa, mamy sporo czasu i formę dialogu. Wprowadzenie dokonane przez naszych znakomitych panelistów pozwala otworzyć dyskusję. Tezy, które bardzo mocno postawili Panowie Niaklajeu i Karpowicz, pozwalają sformułować refleksje przez te osoby, które znały Sokrata Janowicza, znają jego twórczość i potrafią ją skonfrontować z własnym obrazem współczesności i tego, czym jest białoruskość w tejże współczesności, w tych wymiarach, o których wspomniał Pan Karpowicz. Proszę bardzo.

Andrzej Stasiuk:

Ja nie czytałem Sokrata Janowicza, ale przyszła mi do głowy refleksja po dramatycznym wystąpieniu kolegi Nieklajewa, które było prośbą o zaistnienie. Rzeczywiście, opowieść o Białorusi to jest problem jej nieistnienia. Karpowicz mówił, że Sokrat Janowicz nie istnieje w polskiej kulturze tak naprawdę, jest marginalny. Tak. Białoruś nie zajmuje miejsca w refleksji europejskiej czy światowej. Mnie przyszło do głowy, że odsiecz nadchodzi z zewnątrz. Najwybitniejszy zdaje się w tej chwili czeski pisarz Jachym Topol, dwa miesiące temu wydał po polsku kolejną książkę „Warsztat diabła". Jest to zupełnie opętana powieść o popkulturze, o współczesności, o tym jak popkultura radzi sobie z traumą Holokaustu, z traumą nieistnienia. W połowie ta książka dzieje się na Białorusi. Bardzo bym polecał przeczytanie tego, bo jest to opowieść o tym jak przeskoczyć nowoczesność, jak wejść w postnowoczesność z traumą białoruską, czyli najbardziej doświadczonego narodu europejskiego w XX wieku, z największym ubytkiem ludności, najbardziej ziejącą dziurą Holokaustu, białoruskiego Holokaustu. Jachym Topol proponuje zupełnie perwersyjną, potworną opowieść o tym jak Białoruś próbuje zaistnieć. To jest fikcyjna opowieść, ale dziejąca się współcześnie. Białoruscy opozycjoniści pospołu z rządzącymi dochodzą do wniosku, że jedynym pomysłem na to jak zaistnieć we współczesnej kulturze, postkulturze popkulturowej, kiedy rozrywka, event, zdarzenie są czymś najważniejszym tak naprawdę i dzięki temu patrzymy na świat, oni wynajmują czeskiego eksperta, żeby zrobić coś w rodzaju parku tematycznego „Horror Białorusi". Wskrzeszają nieboszczyków w liczbie dziesiątek tysięcy, wyjmują z ziemi białoruskiej i za pomocą technologii zmuszają ich do tego, aby opowiadali historie swojego życia. Ten park tematyczny jest zbudowany w Chatyniu słynnym, w tym Chatyniu, gdzie się dzieje „Idź i patrz" Elema Klimowa. Odsiecz dla tożsamości białoruskiej, tożsamości niepełnej przychodzi z zewnątrz, ze strony literatury światowej, bo Jachym Topol jest obecny w literaturze światowej. Refleksja jest gorzka, straszna, ale wybiegająca przez Białoruś w przyszłość. Czym będą społeczeństwa? Będą zdarzeniami rozrywkowymi, turystycznymi. Tam jest takie piękne zdanie: „Ci pierdoleni Polacy nawet Auschwitz mają, a my Białorusini nic nie mamy, zróbmy coś z tym"! To są takie opowieści. Bardzo państwu tę książkę polecam. Jest straszna, groźna i piękna. Jachym Topol „Warsztat diabła".

Leon Tarasewicz:

Jak myślę o Sokracie Janowiczu, to dwie tragiczne postacie pojawiają się na horyzoncie. Z jednej strony granicy Sokrat, który został w Krynkach, mieszkał w Białymstoku, a po drugiej Alaksiej Karpiuk, który całe życie walczył o białoruskość

w Grodnie. Mówimy o literaturze, ale mam takie pytanie, na ile każdy z nich zostawił ślad w określonej przestrzeni, w której się poruszamy, nie ważne jak ją nazwiemy: białoruską, polską czy europejską. Na ile Sokrat jest w tej przestrzeni obecny, czy tylko w literaturze, czy także jako działacz społeczny, jako osoba, która pisała bardzo dużo felietonów. Tak się składa, że obecne tutaj Gabriela Cardazzo i Tamara Andruszkiewicz znają go tylko z literatury. One z działalnością naszą społeczną zupełnie nic nie mają do czynienia. A jak każdy z was to odczuł, gdzie o nim słyszał, jak on był obecny? To spotkanie też ma odpowiedzieć na pytanie na ile on pozostał, na ile jest obecny dzisiaj.

Ignacy KARPOWICZ:

Dla mnie Sokrat to był pisarz. Pisarz białoruski. Miałem tego świadomość w liceum. Natomiast taką pracą pozaliteracką Sokrata, związaną z byciem tu, zetknąłem się dopiero w ostatnich latach i też, powiedziałbym, niezbyt intensywnie. Przede wszystkim pisarz.

Myślę, że odpowiedziałem na pytanie, ale chciałbym dodać coś jeszcze. Kilka dni temu w „Polityce Ekstra" w „Wyborczej" opublikowano apel parlamentarzystów, jeśli się nie mylę: „Precz z państwem narodowym" w wielkim skrócie. Sokrat poświęcił swoje życie próbując budować państwo narodowe, państwo Białoruś. Ja mam taki rodzaj marzenia, że ten fakt nieuformowania się państwa narodowego w starym stylu, że to nie jest błąd czy szkoda, tylko pewna szansa, ogromna szansa na przyszłość, że oni nie muszą przechodzić przez te syfy, przez które teraz my – państwo narodowe Polska - musimy przeleźć, żeby po prostu być ludźmi czy, że użyję innego ryzykownego słowa, żeby być Europejczykami. Tu jakiś rodzaj napięcia pewnie by powstał między Sokratem a tym, co ja myślę. Dla mnie państwo narodowe, to oczywiście jest wartość, historia i tak dalej, ale fanem państwa narodowego nie jestem. To państwa wywołują wojny, nie ludzie tylko państwa. W związku z tym, moim zdaniem, im szybciej państwo narodowe osłabnie, straci swoją niszczącą moc, moc niszczącą życia ludzi, tym lepiej. To być może jest jakaś białoruska szansa. Tyle że wiemy, Łukaszenka, granica i tak dalej...

Andrzej STASIUK:

To bardzo pięknie. Tyle, że co, jeśli Białoruś nie będzie tego przechodziła? Rosją zostanie? To jest jedyna szansa tak naprawdę. To bardzo ładne pięknoduchowskie myślenie, że państwo narodowe jest be, ale tak naprawdę mówisz po polsku dzięki państwu narodowemu. Pisałbyś po rosyjsku albo po niemiecku pewnie równie dobrze,

ale język polski jest ok, ja go lubię. Państwo narodowe pozwoliło ten język przechować. Nie ma jeszcze języka europejskiego, sorry.

Ignacy KARPOWICZ:

Dla mnie nie ma znaczenia, w jakim języku bym się nauczył mówić i pisać. Polski, niemiecki, rosyjski, każdy język jest ok. Może jednak ta utopijna, jak mówisz pięknoduchowska idea kiedyś zostanie zrealizowana. Nie chodzi mi też o to, że wszyscy muszą mówić po angielsku czy po chińsku za kilkadziesiąt lat.

Andrzej STASIUK:

Myślę, że różnorodność świata jest tym, co nas trzyma przy życiu, każe nam istnieć, podróżować, interesować się innymi rzeczami. Różnorodność świata też nas przygnała w te białoruskie strony. W polskie strony byśmy tak chętnie nie przyjeżdżali. Tak sobie to wyobrażam, że fajna jest idea, że nie ma granic, nie ma państw, a potem rozlewamy się w taką jakąś amorficzność, tylko ja ze swojego punktu widzenia chcę jeździć na Białoruś, na której nigdy nie byłem. Chcę jeździć do Chin, chcę jeździć do Rosji, chcę przekraczać te cholerne bariery językowe, kulturowe, bo to jest fascynujące. Mnie ciekawi to, że ludzie są inni, a nie to, że są tacy sami. Takich samych to ja mam w swojej wsi, w Polsce, Warszawie. Przeraża mnie ta wizja, że świat tak się zleje, zhomogenizuje, że wszyscy będą żyli w jednym języku, jednej cywilizacji, kulturze. To nie o to chodzi. Chodzi o to, żeby to było ekscytujące, żeby życie było czymś fajnym, a nie spełnieniem ideału. Cieszę się z tej białoruskiej walki o tożsamość, że komuś się jeszcze chce.

Mirosław CZECH:

Z państwem narodowym dzieją się rzeczywiście dziwne rzeczy w Europie, która jest takim projektem ponadnarodowym. Dyskusja między federalistami a zwolennikami Europy Ojczyzn ostatnio odeszła w cień pod wpływem kryzysu ekonomicznego. Kryzys ekonomiczny mnie przynajmniej uświadomił jedną rzecz, kiedy zastanawiałem się, czy więcej federalizmu i wyjdziemy z tego, czy też wzrośnie rola państwa narodowego. Otóż niemieccy podatnicy nigdy nie wezmą na swoje utrzymanie greckich emerytów. I na tym się w zasadzie dyskusja kończy. Jest taka wybitna książka Edwarda Wnuka-Lipińskiego z roku 2004, czyli przed akcesją Polski do Unii Europejskiej, w której powiedział on, że przyszłość należy do państw narodowych. I to wywiódł z punktu widzenia socjologiczno-politologicznego, opierając się na całej literaturze światowej. W moim przekonaniu mamy do czynienia raczej z renesansem państw narodowych i z nowym definiowaniem się tego zjawiska niż z zamieraniem. Być może

w niedługim czasie pojawi się państwo szkockie, ono zresztą w jakimś stopniu już jest w Wielkiej Brytanii, która wydawała się już strukturą całkowicie ułożoną. Renesans walijski, którego czołowego przedstawiciela Normana Daviesa mamy w Polsce, niemal Polaka, a który jest wielkim patriotą, by nie powiedzieć z europejska, nacjonalistą walijskim. Nie wspomnę o Baskach, o Katalończykach. U nas problem, z którym państwo się mierzy po cichu to śląskość, pojawienie się narodu śląskiego.

Leszek MOCZULSKI:

Śląscy górnicy nie chcą płacić chłopom z Białostocczyzny, a to przecież dzieje się w ramach jednego państwa narodowego. Albo jeszcze dokładniej, pracownicy fizyczni z Podlasia prawdziwego, czyli na zachód od Białegostoku nie chcą płacić dopłat dla rolników w tej części wschodniej, nowogródzkiej, nie podlaskiej, bo dlaczego mają płacić. Te argumenty nie świadczą o tym, że jeden naród nie chce pomagać drugiemu, tylko o tym, że jeden człowiek nie chce dzielić się tym, czego ma, jak uważa, nie za dużo, z innym.

Mirosław CZECH:

To niewątpliwie, ale jest taka rzeczywistość jak państwo narodowe i zaczęliśmy o tym rozmawiać.

Lucyna ALEKSANDROWICZ (Białystok):

Ja właściwie chciałam coś powiedzieć, żeby zabrzmiał jakiś damski głos w tej dyskusji zdominowanej przez panów. To po pierwsze. A po drugie, żeby wrócić do literatury, bo ona stała się jakoś mało ważna. Przeszliśmy do polityki, do innych spraw. Tutaj panowie poruszyli tak trochę na marginesie wątek według mnie bardzo ważny, mianowicie, w jakim języku powstaje literatura piękna. Pisarze białoruscy są chyba zawsze dwujęzyczni. Sokrat Janowicz był całkowicie dwujęzyczny, mógł pisać równie dobrze po polsku, co po białorusku. Pewnie Pan Stasiuk i Pan Karpowicz nie są dwujęzyczni, więc nie stoją w tej sytuacji wyboru, ale dla pisarzy białoruskich jest to niewątpliwie kwestia wyboru, który wiąże się z poczuciem tożsamości. Pisząc po białorusku wyrażają swoją tożsamość. Jednak pisząc w tym, a nie w innym języku zawsze możemy się wypowiedzieć trochę inaczej. Być może Pan Niaklajeu jako osoba dwujęzyczna mógłby coś na ten temat powiedzieć, a potem panowie jako pisarze polscy mogliby powiedzieć, czy byliby w stanie nauczyć się innego języka tak, aby w nim pisać. Czy to nie byłoby stratą dla waszej tożsamości pisarskiej? Żebyśmy jednak wrócili do tematu literatury, bo potem będą kolejne sesje, na których będzie można mówić o polityce i życiu społeczno-kulturalnym w Polsce.

Leon Tarasewicz:

Napisałem kiedyś tekst do katalogu naszego prezesa Pawła Grzesia. Napisałem po białorusku „Меляшкі – мая Аркадыя", a do katalogu poszedł w tłumaczeniu na język polski. Moja siostra przeczytała i powiedziała: „Але гэта не тое самае".

Уладзімір Някляеў:

Пушкін таксама пісаў па-французску, паказаў свае вершы французскай каханцы, а тая сказала "to jest bzdura, panie Puszkin". Мова, гэта кроў літаратуры. Нельга разглядаць літаратурную мову ў асяродку інфармацыйным: ён напісаў, я зразумеў. Гэта зусім іншая рэч. Я ведаю дастаткова расейскую мову, каб пісаць па-руску. І я пісаў па-руску. Пісаў да той пары, пакуль адзін з рускіх паэтаў, Сямён Кірсанаў, якому я, як малады паэт паказаў свае рускія вершы, не сказаў: "to jest bzdura! Гэта не па-руску". Як не па-руску? Я браў слоўнік, кожнае слова правяраў. Мысленне не па-руску. Спатрэбіўся быў час, каб я зразумеў, што ён меў на ўвазе. Бродскі пісаў па-ангельску, але гэта не той сам Бродскі, што па-руску.

Lidia Stefanowska:

Brodski napisał esej o swoich rodzicach po angielsku, dlatego że po rosyjsku to byłoby zbyt bolesne. Jest świadectwo, że Brodski powiedział, iż swoje wiersze chciałby czytać tylko po rosyjsku. Chciałabym tutaj dodać te udokumentowane przypadki dwujęzyczności pisarzy. Elliot popełnił kilka wierszy po francusku mówiąc, że nie ma takich rymów francuskich, które go interesują, więc dlatego on to zrobił. Becket pisał po francusku, jak mówił, dlatego że gdyby pisał po angielsku, to strasznie by się wymądrzał i stylizował. On nie chce pisać tak pięknie. Dlatego pisze po francusku, bo o wiele gorsza znajomość francuskiego pozwala mu na taki minimalizm i sposób wyrażania, który go interesuje. Dwujęzyczność, to jest problem wyboru każdego pisarza.

Adam Michnik:

Pisarze wymyślają różne rzeczy, żeby uzasadnić, dlaczego coś piszą. Mnie w tym kontekście dwie sprawy interesują. Ja kiedyś spytałem wybitnego pisarza białoruskiego Wasila Bykawa (ja zawsze w Polsce wiedziałem, że on jest Bykow, dopiero później ze zdziwieniem odkryłem, że on jest Bykau i to jest inny język), po jakiemu pan pisze, bo jak czytałem po rosyjsku jego opowiadania, to tam nigdzie nie było, kto „pierewodił". On mi powiedział, że pisze po białorusku i sam tłumaczy na rosyjski. Chcę wypowiedzieć się w kwestii języka narodowego. Oczywiście jest tak jak mówił Andrzej Stasiuk. Gdyby Sokrat Janowicz nie pielęgnował swojej białoruskości, to byłby pisarzem sowieckim, rosyjskojęzycznym. Funkcjonowałby w tej kulturze. Pan Niaklajeu jest tu-

taj lepszym specjalistą ode mnie, ale mam na myśli kulturę sowiecką nie tylko w sensie pejoratywnym, sensie odrzucenia. Pisarze azjatyccy, wybitni, Ajtmatow na przykład, pisarz rosyjski. Z tej samej bajki jest spór o Gogola. Czy Gogol to pisarz rosyjski, czy ukraiński, czy może ukraiński rosyjskojęzyczny? Istnieje cała szkoła, która twierdzi, że gdyby Gogol przyniósł swoje utwory do poety Kirsanowa, to ten by powiedział „извините, это не по-русски".

Ignacy KARPOWICZ:

Język, dwujęzyczność. Ja sobie nie wyobrażam zmiany języka. Oczywiście mogę napisać jakiś tekst w obcym języku jak jestem zmuszony. To jest rzeczywiście wtedy obcy tekst i obcy język, trochę jakby to było dalekie i nie moje. Pokrótce, to brzmi jak jakaś amputacja. Wybór innego języka, to jest taki rodzaj kalkulacji. To już można było wybrać tę trudniejszą drogę i pisać w swoim małym języku, jakikolwiek by on nie był i potem liczyć na tłumaczenia. A Conrad i Nabokow, dokonali – mam wrażenie – morderstwa na sobie zmieniając język. Dlaczego to uczynili? Wydaje mi się, że dla kasy. Dla kasy i sławy.

Andrzej STASIUK:

Poza tym, jak pisać po polsku o oceanach? Nie ma języka do tego. Polskim można tylko w obrębie Bałtyku się posługiwać. Ja też sobie tego nie wyobrażam, bo ja jestem leniem językowym. Ja trochę po rosyjsku mówię, a po angielsku co najwyżej jedzenie mogę sobie w knajpie zamówić. Ale mogę sobie wyobrazić takiego Nabokowa, do którego bony w dzieciństwie po angielsku mówiły. Taka możliwość istnieje, że drugi język jest prawie językiem ojczystym. Jednak będę bronił tego swojego polskiego. Równie ważna jest taka komplikacja świadomościowa. Zazdroszczę pisarzom pogranicza, koledze tutaj, że on jest białorusko-rosyjsko-polskim. Z jednej strony to jest bardzo bolesne, bo Białoruś chce być najważniejsza, ale z drugiej, to jest wielkie bogactwo. Ja mam tę radość, że mój ojciec jest z Podlasia i gdzieś mam taką zaburzoną tożsamość. Wedle Polaków- słaby ze mnie Polak. Białorusin prawie żaden, ale mam taką dwujęzyczność myślenia, bo jak wchodzę na cmentarz rodziny mojego ojca i patrzę na nagrobki, na te wszystkie Iwaniuki, Romaniuki, Stefaniuki, to widzę, że to jest trochę inna Polska. I w naturalny sposób mam otwarcie na ten wschód. To też jest językowość, tak jak ta moja miejscowość Gródek nad Bugiem mówiła taką dziwną polszczyzną, zmiękczoną, taką wschodnią. Ta polskość jest taka trochę przełamana. I te nazwy, Jabłonna Lacka – gmina mojego ojca. Jak była lacka, to znaczy, że w połowie była także ruska kiedyś. I ta cerkiew, która jest kościołem w tej chwili. Mam wrażenie, że to też jest dwujęzyczność, nie językowa, ale tożsamościowa. To też jest ważne. Uważam, że pisa-

rze tacy pochrzanieni, gdzieś z poboków mają większe szanse. Największe mają oczywiście ci z poboków, którzy piszą po angielsku, albo po rosyjsku, albo po chińsku.

Уладзімір Някляеў:

Мова, апроч іншага, у тых варунках, у якіх сёння знаходзіцца Беларусь, мае яшчэ вельмі істотнае значэнне, якое дае адчуванне глыбіні, гісторыі. Калі ты размаўляеш па-беларуску, а не па-расейску, ты адчуваеш гісторыю гэтай зямлі. Я калі кажу па-беларуску, адчуваю як узнікалі гэтыя словы на маёй зямлі. Гэта вельмі важна ў той сітуацыі, у тых варунках, у якіх знаходзіцца сёння Беларусь. Вось глядзіце, у рэзідэнцыі Лукашэнкі – то не палітыка, проша Пані, то літаратура, - сарганізаваны музей беларускай дзяржаўнасці, гасударсцвеннасці. Як вы думаеце, з якога экспанату пачынаецца музей беларускай гасударсцвеннасці? Думаеце, пачынаецца з нейкай Крэўскай уніі? Не. З пашпарту Аляксандра Лукашэнкі. Першы экспанат – пашпарт Аляксандра Лукашэнкі. Мяне ў той музей не пускалі, я "шпег польскі", але прыехала ангельская журналістка з Лондану і мяне з ёю пусцілі. І што кажа тая журналістка? Яна згадвае словы ангельскай пісьменніцы Жорж Эльёт: "Шчаслівая тая жанчына і тая краіна, у якой няма мінулага, няма гісторыі". У нас вырываюць карані. Сённяшняя прарасейская ўлада хоча, каб Беларусь жыла неяк без каранёў, у паветры, у космасе, у глабальным асяродку. Вось мова, паўтараю, дае адчуванне прырослацсі да зямлі і ў гэтым яе не толькі літаратурнае значэнне, а безумоўна больш істотнае.

Лявон Тарасэвіч:

Мне вельмі радасна чуць гэтую размову. Мне прыпанінаюцца тыя гутаркі доўгія пад яблыняй з Сакратам. Ён цалкам стаяў на такой пазіцыі, што немаг чыма пісаць на іншай мове. Я яму гаварыў, што гэта проста медыум, тое чым кантактуемся з другімі людзьмі. Трэба гаварыць так, каб другія маглі зразумець. Нават калі гаворым іншай мовай, павінна быць думка, кім мы ёсць. Думаю, што мова часта была такім бар'ерам, які не маглі мы перайсці. А з другога боку, я разумею цябе, бо памятаю, як мы ў студэнцкія часы з Янкам Максімюком цешыліся, калі знаходзілі такое слова, якога няма ў іншых мовах, як "прысутнасць" (мы трымалі тое слова, каб потым зрабіць старонку ў "Ніве"), як "бацькаўшчына". У іншых мовах не знойдзеш такой рамантыкі, што для пісьменніка вельмі важна. Радасна мне чуць вашую дыскусію, бо аказваецца, што мова ёсць толькі тым медыум, які мы паслугоўваемся, а калі кожны з нас дадасць сваю якасць, гэта ўзбагачвае супольную думку ў літаратуры.

Мікола Ваўранюк (Беласток):

Я думаю, Лёнік, што Сакрат Яновіч зайздросціў табе таго, у які спосаб ты кантактуешся са светам. Ты нават не падпісваеш сваіх працаў, яны настолькі ўніверсальнай мовай напісаныя.

Я тут хацеў бы расчараваць Ігнаца Карповіча, які – ведаю – добра зычыць беларусам і хоча, каб яны пераскочылі пэўны этап развіцця і каб іх не спаткалі тыя няшчасці, якія спатыкаюць іншыя народы на этапе нацыянальнай дзяржавы. Па-польску тэрмін “państwo narodowe” сапраўды мае нешта ў сабе, што палохае. Чаму хачу расчараваць? Таму, што народы не вучацца на чужых памылках. Так як сабака, які гоніць казулю і яна ўцякае зігзакам, не прастуе дарогу, а бяжыць следам за казуляй. Таму думаю, што і беларуская нацыянальная дзяржава з беларускімі школамі, у якой будзе развівацца беларуская літаратура, яшчэ будзе.

Кастусь Бандарук (Беласток):

Я з'яўляюся вучнем Сакрата Яновіча, ён старэйшы за мяне на сямнаццаць гадоў. Дзесьці прыкладам сорак гадоў таму ён вельмі на мяне разлічваў. Калі прачытаў першыя мае тэксты, сказаў на нейкім з'ездзе літаратараў: „wschodząca gwiazda poezji białoruskiej”. Аказалася, што нічога яна не ўзыходзячая, хутка апала. У кожным разе, мне запамяталася шмат яго выказванняў, бо мы сустракаліся вельмі часта і многа дыскутавалі пра літаратуру і пра жыццё. Я вывучыў адносна добра польскую мову, даводзілася на ёй шмат тэкстаў пісаць, нават іншым людзям. Сакрат гаварыў: чалавеча, усё, што ты не напішаш на мове, якую пачуў першай, ад мамы, нічога не будзе вартае, не будзе таго адчування слова, яно будзе штучнае. Яно можа будзе карэктна напісанае, але будзе няшчырае і неадчутае. Я вельмі многа заўдзячаю Сакрату Яновічу, ён паказаў як трэба думаць, як пісаць, але першае, што прышчапіў любоў да роднай мовы. Гэта сапраўды я высока ацэньваю і буду заўсёды памятаць.

Яўген Вапа (Беласток):

Калі гаварыць пра мову, літаратуру, то я скажу рэч, якая можа будзе тут непапулярнай. Калі жорсткі нацыялізм ёсць нечым балючым і яго трэба баяцца, то Сакрат Яновіч быў беларускім імперыялістам, бо ён хацеў, каб беларуская мова звучала ад Беласточчыны па Смаленшчыну і каб усюды лунаў бел-чырвона-белы сцяг і была навідавоку Пагоня. Гэта была мара Сакрата Яновіча. Можам наракаць на межы, але ён жыў бязмежна, верыў у бязмежнасць беларускай

ідэі. Гэта было самае галоўнае і ўсё гэта можам знайсці ў ягоных тэкстах. Ён на беларускай мове выказваў боль і роспач, але таксама веру ў перамогу. Сакрат Яновіч не мог пісаць па-расейску, як другой мовай. Ён вывучыў беларускую мову ад бацькоў, бо ў Крынках у школе ўжо не было беларускае мовы, яе ліквідавалі ў 1924 годзе.

Лявон Тарасэвіч:

Генік, ён паўтараў, што вучыўся чытаць на Пушкіне.

Яўген Вапа:

А пісаць прозу на Ізааку Бабелю. Кароткія апавяданні Сакрата сапраўды падобныя, нават тэмы, на бабелеўскія. Калі казаць пра мову, дык ён да яе ўвесь час імкнуўся, каб дасягнуць ідэалу. Без ніякіх школаў, памятайма пра тое. Ён сам становіцца энцыклапедычным літаратурным узорам. Таму ягонага імперыялізму не трэба баяцца, гэта самы лепшы імперыялізм у свеце і яго можна ставіць іншым людзям у прыклад.

Bogusław Panasiuk (Krynki):

W nawiązaniu do Gienka Wappy, Sokrat Janowicz chciał mnie zachęcić do mówienia po białorusku. Mówiłem, że tak naprawdę białoruskiego nie znam. A prosty język znasz? Tak, dobrze znam, rozumiem, rozmawiam. No właśnie, to jest literacki białoruski.

Chciałbym podziękować ludziom ze Stowarzyszenia Willa Sokrates za zaproszenie na XIV Trialog Białoruski. Jest to pierwszy Trialog bez Wielkiego Nieobecnego, bez Sokrata Janowicza, ale jestem pewien, że jego duch unosi się nad nami. Zresztą ten duch z pierwszych spotkań trialogowych daje się tutaj odczuć. W imieniu swoim i naszych mieszkańców chciałbym podziękować za to, że czcicie pamięć Sokrata Janowicza, organizatorom z Willi Sokrates, że ten Trialog mógł się odbyć. Chcę zwrócić uwagę pana z ministerstwa (słowa skierowane do Dobiesława Rzemieniewskiego z Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji – red.), że w tym roku jest czternasty, a za rok będzie piętnasty, żeby urzędnicy z ministerstwa nie żałowali pieniędzy na chłopów z Podlasia, tak jak wspomniani tutaj górnicy ze Śląska. My niestety jesteśmy tą uboższą częścią Polski.

Pan Uładzimir mówił, że przed pierwszym Trialogiem na mojej twarzy pojawił się strach. Oczywiście, ja wtedy dopiero zaczynałem urzędowanie, a pierwszą wizytę

urzędową złożył mi komornik. Ja tę gminę przez długi czas wyprowadzałem, potem odszedłem, a teraz znów wyprowadzam na jakąś tam prostą finansową. Wracam do pierwszego Trialogu. Nie wiedzieliśmy, co to będzie. Myśleliśmy, że to będzie kolejna masowa impreza z piwem, kiełbaskami, disco polo i tak dalej. Spłaciłem ratę długu, opłaciłem imprezę masową Dni Krynek, a tu znów na kolejne kilkanaście albo kilkadziesiąt tysięcy chcą mnie naciągnąć. O Boże, ja już tego nie wytrzymam, gmina nie wytrzyma! Proszę to zrozumieć. Nie było jednak tak źle. Myślę, że było bardzo dobrze, było po kryńsku, bo pan Sokrat i ja jesteśmy rodowitymi krynczanami.

Wszystkim przybyłym znamienitym gościom bardzo serdecznie dziękujemy. Uznajemy to za wyraz głębokiej pamięci o panu Sokracie Janowiczu, człowieku stąd, który tak sobie zamarzył i odszedł w tym roku, zostawił nas samych.

Chciałem też coś od strony literackiej opowiedzieć. Ta literatura Sokrata Janowicza była obecna w moim domu, nie tylko ja czytałem, ale i siostra świętej pamięci, ojciec. Ja do końca jego życia dostawałem od niego książki, które w większości przeczytałem. Pamiętam z dzieciństwa, że pan Sokrat Janowicz opisywał życie mieszkańców Krynek w swoich powieściach, opowiadaniach i po ukazaniu się „Zahonów" miał problem z wyjściem na ulicę, bo wszyscy jego koledzy, koleżanki, znajomi mieli pretensje o to jak on ich opisał. A to była Mańka Usata, a to Waciuk Kanaplasty, a to Hela Padkidnaja. On się musiał gęsto tłumaczyć, a nieraz i setkę stawiać, żeby się od niego odczepili, zanim im wytłumaczył, że nic złego nie miał na myśli. Ja też praktycznie od 1998 roku, jak zostałem wójtem, to tłumaczę ludziom, żeby tak prosto i bezpośrednio nie brali do siebie, bo pan Sokrat Janowicz jest pisarzem, wielkim pisarzem i ma prawo do upiększeń literackich, do fikcji literackiej. Jeżeli coś opisuje, to proszę nie brać do siebie, tylko wziąć tę poprawkę, że on ma prawo. Ty nie masz prawa, ja nie mam prawa urzędowo takiej fikcji uprawiać, a on z tego żyje, to jest jego zawód.

Serdecznie dziękuję za pamięć. Jeszcze raz Pana proszę, pamiętajcie tam w Warszawie, że za rok piętnasty trialog panowie i panie ze Stowarzyszenia Willa Sokrates organizują. Dziękuję Panie profesorze (do Leona Tarasewicza – red.), że tu jesteście i to robicie. Dla nas jest to wielki zaszczyt i wielka promocja. Znów o tych małych, cichych Krynkach jest wszędzie głośno. Myślę, że ubiorę ciepłą kurtkę, bo wieczory już są chłodne i Antyhonę jeszcze dzisiaj na rynku obejrzę. Dziękuję serdecznie.

Dobiesław RZEMIENIEWSKI:

Ponieważ każdy tutaj się przedstawia skąd jest, mnie nie wypada powiedzieć, że

z Mazowsza czy Warszawy, więc niech będzie, że z ministerstwa. Mam nadzieję, że pomimo stroju nie kojarzę się Panu burmistrzowi z komornikiem. Jestem gościem Trialogów Sokrata Janowicza, a teraz Państwa, nie po raz pierwszy. Dla mnie Sokrat Janowicz, podobnie jak dla Mirka Czecha, był kimś, kto pokazał kulturę białoruską. Ja też swoją przygodę z kulturą białoruska zaczynałem od Pana Sokrata. Ten wątek jest niezwykle istotny, myślę, że Sokrat Janowicz zgromadził przyjaciół wokół kultury białoruskiej, wokół tego imperium, które mam nadzieje powstanie, bo z imperiów nie tylko złe rzeczy wynikają. To imperium, które on w swojej literaturze tworzył, było tym dobrym, pięknym imperium. On był moim przewodnikiem. Dla mnie ta ziemia, którą on ukazywał, była atrakcyjna właśnie przez tą inność, przez to bogactwo, przez to, że nie było tego zglajchszaltowania (to, o czym panowie mówiliście wcześniej). Pana Sokrata Janowicza nie ma w tej podkulturze, którą jesteśmy atakowani, więc trudno go przyswajać w tej dzisiejszej przestrzeni. Trzeba się zastanowić, co zrobić, żeby Sokrat Janowicz nie był tylko analogowy i obecny tylko na naszych spotkaniach, żeby mógł funkcjonować szerzej. Ten język, który był tak istotny w jego imperium, cieszę się, że brzmi dzisiaj, że to nasze spotkanie jest dwujęzyczne. Ten język dzięki też Panu Sokratowi Janowiczowi trwa.

Panowie mówiliście też o kwestiach związanych z różnego rodzaju patriotyzmami, nacjonalizmami, odrodzeniem takich lub innych nacji. Tutaj chyba trzeba dodać pewną łyżkę dziegciu do tego, dlatego że w Polsce mieliśmy ostatnio wyniki spisu, który pokazał, że właściwie wszystkich mniejszości mamy więcej niż było to dziesięć lat temu. Dla mnie, jako urzędnika, który zajmuje się mniejszościami, była to duża radość, kiedy te wyniki spisu (niezależnie od tego, że one mogą być tak czy inaczej oceniane) odczytałem. Wszystkich z wyjątkiem jednej – białoruskiej. Tutaj właśnie jest ten smutek, który się przewijał w wypowiedzi pana Nieklajewa. Ten smutek gdzieś się zawsze przewijał w wypowiedziach Pana Sokrata, ale też te spotkania, które organizował i które, mam nadzieje będą miały ciąg dalszy – wezwanie Pana burmistrza przyjąłem do siebie i postaram się bronić tego dziedzictwa z moimi skromnymi możliwościami, ale mam pewność, że nie jestem jedynym przyjacielem Trialogów w Warszawie, – że będziemy się jeszcze wielokrotnie spotykali. I też to traktuję jako zobowiązanie, bo dzisiejsze spotkanie jest spotkaniem wyjątkowym. To pierwsze spotkanie, kiedy Pana Sokrata Janowicza nie ma z nami. Panowie jesteście pisarzami, to wiecie, że pisarza się nie poznaje po pierwszej książce, tylko drugiej lub trzeciej, więc mam nadzieję, że w równie zacnym gronie będziemy się spotykali na następnych Trialogach.

Krzysztof Czyżewski:

Chciałbym się włączyć do tej dyskusji o państwach narodowych, bo mnie trochę zaniepokoiła. Chcę powiedzieć Leonie, że dla Sokrata to język był Ojczyzną. To troszkę takie Miłoszowe, że człowiek pogranicza często wybiera język za ojczyznę, a nie państwo narodowe. To jest pogranicze właśnie. Powiedziałeś Ignacy, że on walczył o państwo narodowe. Myślę, że on nie walczył o państwo narodowe, tylko o język białoruski. Adamie, to nie jest tak, że dzięki państwu narodowemu mamy Sokrata Janowicza, mamy go raczej dzięki takim ludziom jak ty, którzy walczyli o państwo obywatelskie, które pozwala mówiącym innymi językami niż polski tworzyć i mieć swój głos. Jeśli walczycie o państwo białoruskie, to ja rozumiem, że będzie to kraj, który będzie miał szkoły białoruskie, ale który będzie walczył, żeby Polacy tam mogli pisać po polsku, a Ukraińcy po ukraińsku w tej Białorusi, w tym państwie narodowym. To nie jest tak Andrzeju, że państwa narodowe chronią różnorodność w tym świecie. Często jest odwrotnie, glajchszaltują i unifikują, dlatego że są państwami narodowymi, a nie obywatelskimi, które dają możliwość rozwijania się różnorodności. Za państwo narodowe ci inni na pograniczach wielką cenę zapłacili, bo ono unifikowało, mordowało, zabijało wszystko, co inne. Obyśmy o takiej tradycji nie mówili. Mówię tutaj w kontekście literatury, że my tę różnorodność języków czy kultur zachowamy nie tylko poprzez państwo narodowe, chociaż może ono być pewnym instrumentem. Mogą to zachować miasta, regiony, Europa dobrze wymyślona i tak dalej. Tutaj możliwości są bardzo wielkie.

Ja dzielę ten lęk Ignacego przed dziedzictwem państw narodowych, które doprowadziły do tych wszystkich tragedii straszliwych. Sięgając wstecz, gdybyśmy mieli tutaj państwo narodowe takie jak Francja, to nie byłoby języka białoruskiego, bo podzieliłby los okcytańskiego czy na wyspach brytyjskich gaelickiego i dzisiaj by go nie było. Mamy go całe szczęście i Sokrat Janowicz sobie w nim znalazł Ojczyznę i pięknie pielęgnował. Nie jest tak Leonie, że to jest tylko komunikator. Dla ciebie farby, to nie jest tylko komunikator, to jest twój świat i twoja Ojczyzna. Myślę, że tym był język białoruski dla Sokrata Janowicza.

Adam Michnik:

Krzysiu, ja tyko ci chciałem zwrócić uwagę, że było państwo ponadnarodowe, które niwelowało, glajchszaltowało nie mniej niż państwa narodowe. Ono się nazywało Związek Radziecki. W sowieckim języku zarzut nacjonalizmu był w stosunku do tych wszystkich, którzy chcieli tego samego, co ty, mówić swoim ojczystym językiem. Nie chcieli pozbawiać kogokolwiek prawa do mówienia jego językiem. Oczywiście,

masz racje całkowitą, że chorobą postkomunizmu jest w pewien sposób rozumiane państwo narodowe, Polska dla Polaków, Litwa dla Litwinów, et cetera. Tyle, że państwo ponadnarodowe nie jest żadną recepturą. Tutaj rzeczywiście trzeba zabiegać o budowę narodowego państwa obywatelskiego. Ono narodowe jest w tym sensie, że ma jakąś identyfikację. Ja nigdy w Polsce o to nie zabiegałem, bo jestem z tego pokolenia, którego nikt nie germanizował ani nie rusyfikował, ale jednak wszyscy to gdzieś w genach mamy, że w XIX wieku były tylko dwie instytucje, gdzie język polski był legalny: Kościół i teatr.

Danuta ZAWADZKA:

Ja chciałabym powiedzieć parę słów o przyszłości i odpowiedzieć na pytanie pana Leona Tarasewicza o spotkania z Sokratem Janowiczem. Reprezentuję polonistykę na Uniwersytecie w Białymstoku i na tym uniwersytecie Sokrat Janowicz jest czytany na kursie literatury obowiązkowej. To jest informacja, którą chciałabym przekazać w kontekście takich głosów, że jest nieobecny. Nasi studenci - polonistyki - czytają go. Byłoby może ciekawe, gdybyśmy porozmawiali jak oni reagują na Sokrata Janowicza dzisiaj, ale chyba nie czas po temu. Z jednej strony on się im kojarzy z przeszłością, na przykład z takim momentem polskiej literatury gdzieś z pierwszej połowy XIX wieku, kiedy ta polskość była wieloszczeblowa: żeś znad Niemna, żeś Polak, żeś mieszkaniec Europy. Z drugiej strony kojarzy się z czymś bardzo im współczesnym, mianowicie z taką tożsamością niesztywną, gdzie jest miejsce na lokalność i czucie się Europejczykiem. Oczywiście, im trudno jest zrozumieć, zwłaszcza w sytuacji stresu testowego, jak to z tym Janowiczem było. Kiedy trzeba wytłumaczyć, dlaczego on ma się kojarzyć z białoruskością, padają przedziwne odpowiedzi, na przykład, że Krynki przed wojną pewnie należały do Białorusi czy przed wszelkimi wojnami i dlatego pewnie jeszcze Sokrat Janowicz pamięta białoruskość. To jest humor z zeszytów. Najważniejsze jest to, że on jest czytany. Prośba jest tylko o to, żeby go rzeczywiście wydać, ponieważ mało jest książek. Jest to znakomity pisarz, więc sam się obroni, niczego więcej nie trzeba.

Mirosław CZECH:

Jest takie ciekawe zjawisko, które można obserwować chyba od lat 60. Znam to z Ukrainy, która jest państwem doskonale dwujęzycznym, z absolutną przewagą języka rosyjskiego w wielkich miastach. Poza Andriejem Kurkowem, który jest w zasadzie zjawiskiem ponadnarodowym, nie ma od lat 60. żadnego pisarza, który posługiwałby się językiem rosyjskim mieszkając na Ukrainie i tworzył literaturę nie tylko wybitną, ale mówiącą coś o tym społeczeństwie, jego przeżyciach, czyli umiejscowio-

nym w jakimś czasie i przestrzeni, konfrontował siebie poprzez to społeczeństwo ze zjawiskami ogólnoświatowymi. Nie z ukraińskością, a człowiekiem w obecnym społeczeństwie. Nie znam takiego pisarza i nie ma takiego zjawiska. To jest bardzo interesujące. Jeśli chcemy dowiedzieć się czegoś poprzez literaturę o świecie danego pokolenia czy danej generacji, o człowieku zagubionym w czasie i przestrzeni, to się dowiemy z literatury ukraińskiej, czyli pisanej w języku ukraińskim, a nie dowiemy się z literatury pisanej w języku rosyjskim. Powtarzam, z wyłączeniem Andrieja Kurkowa, który mówi o sobie, że jest Ukraińcem, który używa jako medium języka rosyjskiego. Jest takim Ukraińcem obywatelskim.

Wybitność literatury, którą tworzył pan Sokrat Janowicz polegała na tym, że on poprzez tę swoją Arkadię, swój mikrokosmos w Krynkach umiejscowiony, opisywał świat, człowieka w świecie. A to jest chyba definicja literatury taka najgłębsza, jak ja to rozumiem. O Krynkach na pewno najciekawiej można było opowiedzieć, opisać człowieka w tym świecie po białorusku. Jak pan Sokrat to zrobił.

Юрка Хмялеўскі:

Найважнейшы тут Сакрат Яновіч. Я, як большасць тут пэўна ведае, у апошніх гадах жыцця Сакрата Яновіча быў найбліжэй яго. Сёння маем чатырнаццаты Трыялог і я тут адзіны, які быў на кожным з іх. Тое, пра што мы гаворым, Сакрат Яновіч і яго госці паўтаралі кожны год. Некаторыя былі нецярплівыя, бо справа, якую падымаў Сакрат Яновіч, якая была яго філасофіяй жыцця, не для кожнага, на жаль, была зразумелай. Трыялогі, гэта была геніяльная думка. Напачатку не кожны разумеў ідэю гэтых сустрэчаў, бо тут Трыялог, Беларусь-Польшча-Еўропа, шмат моваў. Мы выдавалі таксама кожны год „Annus Albaruthenicus" на розных мовах. Аднак гэта запрацавала. Я Сакрата вельмі добра пазнаў і магу сказаць , што сёння ён быў бы вельмі рады, што менавіта сабраліся такія госці тут, такія ўдзельнікі. Я хачу падзякаваць, што ўсе вы ёсць.

Сакрат Яновіч нейкага такога духоўнага тэстаменту не пакінуў. Гэта ўсё ёсць у яго кніжках, у яго творчасці. Найважнейшая для яго была справа тоеснасці. Сакрат Яновіч, гэта вялікая асоба. Безумоўна, ён застанецца ў гісторыі перш-наперш як пісьменнік. Для яго найважнейшая была літаратура. Я думаю, што вы ведаеце, а калі не, то я хачу гэта падкрэсліць. Калі ідзе пра мову, ён, як беларус, пісаў вельмі добра па-польску, але пісаў для хлеба. А па-беларуску пісаў, як сказаў Кастусь Бандарук, бо гэта было яму блізкае. Мы не павінны гэтага забываць.

На кожным трыялогу гаварылі мы бясконца пра гэтую няшчасную Беларусь, пра дзяржаву. Сакрат супакойваў: не нервуйцеся, гэта ёсць працэс, доўгі працэс, трэба быць цярплівым. Не кожны гэта разумеў. Хачу яшчэ адно ўспомніць, каб вы ведалі. Не гледзячы на гэтыя цяжкасці, складанасці сённяшняга шалёнага свету, дзе ўсё мяняецца кожны дзень, для беларусаў тут і ў Беларусі найважнейшае тое, што ёсць беларуская дзяржава. Сакрат калісь нават сказаў, што гэта цуд, бо ніхто гэтага не спадзяваўся. Мы, сучасныя беларусы, але таксама ўсе іншыя, якія разумеюць і дацэньваюць тое, што было найважнейшае для Сакрата Яновіча, маем абавязак працягваць тое. Я тут хачу проста прасіць, каб тое, што мы робім як Фонд Віла Сакратас, - праўда, у гэтым годзе я, як член фонду не ёсць заангажаваны па іншых прычынах, - але мы тут будзем памяць Сакрата Яновіча захоўваць. Сакрат Яновіч заўсёды паўтараў, што трэба рабіць нешта больш, чым толькі ўспамінаць. Ён калісьці кінуў такі лозунг, што кожная мясцовасць можа быць еўрапейскім цэнтрам і спрабаваў зрабіць тое ў Крынках. Думаю, яму гэта ўдалося. Мы будзем усё рабіць – я прашу таксама, каб хто можа, нам дапамог – каб гэта захаваць. Мы будзем рабіць надалей трыялогі, дзякуючы перад усім Лёніку Тарасэвічу. Я прашу вас усіх неяк нам дапамагчы.

Сакрат Яновіч непаўторны. Такога больш не будзе. Ён зрэшты сам гэта гаварыў. Ён даў нам на талерцы многа ў сваіх творах. Я вельмі рады, што Беласток урэшце зацікавіўся Сакратам Яновічам, бо Сакрат Яновіч Беласток успрымаў у свой час вельмі непрыхільна. Ён меў шмат жалю да Беластока. На шчасце Беласток мяняецца. Я вельмі ўдзячны асяроддзю ўніверсітэцкаму, але яшчэ ёсць шмат працы.

Adam Michnik:

Ja pytanie mam. Czy tutaj gdzieś macie stoisko, na którym można kupić książki Sokrata Janowicza?

Jerzy Chmielewski:

Książki się rozeszły, ale co nieco jeszcze zostało

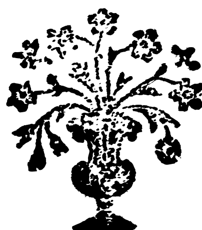
Adam Michnik:

Kilka lat temu byłem zaproszony do Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Włoska pisarka napisała książkę o Zofii Kossak-Szczuckiej. Już

samo to, że potrzebna była włoska pisarka, aby pisać o Zofii Kossak-Szczuckiej wydało mi się podejrzane, ale spytałem, czy gdzieś tę książkę można kupić. Tam był dziki tłum, bo miał w dyskusji uczestniczyć nieżyjący arcybiskup Józef Życiński. Odpowiedzieli mi, że nie można. Pomyślałem sobie, że warszawscy Żydzi mają gojowskie głowy. A w Krynkach Białorusini mają gojowskie głowy warszawskich Żydów. Ta książka tu powinna być.

Głos z sali:

Mam dwa słowa do pana Adama Michnika. Dzisiaj odwiedziłam antykwariat w Krynkach, zaraz przy rondzie, bardzo dobrze zaopatrzony. Kupiłam właśnie „Dzieła wybrane" Sokrata Janowicza, więc są dostępne.

ТРЫЯЛОГ

ЧАСТКА II
КУЛЬТУРА

Лявон Тарасэвіч:
У другой частцы трыялогу ўдзельнічаюць: Сяргей Чыгрын з Беларусі, Тамара Андрушкевіч з Венецыі і Канады, Габрыела Кардаца з Венецыі і Кшыштаф Чыжэўскі з Сейнаў. Перакладаць з ангельскай будзе Ліда Стэфаноўская. Фрагмент твору, які мы падрыхтавалі, зачытае Кастусь Бандарук. Калі ласка.

Mirosław Czech:
Proszę państwa, Lonik otworzył drugą sesję. Nie chciałbym przedłużać wstępu. Myślę, że będzie ona kontynuacją pierwszej. Oddaję głos panu Krzysztofowi Czyżewskiemu, proszę bardzo.

Krzysztof Czyżewski:
Jak pomyśleć o Sokracie w kontekście naszej rozmowy o kulturze i współczesności? Dlaczego on jest ważny dla nas dzisiaj? Jak tak siebie pytam, to myślę nie o „dzisiaj”, tylko o „jutro” bardziej, bo rzeczywiście ja mam podobne odczucie do tego, o czym mówiliście wcześniej, że Sokrat nie jest w żadnym mainstreamie kultury polskiej.

Myślę, że to samo dotyczy Białorusinów. Pamiętam jedno z ostatnich spotkań z nim w Krynkach. Siedzieliśmy w jego domu na dole, a on tak strasznie się bał, był przerażony. Mówię: Sokracie, czego ty się boisz? Wiesz, wydawcy mi teraz książki na strych przywożą, bo się nie sprzedają i ja cały czas się boję, że zginę jak się strych oberwie i mnie to przywali, zadusi. Ta wiadomość, że dzisiaj nie ma książek Sokrata Janowicza jest optymistyczna, ale był taki czas. Myślę, że to w jakimś sensie trwa, że jest problem z czytaniem Sokrata.

Co żyje dzisiaj? Żyje przede wszystkim mit Sokrata jako osoby, żyje opowieść o Sokracie i Krynkach. Trialog jest dobrym wehikułem dla tej opowieści. Żyje jego osobowość. Myślę, że dobrze byłoby napisać biografię Sokrata. Co ciekawi nas, to Sokrat jako życie, jako postawa, jako jakieś ucieleśnienie mitu. A do tego, żeby tak się stało nie jest potrzebne to, że jest on pisarzem białoruskim – chociaż w naszym kontekście to bardzo ważne – wytrwałym, konsekwentnym, z własną filozofią, ale właśnie to, że miał swoją filozofię i też różne inne rzeczy czynił. To jest taki paradoks, bo ile razy z nim rozmawiałem w okresie, kiedy wrócił już z Białegostoku do Krynek, to zawsze powtarzał: żadna misja, żadne społeczne sprawy, tylko literatura. Siedzę tutaj i przemieniam każde słowo, żeby było doskonalsze, wszystkie swoje książki najchętniej napisałbym na nowo. Sokrat jakby deprecjonował wszystko to, co było pozaliterackie w jego życiu i jego postawie. Czas tak chce, że to wszystko, co było pozaliterackie u Sokrata, jest szalenie ważne. Oczywiście, w tym była jego ironia wspaniała.

To, że on powrócił do Krynek, dla mnie jest kolejnym ważnym elementem tego aktu, bardzo współczesnym. W tym właśnie szukałbym u Sokrata współczesności i jutra. To nie był, jak sami wiecie, tylko powrót. Dla niego to nie był powrót sentymentalny, nostalgiczny do krainy dzieciństwa. Choć akurat w jego życiu tak się złożyło – nie tak jak u Miłosza, - że on do tego miejsca, w którym wzrastał, do tego domu powrócił, ale bardzo był najeżony na takie nostalgiczne klimaty. Pamiętam jak z Miłoszem dyskutowali u nas na różnych spotkaniach – byli bardzo najeżeni, buńczuczni wobec przypisywania ich do takich arkadii dzieciństwa. Jaki więc był to powrót Sokrata do Krynek? Ano taki, jak mówiliście tutaj wcześniej: imperialistyczny. Skąd zaczyna się budowa imperium? Na pewno nie z Białegostoku, bo tam to jest niemożliwe, tylko z Krynek, czyli trzeba dotrzeć do jakiegoś centrum, swojego centrum świata i zacząć takie budować. I zacząć sprowadzać cały świat do tego miejsca. W tej postawie, wydaje mi się, był szalenie nowoczesny. Kiedyś napisałem książkę „Linia powrotu"; z rozmów z Miłoszem to się narodziło. Jestem przekonany, że my w ogóle jesteśmy cywilizacyjnie na linii powrotu. To nie o to chodzi, że my mamy się cofać do małpy czy nacjonali-

zmu, czy do państwa narodowego, Adamie. (śmiech – red.) Idąc do przodu zataczamy koło. Paradoksalnie nowoczesność, industrializacja, uprzemysłowienie modernizm itd. nam różne rzeczy odebrały. Idąc do przodu mamy autentyczną potrzebę sięgnięcia po te rzeczy, które utraciliśmy. Ekologia jest jednym z przykładów takiej tęsknoty do różnych zerwanych więzi, które odzyskujemy w nowoczesny sposób. Myślenie ekologiczne nie jest myśleniem folklorystycznym, tradycyjnym, prowadzącym nas do tyłu. To jest bardzo progresywne nowoczesne myślenie, a jednak przywraca, zagospodarowuje czy stara się odrodzić pewne zerwane więzi. Wydaje mi się, że w takim kulturowym sensie powrót Sokrata do Krynek to był taki gest popchnięcia świata do przodu na linii powrotu i odzyskiwania dla człowieka jego centrów zamieszkiwania, w takim sensie jak Simone Weil to rozumiała, zakorzenienia. To jest ciekawa analogia, bo dla Simone Weil to był dokładnie ten moment, kiedy analizowała postawy u tych, którzy wyszli do miasta. Ona napisała swoją książkę o zakorzenieniu pracując z robotnikami w fabryce i zrozumiała, że to jest kondycja współczesnego człowieka – wykorzenienie. Myślę, że bardzo mocno Sokrat to odczuwał żyjąc w Białymstoku. Ten rodzaj nie wąsko rozumianego wykorzenienia. Jego powrót do Krynek był takim gestem zakorzenienia, gestem wyjścia z ziemi Ulro, jakby powiedział Miłosz, z ziemi wydziedziczenia. My dzisiaj możemy to na różne sposoby interpretować, ale myślę, że sam gest Sokrata jest bardzo ważny, w moim poczuciu wręcz kontrkulturowy i nowoczesny.

Inny aspekt jego współczesności, na który chciałbym zwrócić uwagę po licznych rozmowach z nim pod tym zawaliskiem książek na strychu, to jest sprawa getta, czyli sytuacja człowieka, który ma świadomość, że przy tej całej walce o białoruskość, o język białoruski jest takie zagrożenie zamknięcia w getcie. Syndrom getta, który znamy tutaj na pograniczach. Często w esejach miał swoją misję, której się starał wypierać, obrony czy reprezentowania białoruskości. Natomiast to, co u niego było bardzo silne, ciekawe i bardzo ważne dzisiaj dla młodych Białorusinów czy Młodej Białorusi, to jest zdobycie wolności dla robienia nowego i zdobycie wolności dla wyjścia poza własną twierdzę, czyli otwartej na sąsiedztwo. To nie jest wolność europejska od razu, bo Bruksela czy Paryż są łatwe, ale ci Ukraińcy tutaj obok, ci Polacy, Rosjanie są dużo trudniejsi. Oczywiście łatwo budować swoją tożsamość w konfrontacji z kimś, z tym najbliższym. Myśmy to przerabiali. Dzisiaj byłoby to groźne. U Sokrata, Białorusina, ten gest zdobywania się na wolność był sięgnięciem po to, co nowe. Myślę, że jak tworzyli „Niwę" w latach 50-tych – my chyba dzisiaj już dobrze tego nie rozumiemy – to był naprawdę gest wolnościowy, bo tam nie było skansenu, nie było folkloryzmu. To było pismo, w którym oni wydobywali się na niezależnych, awangardowych, często nowoczesnych pisarzy. Byli wolni od takiego skansenowego myślenia o mniejszości

narodowej czy narodowości. To było w Sokracie do końca istotne. Ja go poznałem w Krynkach jako takiego mirnego człowieka, ale mirny dla mnie oznacza nie tyle człowieka, który chce uspokojenia czy spokoju na starość, ale takiego, który ma wewnętrzną niezależność. Sokrat do końca był niezależny w swoim myśleniu. Ten drugi element, to otwartość czy czułość w stosunku do regionu, Podlasia, co dla nas jest najtrudniejsze, bo my Europę możemy zbudować właśnie tutaj, w swoim mikrokosmosie, nie tylko białoruskim, ale w sąsiedzkim, a często sobie zdajemy sprawę, że jesteśmy uwikłani w osobne fortece czy twierdze.

Mirosław CZECH:

Reasumując pana Krzysztofa Czyżewskiego, Sokrat Janowicz jest niezbywalnym elementem kultury białoruskiej. Pytanie, które wcześniej zadali Jurek Chmielewski i Lonik Tarasewicz, czyli co my, Białorusini, powinniśmy robić? Odpowiedź brzmi: napisać biografię Janowicza. Każda kultura, jeśli myśli o sobie jako o kulturze ciągłości, rozwoju, zbierania sumy doświadczeń nie może być uważana za w pełni dojrzałą, kiedy nie ma opisanych, przemyślanych tak wybitnych postaci jak Sokrat Janowicz. Oprócz tego, że powinniście wreszcie wydać Janowicza, to powinniście jeszcze napisać jego biografię. W moim przekonaniu będzie to realizacja tego, o czym była mowa w pierwsze części naszej dyskusji, a co lapidarnie i tezowo ujął Krzysztof Czyżewski.

Gabriella CARDAZZO:

I apologize I can't speak your language, I have been in Poland many times, but still, I'm not able to say more than five words. I must say that what you are doing here is something very, very beautiful. I think that the best way to remember a poet, a friend and an incredible human being like Sokrat Janowicz. Yesterday when I arrived, I went to the house of Sokrat and I was surprised that he was not at the door to welcome me as he did many, many other times. But when I walked around the garden and saw the beautiful garden so well arranged, full of Dalia's, I felt the spirit of Sokrat was there. Well, my experience with Sokrat was a beautiful experience that started in the end of 1980 and this is through my dear friend Leon Tarasewicz....whom I met at Hantana exhibition in my gallery in Venice in 1986, if I am not mistaken. And one of my first visits to Grodek included a visit to Sokrat in Krynki. I didn't know anything about the Belorusian leader at all, and I knew very little about Belorusian culture but I was reading, I started to read his poems, I thought that Sokrat Janowicz is a poet without boundaries. I think his universal language is that he's dealing with poetry, is dealing with beauty, is dealing with art. And I was so impressed that I decided to include one of his poems in the film that I started to make, I think in 1990. Leon Tarasewicz

and I asked Sokrat if he would do the introduction and read one of his poems to be included in the film. The idea about the book, the book that we have published for Edizione del Cavallino in Venice, it came from the art world. I mean we have been organizing many exhibitions, my gallery is a very old tradition going back to 1942 and my father was a publisher before he started the gallery. My father used to publish books by Verlaine, Apolinaire, Mallarme, he was 18 at that time, it was 1938. During the 40's, it was a Fascist time. The main thing about my gallery was that it was always open to different forms of expression. Art expression! Exhibiting artists coming from all over the world. Well, to know Leon was to know different part of the world. My experience was in Poland I must say with Tadeusz Kantor mainly but coming here I saw the cultural difference and it has always been for me a very interesting experience. Poland is for me already a new world to discover and coming here is yet another world, it's a further experience. So, since then, since the film I made with Leon, we have been thinking about making a book. Translating the book miniature that was already published, if I'm right, in England. We decided to publish for Edizione del Cavallino and this was in 1996, 1997. I think Tamara will talk later about the works she did translating with Cristiana Moldi Ravenna. I had a great pleasure to have Sokrat and his wife Tania in Venice to present the book in Italy and also to go and meet the Pope, Karol Wojtyla. I think that I have been visiting Sokrat about 4 or 5 times and every time I was visiting Leon while seeing Sokrat and we have established a very nice relationship. At this point when I was invited to Bialystok to celebrate Sokrat's, I think 60th anniversary, so I also decided to interview Sokrat. It was a very informal, short film that I did, absolutely amateur like, and I think that this is what you are going to see tomorrow, but anyway, now, I really think that I should have done a much better one. I never thought that it was just a short film for my archive, so I hope that you will excuse the quality of the film. I think that's all I can say now about my experience with Sokrat and I don't know if there are any questions from anybody.

Tamara ANDRUSZKIEWICZ:

Będę mówić po polsku. Kiedy będę robiła błędy, poprawcie mnie. Bardzo się cieszę, że jestem tutaj. Dziękuję Gabrielli Cardazzo, która poznała mnie z Leonem Tarasewiczem i Sokratem Janowiczem. Ona mnie poprosiła o przetłumaczenie Sokrata z białoruskiego i angielskiego na włoski. Chciała, żeby to tłumaczenie było jak najbardziej wierne, zbliżone do oryginału białoruskiego. Przeczytałam angielskie i wydało mi się trochę za bardzo literackie. Słowa Sokrata były bardzo biedne, delikatne, wybrane sercem, ale nie były liryczne.

Jestem Kanadyjką, moi rodzice przyjechali do Kanady po wojnie, ojciec z Wilna, a matka z Katowic. Ja się uczyłam polskiego w domu, trochę też w szkole i chyba dam rady. Te dni, które spędziłam w Krynkach były dla mnie bardzo ważne, bo chciałam zobaczyć ziemię Sokrata Janowicza. Jak czytałam jego pisma tam, to widziałam też życie moich rodziców, bo oni byli z ziemi. W tych krótkich opowiadaniach, miniaturach byli moi rodzice, ich pokolenie z Polski, Czechosłowacji czy Niemiec. Ludzie prości. To było mi bardzo bliskie. Pomyślałam sobie, że moi rodzice, gdyby nie mieli czwórki dzieci i wszystkich tych obowiązków, mogliby coś takiego opowiedzieć. Jak zaczęłam czytać, to coraz bardziej mnie wciągało. Mówię o tym, żeby pokazać, że problemy z tłumaczeniem polegają nie tylko na zamianie słów, ale pokazaniu całego bagażu, który niesie każde słowo. Na angielski słowa były przetłumaczone, ale to nie nadawało się na kolejne tłumaczenie. Znam angielski, włoski, dobrze czuję polski, białoruski, więc postanowiłam jak najpełniej przedstawić to, co Sokrat chciał powiedzieć. To była ciężka praca. Poprosiłam Cristianę Moldi Ravenna, żeby do mojego włoskiego dodała trochę muzyczności. Prawie rok nad tym pracowałyśmy. Gabriella dała mi książkę „Miniatures" na początku 1996 roku, a skończyłyśmy na początku 1997. Promocja odbyła się w maju. Wtedy poznałam Sokrata i jego żonę Tanię. Przyjechali do Wenecji, byli także u papieża Wojtyły. Sokrat Janowicz zrobił na mnie wrażenie cichego, delikatnego pana z oczyma jak brylant. Przyglądał się, słuchał, a jak się śmiał, to w całym pokoju robiło się jasno. Był bardzo skromny, delikatny w słowach i manierach. Chciałabym wam zaprezentować jeden z piękniejszych utworów „Synowi", żebyście usłyszeli jak brzmi w różnych językach, po białorusku, włosku i na koniec przeczytam po angielsku. Poproszę pana Kanstancina, żeby przeczytał po białorusku.

Сыну
Рассохлы парог хаты бацькоў пакінуць, каб ад долі ўцячы, – можаш.
Туманны ўсход і пах ліпаў забыць, каб шумным асфальтам пакрочыць, –
можаш. Усмешку дзяцінства і радасць жыцця пагасіць, каб далёкія мары
наблізіць, – можаш. Слова-песню сваю ў пыл дарогі швырнуць,
каб хутчэй стаўбы верставыя міналі, – таксама можаш.
А калі слязьмі боль пакоціцца, калыханку матчыну ўспомні.

A mio figlio
Abbandonare la soglia riarsa della casa paterna, quando il destino chiama –
tu puori farlo. Dimenticare il sorgere del sole velato di nebbia e il profumo dei

tigli, per camminare a grandi passi luno la rumorosa strada asfaltata – tu puoi farlo. Spegnere il sorriso della tua infanzia e la gioia di vivere quando i sogni da lontani si fanno piu vicini – tu puoi farlo. Lanciare nella polvere della strada le tue canzoni mentre i paracarri corrono via sempre piu veloci – anche qesto tuoi farlo...
Ma quando si raccolgono troppi dolori e troppe lacrime ricorda la ninna-nanna della mamma.

To my son
When fate summons and you go far away – you can abandon the parched threshold of your father's house. When you stride along noisy asphalt – you can forget the misty sunrise and the smell of the linden trees. When distant dreams come closer – you can extinguish the smile of childhood and the joy of life. You can even hurl your native song-words into the dust of the road as the milestones flash by ever faster...
But whet tear-drenched pain piles up, remember yuor mother's lullaby.

Chciałam po włosku podkreślić słowo „możesz" – „tu puoi farlo". W języku angielskim „you can" jest włożone we frazę i nie ma takiego wydźwięku. Gabriella poprosiła mnie, abym maksymalnie przybliżyła się do języka Sokrata. Myślę, że po włosku jest łatwiej to zrobić niż po angielsku, chociażby dzięki deklinacji, „a mio figlio" jest bliższe „сыну" niż „to my son". Trudno było utrzymać formę, żeby te miniatury były syntetyczne, ale jakoś dałyśmy radę.

Chcę bardzo podziękować, że zostałam tutaj zaproszona i chętnie odpowiem na pytania, jeśli ktoś będzie miał.

Сяргей Чыгрын:

Добры дзень, паважаныя сябры. Мне вельмі прыемна быць у Крынках таму, што я жыву таксама ў такім невялікім горадзе. Ад Крынкаў да Слоніма каля ста кіламетраў, зусім блізка. Сакрат Яновіч быў са мною можа больш адкрыты чым з іншымі, відаць таму, што я жыў у такіх умовах як ён. Я жыву ў невялікім гарадку, ён жыў у Крынках і нам было пра што пагаварыць. Шмат разоў я з ім сустракаўся, але ў апошні раз яго хвалявала тое, пра што мы зараз гаворым. Яго хвалявала пытанне, што пра беларускую культуру, пра беларускую літаратуру

ніхто не ведае ў Еўропе нічога. І наша задача – прапагандаваць беларускую культуру, беларускую літаратуру ў Еўропе. Дзеля гэтага і ўсё было зроблена, што зараз існуе, што не знікла. Гэта была асноўная яго задача.

Я хачу сабраць кніжку такіх выпадкаў з Сакратам Яновічам ці тых аповедаў – таго гумару – якія ён расказваў. Я і тут пачуў шмат цікавых, будзем так казаць, анекдотаў, звязаных з Сакратам Яновічам. Гэта будзе ўнікальная, цікавая кніжка. Гэта мне Сакрат Яновіч сказаў: Ты ведаеш што, а Пушкіна, будучага рускага паэта, маці застаўляла размаўляць і пісаць толькі на французскай мове. Калі ён гаварыў па-руску, яна яго біла. Але ён не стаў бы Пушкіным – класікам рускай літаратуры, - калі б ён не выхоўваўся ва французскім асяроддзі. Вось у чым сутнасць Аляксандра Пушкіна. Ведаеш што, Сяргей, кажа Сакрат, я табе зараз прыклад прывяду. Унучка мая, калі ёй трэба пару злотых, па-беларуску да мяне звяртаецца. І што вы, даяце? Даю, але яна як толькі ўзяла, адразу загаварыла па-польску. І што, гэта пастаянна так? Пастаянна, але ты ведаеш, усё-роўна яна ж дзве мовы вучыць, ведае як збудаваць сказ, калі просіць грошай. Вось і беларуская культура павінна гучаць на некалькіх мовах.

Я вам прывяду такі выпадак. Быў я ў Швецыі, невялікі такі гарадок, ну як Баранавічы ў Беларусі. Паклікалі нас на футбол. Там трэба стаяць, бо сядзячыя месцы вельмі дарагія. Адкрыццё сезона – поўны стадыён людзей. Я так стаяў, стаяў і думаю сабе, пайду я ўніз, не буду ўжо тут стаяць, глядзець той футбол. Пачаўся матч, забягае швед гадоў пад трыццаць і нета пытае. Я не зразумеў, дык ён дагадаўся, што я не швед і пытае: скуль ты. Кажу: з Беларусі. І зараз быў не рады, што прызнаўся. Ён як застагнаў, о Божа, Беларусь! Чарнобыль, Лукашэнка, оох! Я не хачу і думаю, што ўсе беларусы не хочуць, каб нашую дзяржаву ведалі толькі па Чарнобылі і Лукашэнку. Я хачу, каб маю дзяржаву ведалі па тэатрах, па мастаках знакамітых, як Лявон Тарасэвіч, па літаратарах і так далей. Гэта задача была і ў Сакрата Яновіча, каб нас ведалі ў свеце. Заходжу ў адну кнігарню ў Швецыі і пытаю дырэктара, ці ёсць ў вас беларуская літаратура. Спалохаўся, а потым паслаў дзяўчыну, даведайцеся, калі ласка, ці ёсць у нас кнігі беларускіх аўтараў. Праз пяць хвілін яна прыходзіць і кажа: ёсць. А якіх аўтараў? Васіля Быкава і Святланы Алексіевіч. Ёсць на шведскай мове. Але гэта ж мала! Яшчэ раз паўтараю, задача ў Сакрата была, каб нас ведалі. Мы, Сяргей, можам быць самыя знакамітыя, самыя вялікія, ён казаў, але калі нас не ведаюць, каму мы патрэбныя?

Я думаю, на сённяшні дзень, магчыма, Беларусь пачынаецца з Крынак. Таму што, як казаў Сакрат – я з ім зрабіў з дзесяць інтэрв'ю і ўсе апублікаваў – Крынкі, гэта мой свет. Вядома, ён быў крыху загледжаны ў сябе чалавек і не хацеў слухаць пра тое, што адбываецца ў Беларусі. Ён ведаў. Ён казаў, трэба рабіць справу, прапагандаваць нашае, роднае. Вось палякі шмат робяць для нас і мне жыць добра з палякамі, - ён заўсёды казаў, - яны нас перакладаюць, выдаюць і так далей. Сакрат Яновіч гэтага не ведаў, але апошнім часам і беларусы шмат выдаюць польскай літаратуры. Напрыклад, пакойны Алег Лойка выдаў двухтомнік і пералаў сто восемдзесят польскіх паэтаў. Цяпер перакладаецца і шмат дзіцячай польскай літаратуры і так далей. Але гэта была задача, была мэта Сакрата Яновіча. Я думаю, што мы ўсё-такі – дзякаваць Богу – дасягнем тое, чаго хацеў, чаго дабіваўся наш вялікі літаратар.

Mirosław Czech:

Nie tylko z Czarnobyla czy Łukaszenki znają Białoruś. Jest jeszcze Wiktoria Azarenka, tak że nie jest tak źle z tą znajomością Białorusi. Proszę bardzo, zachęcam państwa do zabierania głosu.

Лявон Тарасэвіч:

Знаеш Сяргей, я ў Валілах маю папугая, які назыаецца Князь. Ён гаворыць на чатырох мовах. Так што мовы можна вывучыць.

Gabriella, you've come from the Western country. What do you think about language of Sokrat Janowicz? Is it universal and understandable for everybody or closed into very Eastern Belarusian world?

Gabriella Cardazzo:

I don't know what you mean when you say that I am coming from a Western country, I don't knowe where I'm coming from. Because of the way I have been educated and have been growing up, I only know one language which is the universal language. So for me, I am a traveler also and a very curious person, and in every place I go to, I try to get a feel not through reading books about the place but through my own intuition, my own perception. So I think that art is very difficult for me to describe. I think that it is a representation of what is the secret part of ourself. It's a representation of our misery of what we really are. So to me the approach is really based on my own intuition and the fact that I can talk to the soul of the person. So when I met Sokrat I thought that he was someone that I met before, so it was really a meeting between

two souls. So in that sense I thought that I could understand the language because this was much more than a language passing through my brain but it was more connected an approach of the two souls that meet. And when I say universal language, I also mean that it is something that doesn't relate to time, I mean something that has always existed because it's something that.... I'm sorry but this is a bit too complicated for my English. Anyway, you are talking about universal .... yes, this is what I was trying to explain that it's mainly an approach based on the intuition. Because to be contemporary for me means "to be" to be present at the moment at the same time, no light of the past, and to understand that without knowing that without the past there is absolutely no future.

Katarzyna Sawicka-Mierzyńska (Białystok):

Chcę bardzo podziękować panu Krzysztofowi Czyżewskiemu za jego wypowiedź. Tutaj panie przypomniały hasło naszego spotkania: „Sokrat Janowicz a współczesność". Nam tutaj trudno mieć dystans – mam na myśli osoby, które znały pana Sokrata osobiście czy ze słyszenia – tutaj oddziaływała magia jego osobowości, tego, co robił w Krynkach, jakim tekstem była jego biografia. Natomiast warto pomyśleć o tym, jak mogą odbierać Sokrata młodzi ludzie z tej nowoczesności, którą reprezentuje choćby pisarstwo Ignacego Karpowicza, co mogą z niego wziąć. Myślę, że to jest to, o czym mówił pan Krzysztof, czyli ta tożsamość otwarta, ale nie jest to otwartość bez tożsamości, czyli myślenie o lokalności, o tym, że każdy jest z jakiegoś miejsca, ma jakąś historię, a jednocześnie, że to nie jest getto, tylko jakiś punkt widzenia na świat z nieograniczonymi horyzontami tego patrzenia, ale jednak, że to jest umiejscowione i ta tożsamość nie musi być taka nijaka, rozmyta – użyję tego słowa – postmodernistyczna. Wracamy jednak do korzeni, do jakiejś twardej tożsamości. Niech ona będzie, użyję tego słowa, nacjonalistyczna białoruska, ale jednocześnie otwarta, negocjująca ze światem jakieś wartości. Myślę, że to jest to, co może inspirować młodych ludzi w dziele Sokrata. To się chyba dzieje. Wizyta w domu Sokrata jest bardzo wzruszająca, bo ten dom żyje nie tylko dzięki kwiatom, ale także dlatego, że tam przychodzą młodzi ludzie, spotykają się rozmawiają. Widać, że ten duch Sokrata Janowicza, jego idea jest w stanie zapłodnić także młode umysły. To nie jest tylko osobisty sentyment ludzi, którzy go znali, ale uniwersalność tej twórczości również na tym się zasadza.

Яўген Вапа:

Паэтычная проза Сакрата Яновіча ёсць атракцыйная для розных пакаленняў беларусаў менавіта з-за мовы. Мова, апрача таго ўніверсалізму Сакрата, дае тое, чаго не хапае ў сённяшнім свеце. Яго літаратурная мова дапешчаная, канкрэтная,

такая, да якой чалавек імкнецца – дасягнуць пэўнай эстэтыкі выказвання, думкі. Мы тут слухалі пераклады Сакрата Яновіча на італьянскую і ангельскую мовы. Я задумаўся, а мо хтосьці ведае, ці Сакрат перакладаўся на расейскую мову. Я асабіста не ведаю. Давайце зробім невялікі эксперымент, няхай Сяргей Чыгрын, які дасканала ведае расейскую мову, паспрабуе перакласці гэты сам тэкст. Зразумеем тады, чаму Сакрат пісаў па-беларуску і ніколі не мог бы пісаць па-расейску. Так як ніводзін сёння пісьменнік з Беларусі, які піша па-расейску, не ёсць вядомыя (найбольш вядомая Святлана Алексіевіч піша па-расейску – рэд.). Адзінымі вызначнікамі беларускай літаратуры ёсць тыя, хто піша па-беларуску, вызначнікамі духоўнай незалежнасці. Пра пэўныя абстрактныя паняцці, пра якія гаварыў тут пан Кшыштаф, мы зможам гаварыць пасля таго, як адчуем духоўную незалежнасць. А незалежнасць духоўную стварае менавіта бедаруская літаратура. Таму, калі разважаем, што лепшае, курка ці яйка, я адказваю: найлепшая ёсць беларуская мова. Гэта найлепшае лякарства на ўсе хваробы беларушчыны і беларускана свету. Таму прашу, каб Сяргей Чыгрын пераклаў хоць тры сказы Сакрата Яновіча на расейскую мову. Тады адчуем, зразумеем усё.

Лявон ТАРАСЭВІЧ:

Мы табе, Генік, падрыхтуем расейскі пераклад пад ёлку. *(смех)*

Mirosław CZECH:

Nie wolno robić takich eksperymentów. Chyba, że macie przygotowane tłumaczenie. Zbyt szanuję Sokrata Janowicza, żeby dopuścić tutaj jakieś eksprompty z tłumaczeniami. Tego nie dopuszczę jako moderator.

Tutaj pani Gabriella powiedziała, a Lonik słusznie się zapytał o uniwersalizm. To, co próbowaliśmy powiedzieć podczas pierwszej sesji, dlaczego Sokrat może być ciekawy współcześnie i to, o czym mówiły panie z Uniwersytetu w Białymstoku jest fundamentalnie ważne. Jak popatrzymy na twórczość Lonika Tarasewicza, a ja miałem zaszczyt poznawać ją w trakcie tworzenia, to nie byłoby Tarasewicza – wielkiego malarza, gdyby nie wyrastał w tym swoim Gródku. Żeby poznać malarza Lonika Tarasewicza i zrozumieć, co on mówi o świecie, trzeba pojechać do Gródka. Jak już on pooprowadzał po tych okolicach, to człowiek myślał, mój Boże, malarstwo nie jest takie trudne, tylko trzeba tego geniuszu, żeby to wyrazić. Lonik chociaż się nie podpisuje od frontu na swoich pracach, ma podpis w tym, co robi - białoruski, spod Gródka. Malarstwo jak muzyka, nie zna narodowości, ale to wyrasta z niego i to, co pani Gabriella powie-

działa, można odczuć na poziomie intuicyjnym, nie trzeba książek czytać. A to jest najwyższej próby sztuka.

Сяргей Чыгрын:
Мне здаецца, даўным-даўно некалькі мініяцюр Сакрата Яновіча былі на расейскую мову перакладзены, у калектыўных зборніках яны друкаваліся. Здаецца, бачу іх, а загалоўкаў не магу ўспомніць. Цікава, што б мне сказаў Сакрат Яновіч, калі б я хацеў перакласці яго апавяданні на расейскую мову? Не думаю, што ён мне сказаў бы: перакладай. Ён мусіць хутчэй за ўсё сказаў бы, ты лепш завязі іх ў Беларусь, хай лепш у арыгінале пачытаюць. Адчуваю аднак, што яго вельмі цяжка перакладаць на расейскую мову.

Mirosław Czech:
Myślę, że można. Język rosyjski jest na tyle wielkim językiem, że da się na niego przełożyć i urok prozy Sokrata się nie zgubi. Mówimy o wybitnej literaturze i pięknym języku rosyjskim, ale nie pozwolę robić tego tutaj ekspromptem.

Юрка Хмялеўскі:
Адносна расейскай мовы. На працягу ўсіх тых гадоў, калі мы арганізавалі трыялогі, у нас толькі адзін раз былі госці з Расеі: Ларыса Шчарынская і Юры Лабынцаў. Яны даслалі нам свой даклад на французскай мове. Не было ў нас дакладчыкаў з Расеі не таму, што Сакрат не хацеў, а проста мы іх не ведаем, не знаходзілі. Чамусьці не цікавяцца, не ведаю чаму.

Mirosław Czech:
To jest bardzo proste zjawisko. Za głębokich czasów Związku Radzieckiego, kiedy trzeba było tłumaczyć bratnie literatury, to tłumaczyli najpierw na rosyjski, a ewentualnie potem na języki narodowe, żeby na przykład poznać Czyngisa Ajtmatowa. Były dekady literatury uzbeckiej w Białorusi, białoruskiej w Tadżykistanie itd. To się skończyło. Rosjanie mają problem z uznaniem odrębności sąsiadów. Putin powiedział: z Ukrainą zejdziemy się nawet, kiedy podpiszą tę umowę stowarzyszeniową z Unią Europejską, bo jesteśmy jednym narodem. Po cholerę uczyć się, poznawać literaturę białoruską czy ukraińską, co może być tam ciekawego? Dopiero jak zobaczyli, że coś się dzieje na tej Białorusi czy Ukrainie takiego, że trzeba zobaczyć, to dawajcie poznamy, co oni piszą. Dopiero niedawno, to trudno sobie wyobrazić, zaczęły się tłumaczenia współczesnej prozy ukraińskiej na rosyjski. Ale to było zamówienie inteligencji moskiewskiej czy leningradzkiej. Tak samo będzie z literaturą białoruską. Nie dlatego,

że Sokrat nie jest dla nich interesujący, ale dlatego, ze oni uważają, a co może być w kulturze białoruskiej interesującego, wysokiego, czego oni nie znają po rosyjsku. Kto chciał napisać, napisał po rosyjsku. Bykau, na przykład, robił rosyjską kalkę i koniec kropka. Dopiero jak sami w sobie wywołają takie zainteresowanie, to zaczną normalnie tłumaczyć. To nie bierze się stąd, że jakakolwiek kultura jest mniej warta, tylko oni mają takie podejście.

Юрка Хмялеўскі:
Думаю, што ёсць таксама праблема перакладчыкаў. Быкаў, напрыклад, не давяраў перакладчыкам і свае творы сам перакладаў на расейскую мову.

Сяргей Чыгрын:
Я хачу сказаць, што Сакрата Яновіча палова беларускіх пісьменнікаў не ведае. Не здзіўляйцеся, не ведаюць. Я перад паездкай спецыяльна казаў калегам, сябрам нашага саюза пісьменнікаў: паеду ў Крынкі да Сакрата Яновіча. А хто такі Яновіч, пытаюць. Не ведаю як у Польшчы, дапусцім ва Уроцлаве ведаюць пра Сакрата Яновіча?

głos z sali

Zależy kto.

Сяргей Чыгрын:
Менск і Гарадзеншчына ведаюць, бо мы сустракаліся неаднаразова з ім, а на ўсходзе Беларусі не ведаюць. Там і кніг яго няма.

Лявон Тарасэвіч:
Ты апярэдзіў маё пытанне. Я якраз хацеў спытаць пра адносіны беларускіх пісьменнікаў да Сакрата Яновіча. Ведаю, што з некаторымі ў яго быў добры кантакт, напрыклад вельмі блізкі з Янкам Блылем. Абмен з пісьменнікамі быў, але я хачу глянуць шырэй. Наколькі наша зямля прысутная ў свядомасці сучасных беларусаў? Бо я думаю, што і М. Арол, і Аляксей Карпюк, і Сакрат Яновіч – гэта ж частка беларускай літаратуры. Наколькі гэта ўплывае на сённяшнюю літаратуру?

Сяргей Чыгрын:
Я, магчыма, адказаў ужо на гэтае пытанне. Дзесьці тыдзень назад я паехаў у Дзятлава, раённы цэнтр Гродзенскай вобласці. У цэнтры Дзятлава стаіць

помнік Ігнату Дварчаніну, заходнебеларускаму дзеячу, перакладчыку, які абараніў у Празе доктарскую дысертацыю пра Францыска Скарыну, знакамітаму жыхару Дзятлаўскага раёна. Я станаўлюся каля помніка і раблю апытанне, каму гэты помнік? Я чалавек трыццаць спытаў і ніхто не ведае, ад старога да малога. Толькі адзін чалавек, гадоў трыццаць пяць, сказаў: нейкі пісьменнік. Усё. Разумееце?

Adam MICHNIK:

Chcę pana trochę uspokoić i ustabilizować w poczuciu dumy białoruskiej. Jak byłem w Holandii, w Rotterdamie, gdzie odbierałem nagrodę Erazma (jedna z najważniejszych nagród europejskich w humanistyce), to chciałem złożyć kwiaty pod jego pomnikiem. Spytałem chyba z pięćdziesiąt osób i nikt nie wiedział, gdzie jest ten pomnik. Przypuszczam, że drugie tyle nie wiedziało, kim był Erazm. Jak byłem w Davos, to chciałem zobaczyć to sanatorium, które opisuje Mann w „Czarodziejskiej górze". Błądziliśmy dwie godziny ze świętej pamięci profesorem Geremkiem i nikt nie wiedział. Wreszcie cudem znaleźliśmy w przewodniku. Jeżeli więc tam stoi pomnik Ihnata Dworzanina, to ja na pana miejscu bym się cieszył, że tam nie stoi mój wielki rodak Feliks Edmundowicz Dzierżyński.

Leon TARASEWICZ:

Pytanie do Krzysztofa Czyżewskiego. Krzysiu, wydajecie tak dużo książek pisarzy pogranicza, gdzieś z daleka, a dlaczego do tej pory nie wydaliście Sokrata Janowicza?

Krzysztof CZYŻEWSKI:

My chcemy, aby się rozwinęła Fundacja Willa Sokrates, żebyście tutaj zrobili swoje centrum świata, żebyśmy was nie wyręczali. Naszym największym interesem jest, żeby w Krynkach powstało niezwykłe centrum. Budujcie to dalej, to jest najważniejsze.

Chciałem dodać do tej naszej dyskusji taką refleksję. Sokrat miał swój moment, kiedy był w mainstreamie polskiej refleksji. To był 1987 rok, kiedy ukazała się „Białoruś, Białoruś". To była książka dla nas jak trzęsienie ziemi. Mówię o czytających polskojęzycznych, nie Białorusinach. Myśmy zrozumieli inaczej kraj, w którym żyjemy. Nie byłoby Pogranicza mojego bez takich książek, kiedy odkrywaliśmy zupełnie inny kraj i ludzi, którzy mają inny punkt widzenia, inne historie nakładające się na naszą, homogeniczną.

Adam Michnik:

Endecką!

Krzysztof Czyżewski:

Endecką, albo przywoływanego przez ciebie, Adamie, państwa narodowego.To była dla Sokrata taka książka trochę jak dla Miłosza „Zniewolony umysł". Ona dała mu taką pieczęć, zaczął wtedy eseje pisać i jakby przemawiać w imieniu białoruskiej sprawy. A to dla pisarza jest zawsze groźne. Wtedy to dobijanie się o literaturę, o to, co najważniejsze, jest dużo trudniejsze. Jest taki moment, kiedy człowieka zaczyna się utożsamiać z jednym zadaniem, dlaczego jest dla nas potrzebny.

Chciałbym swoją refleksje rozszerzyć. Ja chyba po tylu latach pracy na pograniczu mam już prawo to powiedzieć. My troszkę was – Białorusinów – do czego innego potrzebujemy, niż tylko do upominania się o białoruskość. My – ludzie na pograniczach budujący i zmieniający ten świat – potrzebujemy was jako tych, którzy upominają się o całość, a nie tylko o swoją partykularną sprawę. Mówię to w kontekście najbliższego sąsiedztwa tutaj na Podlasiu, jak i w szerszym. To, że kieruję do was taką potrzebę, a nie taką, jaką kierowałbym do Sokrata - autora książki „Białoruś, Białoruś" – reprezentanta pewnej sprawy, daje zupełnie inne pole dla samych Białorusinów. O to chodzi, przekładając to pytanie Leona o uniwersalność, że wy w tym kraju, tym regionie i każdym innym miejscu na świecie macie prawo być tymi, którzy upominają się o całość, a nie tylko o swoją sprawę. Białorusini pisząc, tworząc, kształtują to z przygarnięciem całości, a nie są tylko reprezentantami tej jednej grupy, jednego języka. Gdyby nawet za tym stała groźba - a każdy, kto jest mały, kto jest w mniejszości ma to gdzieś pod skórą w sobie – groźba asymilacji, zatracenia swojej tożsamości, to ja uważam paradoksalnie, że czasem lepiej cenę tego lęku, który w nas jest, zapłacić niż pójść taką wąską, nacjonalistyczną, nawet w dobrym tego słowa znaczeniu, ale jednak ścieżką ograniczoną. Mówię to w kontekście zdobycia się na wolność, nie bycia tylko Białorusinem, nie tylko upamiętniania czy powtarzania, ale tworzenia czegoś nowego. Jak ja sobie przypominam Sokrata, dzisiaj o nim zapominamy, ale on był buntownikiem w swoim białoruskim środowisku. To nie o to chodzi, że on szedł na udry z Polakami czy Rosjanami, ale że zmagał się z materią wewnątrz. Do wielu stawał okoniem właśnie dlatego że chciał nowego, że mu te opłotki wąskie przeszkadzały. Myślę, że w tej naszej rozmowie także ta wieść musi docierać. Ja was, Leonie, potrzebuję nie tylko w tej misji swojej.

Leon Tarasewicz:

Myślę, że początki dialogu, nie zamykania się w getcie robiło środowisko literackie „Białowieży", a potem studenci białoruscy. Na Basowiszczu przecież dopuszczają dialog z zespołami z Polski, Ukrainy. Ja cały czas urzędnikom tłumaczę, że tylko dialog podnosi poziom kultury, kiedy jest dyskusja. A ciągłe upominanie się, że jeśli wszystko będzie tylko białoruskie, to wtedy sfinansują imprezę, jest po prostu nieporozumieniem. Ja życzę sobie, żeby Polacy w Nowym Jorku rozwiesili plakaty po polsku, to wtedy ludzie przyjdą na imprezę. Tak samo i my tutaj. Myślę, że to, co zapoczątkowali studenci jest dokładnie tym samym, o co tobie chodzi.

Mikołaj Wawrzeniuk:

Krzysztofie, pamiętam jak Sokrat Janowicz wielokrotnie podkreślał, że mniejszość jest taka, czy może sobie na tyle pozwolić, na ile pozwoli jej większość. Lubił powtarzać bajkę o żabie i krowie. Kiedy krowa nadepnie na żabę, nawet tego nie zauważy, a żaby już po prostu nie ma. Nie ma tutaj dwóch równorzędnych, równoważnych stron. Myślę, że często to, co większość postrzega w mniejszości jako takie uporczywe upominanie się o coś, wręcz upierdliwość, przepraszam za słowo, to jest to także wypełnianiem jakiegoś obrazu, budowaniem całości, o której mówisz. Trudno zresztą, żeby mniejszość sama siebie zamykała w getcie. Myślę, że mniejszość białoruska na Białostocczyźnie poprzez szereg inicjatyw skierowanych także do większości buduje tę całość. Przynajmniej na tyle, na ile może.

Krzysztof Czyżewski:

Pamiętasz Mikołaju jak prowadziliśmy rozmowę o naszych regionalnych mediach – mieliśmy „Camera Pro Minoritate" – i jak żeśmy się domagali, żeby w mediach nie było okienek: białoruskiego, litewskiego, ukraińskiego, gdzie oni o swoich sprawach rozmawiają. Myśmy myśleli o tym, żeby głos Białorusinów był słyszalny w dyskusji o Europie czy o jakichś ogólnych sprawach ważniejszych, bo tutaj mamy źródło sprawy. Ja się z tobą zgadzam, że to jest adres do większości, do siebie to kierowałem. Zwracam wam jednak to oczekiwanie ze swojej strony. Mnie nie interesuje tylko okienko w mediach, które Białorusini robią dla swoich. Ja chcę waszego głosu, waszej kultury tam, gdzie uniwersalia wchodzą w grę. Od tego jesteście odcinani.

Mikołaj Wawrzeniuk:

Mówisz i masz. Jak tylko kiedykolwiek kogokolwiek zapraszałeś, wszyscy z chęcią włączali się do współpracy.

Leon TARASEWICZ:

Czasem tego rodzaju polityka większości w stosunku do mniejszości powoduje karykaturalną sytuację i to się odbija zwrotnie. Na przykład wszędzie gdzie nie jeżdżę po Europie są nazwy dwujęzyczne. Nam tworzą takie warunki, wręcz poniżają nas, żebyśmy się o te nazwy dobijali. Dochodzi do takiego kuriozum, że już wszędzie są, tylko u nas nie ma, a w tych nazwach jest cała tradycja, cała mądrość. I żeby było śmieszniej, to tutaj są jaćwieskie nazwy, a nie białoruskie. Polska ubożeje przez to, że tworzy takie sytuacje.

Lucyna ALEKSANDROWICZ-PĘDICH

Chyba „Krasnogruda" drukowała wywiad z Janowiczem, w którym on wyraźnie mówi, że po wydaniu książki „Białoruś, Białoruś" to, że on jest pisarzem białoruskim w jakimś sensie go ogranicza. Ja jednak nie o literaturze chcę powiedzieć, a o swoim osobistym kontakcie z Sokratem Janowiczem. Trochę już tutaj posiedziałam, dlatego się ośmieliłam. Może to nie tylko moje wrażenie. Wydaje mi się, że Janowicz jest wyzwaniem dla białoruskości, ponieważ w nim jest niezależność i wolność. I jest wyzwaniem dla polskości. Moje spotkanie z nim było wyzwaniem dla mojej polskości. Studiowałam polonistykę w latach 80., w latach stanu wojennego i tuż po. Była wówczas taka moda na struktury samorządowe, ale w tych strukturach legalnych robiło się też różne inne rzeczy, czytało się wydawnictwa bezdebitowe. Ja się uważałam za osobę, która coś wie. W pewnym momencie pojawił się taki pomysł, żeby spotkać się z białoruskim opozycjonistą Sokratem Janowiczem w akademiku. Przyszliśmy do jakiegoś pokoju i w pewnym momencie pojawił się Sokrat Janowicz. Nie wiem, czego się spodziewałam, ale wydawało mi się, że on przyjdzie w jakiś specjalny sposób, a on przyszedł sam, w białej koszuli, pamiętam, wyprostowany. Wydawało mi się to najważniejsze w jego wyglądzie, że jest wyprostowany. O coś nas zapytał, co tu robimy, czym się interesujemy? To spotkanie było takim dyskomfortem, ponieważ na wiele jego pytań my Polacy nie znaliśmy odpowiedzi. Były to pytania o ten region, o historię, o polskość. To spotkanie skojarzyło mi się z takim dyskomfortem, który zawsze miałam w szkole średniej, kiedy rozmawiałam ze swoją babcią, która słuchała Wolnej Europy. Kiedy mówiłam jej o historii, ona twierdziła, to wszystko nieprawda, w Wolnej Europie mówią, że jest zupełnie inaczej. To spotkanie z Sokratem Janowiczem było też takie, jeśli chodzi o moją polskość. On musiał o wiele więcej wiedzieć, żeby być w zgodzie ze sobą, żeby być Białorusinem, niż ja żeby być Polką. To nie było państwo nacjonalistyczne, tylko PRL, też zresztą homogenizujące. Myślę, że to co jest w jego biografii takiego prawdziwego, to wolność. Wolność w tym aspekcie bycia Białorusinem także.

Mirosław CZECH:

Krzysztof Czyżewski poruszył kwestię, że Sokrata Janowicza zamknęła w pewnym sensie książka „Białoruś, Białoruś". Na pewno tak, ale tylko do pewnego stopnia, dlatego że spośród wszystkich środowisk mniejszościowych w Polsce on był jedynym autorem, który mógł taką książkę napisać o własnej etniczności. Był osobą na tyle dojrzałą, która to mogła zrobić. Jednocześnie ta książka została wywołana przez sytuację w kulturze polskiej, bo w polskiej refleksji intelektualnej było zapotrzebowanie na to, co my zrobimy z tym Wschodem? Sokrat Janowicz, na ile pamiętam dwie czy trzy ówczesne rozmowy z nim, świadomie podjął się tego zadania. Wtedy nie był z tego niezadowolony. Wiedział, na co się pisze i pisał się wówczas na ten mainstream. On wywędrował wówczas na poziom Konwickiego.
Kiedy się zastanowimy, co jest takiego uniwersalnego w tym pisarstwie, dochodzimy do takiego momentu, kiedy powinniśmy zadać sobie pytanie: czym jest talent? Mówimy o Sokracie, że to człowiek wewnętrznie wolny, ale tak naprawdę mówimy o wielkim talencie, o wielkim darze od Boga. I o tym, co tak pięknie powiedziałeś, Krzysztofie, że on wrócił do Krynek w takim postnowoczesnym rozumieniu kultury i współczesności, bo też wyczuwał, że to jest ten moment, kiedy trzeba tym językiem się posługiwać. Chyba zresztą ten wniosek bardzo piękny, budujący z naszej dyskusji wynika.

Jechałem tutaj z Adamem Michnikiem i długo dyskutowaliśmy o Sokracie Janowiczu. Oni są podobni nie tylko dlatego że mają tę drobną wadę wymowy.

Adam MICHNIK:

To nie jest wada, tylko zaleta.

Mirosław CZECH:

Specjalnie tak powiedziałem. Sokrat Janowicz dla mnie jest absolunie reprezentantem takiego pokolenia lat 60-tych we Wschodniej Europie. Można przytaczać szereg nazwisk w literaturze. W ukraińskiej jest zmarły młodo Hryhir Tiutiunnyk, czołowa postać nowelistyki ukraińskiej, pisał bardzo podobnie. Jewhen Hucało, można wymieniać innych. Spojrzenie na Sokrata Janowicza, jako reprezentanta generacji. Jak będziecie robili sesję poświęconą Sokratowi Janowiczowi wespół z Uniwersytetem w Białymstoku, to warto na ten aspekt zwrócić uwagę i skonfrontować z pokoleniem lat 60. w literaturze polskiej. Sokrat Janowicz przecież się w Polsce wychowywał, kultura polska go otaczała. Jak odpowiadał tym swoim wielkim talentem na zapotrzebowanie na kulturę białoruską, ale również na ile, dzięki temu, że żył w nieustannym

pograniczu kulturowym, jego twórczość mówiła o doświadczeniu generacyjnym. Przychodzi mi na myśl Myśliwski, bo do jakiegoś stopnia oni są podobni do siebie. Moim zdaniem, takie studia porównawcze pozwolą go odczytać na nowo i mogą być bardzo interesujące.

Уладзімір НЯКЛЯЕЎ:

Унікальнасць Сакрата Яновіча і па творчасці, і па жыцці ў тым, што ён абсалютна пазбаўлены каньюнктурнасці. Ён, па сутнасці, чысты дух мастацтва. Пры нагодзе перакладаў на італьянскую, ангельскую мовы казалі тут, што ён універсальны. Яго ўніверсальнасць, як я зразумеў, у тым, што ён не толькі за моўнымі межамі, а за межамі канюнктурнасці. Ён жыў выключна культурай, літаратурай. Калі хто помніць, чым канчаецца яго раман “Сцяна”. Выходзіць галоўны герой рамана з вязніцы і што робіць? Купляе на ўскраіне Беластока маленькую хацінку і што робіць у гэтай хацінцы? – на ўсю сцяну кніжную паліцу. Усё. Больш у той хацінцы нічога няма. На тым канчаецца раман. Мы сядзелі ў яго за сталом і я спытаўся: давай пафантазіруем, а чаму паліца, якую ты прыдбаў для свайго героя пустая? Можа таму, што няма грошай кніжкі купіць, ці па нейкай іншай прычыне? Ён кажа, не, Валодзя, усе кніжкі людзі забралі і чытаюць.

Adam MICHNIK:

Chciałbym tutaj rozwinąć tę myśl Mirka, że tylko on mógł się wypowiedzieć w imieniu swojej mniejszości. W gruncie rzeczy w tamtym momencie to mógł zrobić tylko Białorusin, dlatego że tego nie mógł zrobić pisarz niemiecki (nota bene perspektywa mniejszości niemieckiej w ogóle była nieobecna w piśmiennictwie polskim), tego nie mógł zrobić w tym momencie jeszcze – to jest 1987 rok – pisarz żydowski, tego nie mógł na pewno zrobić pisarz ukraiński, bo to było najbardziej zatabuowane. Relacje historyczne polsko-białoruskie były stosunkowo najłagodniejsze. Tutaj czujność ideologiczna cenzury i bezpieki była jakby najbardziej uśpiona. Ja tylko chciałem zwrócić uwagę na ten detal. Konwickiemu pozwolono w „Kalendarzu i klepsydrze” na ten fragment „Dobroruś”. Ja zszokowany byłem. Jednocześnie pozwolono mu na zakończenie jakby Polska mogła wyglądać. Nie wiem, czy państwo to pamiętacie jak on przyjeżdża do miejscowości, z której pochodzi i jego krewni mówią takim językiem, który Rosjanie określają: „surżyk”. Straszny, ni to polski, ni to białoruski, ni to rosyjski, nie wiadomo jaki. Otóż na to pozwalano tylko w kontekście białoruskim. Wyjątki były, Kuśniewicz, o którym dziś wiadomo, że był agentem bezpieki, donosicielem itd., ale pisarzem był bardzo dobrym. To mi z trudem przechodzi przez gardło, ale

przechodzi: to był bardzo dobry pisarz i między innymi on sobie pozwalał na pisanie takich rzeczy o sprawach ukraińskich, na które nie pozwolono by nikomu innemu. Ale książka tych dwóch bezpieczników o UPA była wycofana z księgarń. Nie wolno było! Tego pilnowała sowiecka ambasada itd.

Leon TARASEWICZ:

Nie wiem, na ile postać Sokrata była ważna tu na miejscu. Dla wielu osób był takim dyżurnym Białorusinem. Często próbowano w różny sposób go kompromitować, a jednak on istniał, był popularny wśród młodzieży. To było zjawisko fascynujące jak występował na Uniwersytecie Warszawskim czy między nami. Czasem dochodziło do totalnych głupot, na przykład w Białymstoku pewien człowiek powiedział mi: co tu mówić o języku białoruskim, jeżeli nawet córki Sokrata Janowicza nie mówią po białorusku. Czy ty wiesz, że Sokrat nie ma córek? Tego rodzaju sposobów używano na kompromitację Sokrata. Musimy jednak pamiętać, że tylko on jeden ze swojej grupy pokoleniowej przekazał idee Białorusi naszemu pokoleniu. Byli inni, Jurka Turonek, Janka Żamojcin, Jurka Hieniusz, Jurka Łatyszonek, ale oni byli przyjezdni. A Sokrat Janowicz miał na tyle siły, że po technikum elektrycznym skończył polonistykę i do nich dorównał. Myśmy swoje fundamenty tworzyli dopiero w latach 80. Pamiętam jak w 1982 roku dostaliśmy kserokopie wykładów Łastowskiego o historii Białorusi na Uniwersytecie Wileńskim. Wcześniej była tylko historia Marcelego Kosmana – de facto historia Sowieckiej Republiki Białoruskiej.

Sokrat jakby przeżył dwa życia w jednym. Drogo za to zapłacił, ale jakoś się udało. Myślę, że to jest bardzo ważna, wręcz fundamentalna wiedza o Sokracie.

ТРЫЯЛОГ

ЧАСТКА III
ПАЛІТЫКА

Mirosław CZECH:

Mówiliśmy o rzeczach wysokich, teraz schodzimy na niższe poziomy i będziemy rozmawiać o zaangażowaniu politycznym Sokrata Janowicza. W bardzo szerokim znaczeniu tego pojęcia, a więc także o współczesnej polityce w odniesieniu do Białorusi i sprawy białoruskiej, a także o stosunkach polsko-białoruskich i miejscu, które Sokrat Janowicz zajmuje w refleksji na ten temat. Grono panelistów w tej sesji jest nie mniej wybitne niż było w poprzednich: redaktor Adam Michnik, przewodniczący Vincuk Viaczorka i marszałek Leszek Moczulski. Panie redaktorze, pan jest pierwszy według alfabetu, oddaję panu głos.

Adam MICHNIK:

Muszę powiedzieć, że dość słabo znałem Sokrata Janowicza. Poznałem go dosyć późno, w 1987 lub 1988 roku. Był taki komitet – tzw. sześćdziesiątka, - który zwoływał Lech Wałęsa. Tam podszedł do mnie pan, którego nie znałem i mówi: nazywam się Sokrat Janowicz, pan o mnie pisał. W ten sposób nawiązałem znajomość osobistą

i później widziałem go dwa czy trzy razy. Nigdy nie było między nami zażyłości, więc w tej materii nie będę mógł powiedzieć nic ciekawego o Sokracie Janowiczu.

Dla mnie to jest człowiek pióra i autor dwóch niezwykle ważnych książek. O jednej z nich już dzisiaj było sporo mowy, to jest książka „Białoruś, Białoruś". Pamiętam, taka nieduża z czarną okładką, ale teraz nie mogłem jej znaleźć, pewnie ukradł mi ją któryś z kolegów, bardziej zainteresowany w tym momencie niż ja. Druga książka, mniej znana, „Srebrny jeździec", to trzy opowiadania. Pierwsze traktuje o epoce XVI czy XV wieku, trzecie o współczesności, a drugie o powstaniu styczniowym. Ja tę książkę wygrzebałem z biblioteki więziennej w Gdańsku. Wtedy powstanie styczniowe wróciło jako tematyka. To był okres wielkiej popularności książek Władysława Terleckiego, a zwłaszcza jego książki „Lament", która zamykała trylogię styczniową. To był okres wielkiej popularności „Kompleksu polskiego" Tadeusza Konwickiego, te dwa opowiadania o Minejce i Traugutcie. W tym okresie wychodzi wznowienie „Powstania styczniowego" profesora Stefana Kieniewicza. Krótko mówiąc, to jest temat, który wraca w postaci dyskusji, czy jest sens podejmować walkę beznadziejną, bo gdzież ci powstańcy mogli wygrać z potężną carską Rosją, kiedy było wiadomo, że nikt z zewnątrz nie pomoże. To były pytania, które myśmy stawiali sobie, ludzie Solidarności, jak z tym żyć. W tym momencie książka Sokrata Janowicza wydała mi się książką trafiającą w sedno wszystkich tych polskich debat. Konkretnie to opowiadanie „Srebrny jeździec". Tam jest dwóch bohaterów, Kostuś Kalinouski i major Łosiew, który stoi na czele specjalnej komórki do tropienia konspiracji powstańczej, ale który ma w sobie coś z Porfirego ze „Zbrodni i kary" Dostojewskiego. On filozoficznie chce rozpracować uwięzionego powstańca. To piękne opowiadanie jest poza wszystkim innym takim instruktażem, jak się należy zachowywać, kiedy się wpadnie w łapy bezpieki. Żadnych rozmów, żadnych podpisów, nie próbować ich przechytrzyć, po prostu uznać, że to jest trochę tak, jakby się wpadło w dziurę z gównem. Z dziurą z gównem się nie negocjuje, nie przekonuje się, że ona jest nieszlachetna, tylko się swoje robi. Jednocześnie w tej książce jest tęsknota za etosem, który Sokrat Janowicz chciał zaoferować białoruskiej duchowości: nie kapitulować, nie poddawać się, być wiernym temu, co najważniejsze, chociaż najtrudniejsze. Do tego czasu praktycznie nie wiedziałem, kim był Sokrat Janowicz, może nazwisko obiło się o uszy przy okazji jakichś opowiadań. Dla mnie on zaistniał jakby wynurzył się z mroku. Odniosłem wrażenie, że to jest element dialogu polsko-białoruskiego czy białorusko-polskiego, zbudowany wokół symboliki powstania. Jak wiadomo, w polskiej tradycji powstanie ma niejednoznaczną opinię. Cała szkoła historyczna krakowskich konserwatystów, tzw. stańczyków wyrosła na odrzuceniu powstania, na negacji, że to był absurd, nonsens, konspi-

racja młokosów doprowadziła Polskę do nieszczęścia. I to wróciło ze zdwojoną mocą po powstaniu warszawskim. Jak pisał Stanisław Stomma w apologii Wielkopolskiego czy Ksawery Pruszyński, to było odrzucenie tej idei insurekcyjnej. Oczywiście była też druga tradycja, której najbardziej prominentnym zwolennikiem był Józef Piłsudski. To był wielki obrońca powstania i tradycji powstańczej. Uważał, że wtedy zaczęło się nowoczesne myślenie o polskiej drodze do niepodległości. To było myślenie antyendeckie. On miał inną wizję Rzeczypospolitej, nawiązywał do Rzeczypospolitej wielu narodów, idei jagiellońskiej, oczywiście w jakiś sposób zmodyfikowanej, zmodernizowanej, patrzył na wschód. Endecy mieli mu za złe, że nie docenił powstania wielkopolskiego, że ignorował powstania śląskie. Wschód – to było jego myślenie.

W tym sensie ja prozę Sokrata Janowicza uważam za projekt na przyszłość. Ja zabrałem ze sobą ten tekst, który napisałem w więzieniu dwadzieścia osiem lat temu. Jak to teraz przeczytałem, to miałem zimny pot. Może tam jest za dużo takiego patosu wolnościowo-patriotycznego, ale to było w więzieniu, tak się wtedy pisało, tak to zresztą odczuwałem, kiedy mnie w kółko zamykali. Powiem w konkluzji, może trochę nieskromnie, że ten tekst się broni.

Natomiast książka „Białoruś, Białoruś", o czym zresztą mówił Mirek, była rewolucyjna. To była pierwsza książka, w której polskie elity - nazwijmy je opozycyjno-intelektualne - spoglądały na własną historię cudzym okiem, białoruskim. Z tego punktu widzenia ta książka ma wszystkie zalety takiego tekstu wyznawczego i niektóre wady. O zaletach za chwilę, zacznę od wady. Sokrat wiele miejsca poświęca tam jakimś trzem odnogom słowiańskim, jedna była białoruska, druga ruska, a trzecia jeszcze jakaś inna. Przypomniałem sobie jak kiedyś byłem w Moskwie na kolacji u Jewtuszenki, u którego był jakiś gruziński minister czy wiceminister i tam był też Włoch, który spytał o Abchazję. Ja ci to krótko wyjaśnię, powiedział Gruzin. To krótkie wyjaśnienie trwało tyle, że po trzech godzinach byliśmy w VIII wieku naszej ery. Coś takiego jest też u Sokrata. Sens ogólny jest taki, że wszyscy Słowianie są Białorusinami, chociaż nie wszyscy to sobie uświadomili, ale jak przeczytają, to uświadomią. Natomiast dalej jest fascynująca opowieść o narodzie wepchniętym między dwa żarłoczne imperia, rosyjskie i polskie, napisana bez śladu nacjonalizmu. Muszę tutaj dodać, że w Polsce nacjonalizm w rozumieniu negatywnym, szowinistyczno-ksenofobiczny, nie był nigdy insurekcyjny. Zwykle nacjonalizm konserwatywny czy endecki był antyinsurekcyjny, kierował się taką realpolitik. Oczywiście wśród insurekcjonistów też byli nacjonaliści i ksenofobi - taka jest Polska – jednak w ideologii powstań tego nie było. Dopiero na emigracji powstały teksty, łagodnie mówiąc, nieżyczliwe dla narodów sąsiednich.

Bardzo ważne, że ten utwór literacki wpisywał się znakomicie i w temperaturę dyskusji polskiej, i w temperaturę emocjonalną polskich elit, prowokował wręcz rewizję tradycyjnego polskiego myślenia nacjonalistycznego. Faktem jest, że po wonie, kiedy władzę w Polsce przejęli komuniści, zwyciężyła endecka wizja narodu i państwa. Począwszy od tej mitologii, że Wrocław i Szczecin wiecznie polskie i słowiańskie, kompletnie idiotycznej i wyssanej z palca, wpychającej całe pokolenie w zakłamanie. Jednocześnie zapadła głucha zmowa milczenia o Wschodzie, bo o tym nie można było mówić. To, co zrobił Sokrat Janowicz, to było takie podwójne przełamanie. W pierwszym pięcioleciu, dziesięcioleciu wolnej Polski, niezależnie od różnych zakrętów i potknięć zwyciężyła idea antyendecka. Cała polityka wschodnia była źle przyjmowana w Moskwie, bo polegała na wspieraniu Ukrainy, Litwy i Białorusi. Potem oczywiście różne problemy i błędy, jeśli chodzi o Białoruś, to na przykład zbyt mocno w pewnym momencie stawiano problematykę polskiej mniejszości, a za mało krytykowano Łukaszenkę w odniesieniu do sytuacji większości białoruskiej. Ja sam, jak robiłem interwiew z Łukaszenką, wspomniałem, że jest dwóch białoruskich pisarzy, w stosunku do których mam ogromny respekt i podziw – Wasil Bykau i Sokrat Janowicz. Jeśli chodzi o Bykawa, powiedział Łukaszenka, mógłbym z nim współpracować, nic nie stoi na przeszkodzie (na przeszkodzie stał Bykau), natomiast jeśli chodzi o Sokrata Janowicza, najwyraźniej była to dla Aleksandra Ryhorawicza bajka o żelaznym wilku.

Leszek MOCZULSKI:

Spotykałem się kilkakroć z Sokratem Janowiczem. Poznałem go przez Bohdana Skaradzińskiego. Ostatni raz rozmawiałem z nim chyba ze dwa lata temu, kiedy ukończono remont tej galerii. Nie jestem literaturoznawcą, nie znam całej twórczości Sokrata Janowicza, nie silę się, aby go interpretować. Chciałbym poruszyć taką kwestię, która wydaje mi się bardzo istotną, mianowicie zasadniczych sprzeczności wokół Sokrata Janowicza. Dzisiaj na sali był tego kolejny przykład. Sokrat bronił przeszłości, bronił języka, bronił tożsamości, ale nie bronił tożsamości, żeby zapisać to w archiwum przeszłości, tylko żeby wykorzystać w przyszłości. Był ukierunkowany na przyszłość. Dlaczego bronił przede wszystkim języka? Dlatego że był pisarzem. Do czego dążył? Do tego, żeby Białoruś to nie była długa śmierć, tylko nowe życie. Białoruś jako odrębny, bardzo zindywidualizowany, różniący się od innych byt.

Te elementy w jakiejś mierze były tu podnoszone, chwalone. Po czym nagle dowiedzieliśmy się czegoś zupełnie innego: nie ma państw narodowych. Koncepcja, powiedziałbym mało logiczna, bo nawet, jeśli Europa zjednoczy się w jedno państwo, to będziemy mieli wielkie państwo narodowe, gdzie wszyscy będą się czuli Europej-

czykami. Koncepcja, że państwa są niepotrzebne, ponieważ tworzą wojny, jest trochę dziwna. To nie państwa tworzą wojny, tylko ludzie. Nawet w Europie mamy państwa, które od kilkuset lat nie prowadzą wojny, na przykład Portugalia. W ciągu ostatnich pięciuset lat tylko raz została napadnięta przez Napoleona i nawet się nie broniła, bo walczyli tam Anglicy z Francuzami.

Tutaj dochodzimy do bardzo istotnej kwestii. Z jakich pozycji rodzi się zaprzeczenie w stosunku do Sokrata Janowicza? Nagle okazuje się, że Janowicz może jest tym dobrym nacjonalistą, ale w języku polskim raczej byśmy powiedzieli o stosunku do narodu w sensie pozytywnym, że ktoś ma rozwinięte poczucie tożsamości albo wysoką świadomość narodową, natomiast nacjonalista jest raczej określeniem pejoratywnym. Jednak przynajmniej w tym gronie nie możemy powiedzieć, że obrona ginącego języka, państwa, które nie ma przyszłości, jest tylko obroną przeszłości. Kimże w takim razie jest Sokrat Janowicz, człowiekiem li tylko zapatrzonym przeszłość, który nie może wytyczać drogi na przyszłość?

Tutaj oczywiście trzeba sięgnąć po odrobinę teorii, przypomnieć parę rzeczy. Państwo narodowe pojawiło się dopiero w XX wieku. Sam termin zrodziła rewolucja francuska: etat nation. Co to znaczyło? Państwo narodu, a nie państwo króla. Obaliliśmy państwo króla, a stworzyliśmy państwo narodu, do którego należą wszyscy obywatele. Takie pojęcie do dzisiaj jest we Francji, Wielkiej Brytanii, a w Stanach Zjednoczonych nawet jeszcze mocniejsze, bo w zasadzie Nation tam, to nie naród, tylko państwo. Nationality, to znaczy przynależność państwowa. Otóż w tej rewolucyjnej Francji, gdzie to powstaje, nikt nie zwraca uwagi, jakim językiem mówią Francuzi, ponieważ każdy obywatel Francji jest Francuzem. Nie ma tu żadnych cech etnicznych, które w rozumieniu dzisiejszych nacjonalistów są głównym składnikiem narodu. Dopiero pod koniec XIX wieku, kiedy się rodzi jedna z odmian totalitaryzmu – nacjonalistyczna, czy też szerzej rasowo-nacjonalistyczna – najpierw wydobywa się czynniki rasowe, a trochę później, chociaż w tym samym pokoleniu, następuje dalsze różnicowanie poprzez czynniki etniczne. Dopiero wtedy powstaje idea państw tworzonych wokół grupy etnicznej, która jest utożsamiana z narodem. Jeśli grupa etniczna jest narodem, to Retoromanie, włoskojęzyczni, francusko i niemieckojęzyczni Szwajcarzy nie są jednym narodem. Tylko, że oni jakoś tego nie zauważyli.

W jakiejś mierze to nacjonalistyczne spojrzenie było koniecznością. Otóż od połowy XVIII wieku następuje ogromna eksplozja ludności, która już się w Europie skończyła, ale ponad dwieście lat trwała. Przybywały masy ludzi o bardzo niskiej świadomo-

ści. Ideolodzy i politycy, żeby do nich trafić, musieli odwoływać się do najprostszych cech. Tą najprostszą cechą, która określała, kim ty jesteś, był język. Proszę pomyśleć, język, którego bronił Sokrat Janowicz, to jest cecha wysoka, to jest narzędzie poezji. Język, który służy po to, aby określać człowieka niezależnie od jego świadomości, a w szczególności szukać ludzi, którzy nam się nie podobają, to będzie język cygański albo jakiś inny, z reguły język mniejszości. Ten sam walor, który tworzy wysoką kulturę narodu - bo bez języka by się nie tworzyło wysokiej kultury narodu – jednocześnie może być taką podłą cechą, która służy prześladowaniu, tropieniu ludzi. To, że w tym gronie potępiamy nacjonalizm, jest zrozumiałe, ale na ogół już najwyższy czas odejść od takiego spojrzenia zaczerpniętego z nacjonalizmu, od takich elementów, jak walka ras, grup etnicznych, czy traktując szerzej także walka klas, eliminacja, mordowanie, niszczenie innych źle wyróżnionych grup ludzi, części ludzkości.

Sokrat wyraźnie nam pokazał, że jeżeli chcemy go odszukać, to musimy zastanawiać się, czy nasz system wartości jest jeszcze prawdziwym systemem wartości i czy nie musi być czasem na nowo zweryfikowany. Jeżeli chcemy zobaczyć w nim człowieka, który w jakiś sposób otwiera drogę, nie tylko Białorusinom, ale i nam Polakom, to nagle widzimy, że wymaga od nas czynnego działania, a nie oklasków, przede wszystkim w starciu z naszymi stereotypami. Za to wypada Sokratowi Janowiczowi bardzo podziękować.

Вінцук ВЯЧОРКА:

Відавочна Сакрату цяжэла практычная палітыка, але з другога боку ён разумеў, што мусіць прынамсі спрабаваць у яеісці. Так здарылася, што першы раз я з ім пабачыўся якраз на палітычнай сустрэчы. Гэта быў 1990 год, тады было створанае Беларускае дэмакратычнае аб'яднанне, першая палітычгая партыя беларусаў Падляшша. У Белавежы адбылося трохбаковае спатканне: мы з Менску, з Беларускага народнага фронту – тады адзінай і інтэгральнай асацыяцыі ўсіх тых, хто быў за незалежнасць і свабоду, – далёкай эміграцыі, якая практычна прадстаўляла Раду Беларускай Народнай Рэспублікі і беларусы Падляшша, чыім несумненна маральна-палітычным лідарам і быў Сакрат. Менавіта так, маральна-палітычным лідарам, бо быў ён і старшынём Беларускага дэмакратычнага аб'яднання, і намінаваўся на сенатара. Аднак, відаць, яму найбольш пасуе такое найменне: духоўны лідар, аяталлах, так бы мовіць, да якога прыслухоўваліся і далей прыслухоўваюцца ўсе тыя, хто перакладае інтарэсы беларусаў Падляшша і не толькі Падляшша, на мову палітыкі. Спадчыны ў выглядзе палітычнага запавету Сакрат не пакінуў, але ён пакінуў мноства

тэкстаў, спадар рэдактар ужо разабраў адзін з іх, “Сярэбранага ездака” як своеасаблівую візію геапалітычнага ўладкавання свету. У прынцыпе, кожны з ягоных тэкстаў можна браць, асабліва гістарыясофскія, эсэ, аднак не мала ў яго таксама крыкаў душы ў адказ на канкрэтныя палітычныя выклікі. Я памятаю ягоную рэакцыю на падзеі 1994 года, на абранне Лукашэнкі. Ацэнка была апакаліптычная, хаця безумоўна трэба рабіць карэкцыю на любімую Сакратаву звычку зачарняць, дзеля таго, каб усердавалі ягоныя чытачы, усердавала аўдыторыя і ўзялася да дзеяння. Ягоны песімізм насамрэч – заўсёды такі актывізатарскі чыннік. Ёсць тунэль, у канцы тунэля ёсць сятло і Сакрат табе заўсёды намякае: не ўсё так безнадзейна. Хаця вядома, даводзілася яму астуджаць рамантызмы. Я і людзі майго пакалення тады, у 1990 годзе яшчэ былі поўныя спадзеваў, што ўсе рухі, усе зрывы суседніх з намі народаў, тады яшчэ Савецкага Саюза, аб’ектыўна ёсць нашымі паплечнікамі. Не толькі да моманту развалу камуністычнай імперыі, але і пасля таго. Зрэшты, у нас ужо былі тады кантакты з літоўцамі, украінцамі, ездзілі мы да іх, яны да нас, вось такое братэрскае паяднанне ў Гедройцевым, так бы мовіць, стылі напойвала аптымізмам. Сакрат як чалавек, які перажыў за сваё жыццё ці мала палітычных рэжымаў, быў спакайнейшы што да гэтага. Якраз малую частку тае размовы ў Белавежы мы прысвяцілі будучаму геапалітычнаму ўладкаванню незалежнай Беларусі, у надыход якой мы безумоўна верылі і набліжалі яго. Ясна было і відавочна яму і ўсім нам, што добры лёс ягонай супольнасці, беларусаў Падляшша, у сэнсе зберажэння сваёй ідэнтычнасці у першую чаргу, залежыць ад дзяржаўнага ўладкавання Беларусі. У гэтым сэнсе ніхто з нас, беларусаў Рэспублікі Беларусі, адказнасці не здымаў і не здымае.

На жаль, з Сакратавых тэкстаў мастацкіх, эсэістычных можна вынесці вось якую істотную для практычнага палітыка выснову: адчужэнне беларуса цягам апошніх прынамсі двух стагоддзяў ад любой улады. Сакрат прыгадвае свайго дзеда, папярэдніх продкаў, для іх усе ўлады былі не свае. Прыходзілі чужынцы адны, другія, трэція, чацвёртыя, розных ідэалагічнах афарбоак, з рознымі мовамі. Заставалася адно толькі прытулішча, свая сям’я, свая вёска, свая сціплая гаспадарка, свая радня. Астатняе – малазразумелае, тое, да чаго трэба дапасоўвацца, ад чаго можа трэба лепей хавацца, уцякаць, маскіравацца, аднак не ідэнтыфікавацца. І вось гэтая адчужанась ад любой улады была характэрная не толькі для беларусаў Падляшша, а для беларусаў і па той бок мяжы. Мы, гэта людзі, яны – любая ўлада. Я ведаю, нехта мне можа сказаць, што для палякаў пасля камуністычнага перыяду таксама гэта характэрна: my i oni.

Што датычыць Беларусі, то напэўна тут цэлы шэраг чыннікаў збягаецца для адчування такой чужасці. І адсутнасць зразумення, і чужасць мовы, і адсутнась рэальнага прадстваўніцтва тваіх інтарэсаў у гэтай уладзе. Такім чынам сёння ёсць краіна Беларусь, якая не цалкам супадае з дзяржавай Беларуссю. Сакрат можа быць пра гэта не пісаў, не разважаў у такіх тэрмінах, краіна і дзяржава, але з ягонага болю такая практычная выснова павінна рабіцца. А чаму яна практычная? А таму, што ў гэтай сітуацыі паўстае палітычны вакуум. Я цяпер гавару пра тую Беларусь, у якой я жыву, пра сённяшнюю Рэспубліку Беларусь, у якой ты ўцякаеш у свой прыватны побыт, каб выжыць, у якой над табою стаіць агрэсіўная безідэйная ўлада і ты стараешся па магчымасці альбо ўхіліцца ад яе, альбо прыстасавацца да яе, альбо выканаць нейкія неабходныя рытуалы. Ну, гоніць яна цябе раз на чатыры гады на тое, што называецца выбарамі. Ты прыпамінаеш як гэта было ў савецкі час (а маладых яны ўжо навучылі), робіш выгляд, што рэальна галасуеш, а яны робяць выгляд, што лічаць галасы, потым яны робяць выгляд, што ў тваёй краіне з'яўляецца парламент, а ты з гэтым мірышся. Гэта і ёсць абавязковы рытуал, выкананне сведчання лаяльнасі, каб ад цябе адчапіліся. Ты прагаласаваў і цябе не выганяць са студэнцкага інтэрнату, да цябе не будуць чапіцца на працы, табе прысвояць новае афіцэрскае званне, калі ты міліцыянт альбо вайсковец. Вось гэтая аліенацыя і ёсь галоўным выклікам цяперашняй палітыкі ў Беларусі. Як даць людзям паверыць, што іхная краіна можа стаць іхнай дзяржавай?

Цяперашні лукашызм, папраўдзе безідэйны канструкт, які грунтуе сваё панаванне над тэрыторыяй, над рэфлексамі – не скажу, над свядомасцю – людзей, выкарыстоўваючы пэўныя савецкія стэрэатыпы. Менавіта гэта адчуў Сакрат Яновіч у 1994, калі пісаў пра катастрофу, магчымы апакаліпсіс. Аднаўляецца савецкі падыход да маніпулявання людзьмі. У сённяшняй Беларусі шмат якія атрыбуты выканання ўлады, эканамічная сістэма пры ўсіх нішах пакінутых для рынку, інфармацыйная прастора, адукацыйнае поле ў велізарнай ступені савецкія. Мая меншая пайшла ў дзясятую клясу, я разгарнуў падручнік гісторыі, там ёсць Беларуская Народная Рэспубліка – гэта той пробліск волі найсвятлейшых беларусаў у 1918 – і там пра яе гаворыцца: была спробай утварэння беларускай дзяржаўнасці на буржуазнай аснове. Я думаю, што дзеці ў XXI стагоддзі не вельмі разумеюць, што такое дзяржаўнасць на буржуазнай ці на пралетарскай аснове. Уявіце, далей расказваецца пра харошую і правільную БССР, якая стваралася на аснове пралетарскай. Але наіўна было б разам з гэтым чакаць, што палітыка сённяшняй уладнай

групы, сям'і дакладней кажучы, нейкім чынам тым славутым пралетарам спрыяльная. Нічога падобнага, эксплуатуюць паводле поўнай праграмы, як належыць, толькі што робіць гэта адна канкрэтная сям'я. Здавалася б, было б лагічна для аўтарытарнага, з пераходам у таталітарызм, валадара 9,5--мільённай дзяржавы, выкарыстаць чыннікі, якія пабежна называюцца ў еўрапейскім дыскурсе нацыяналістычнымі: мова, гістарычная памяць, вялікія князі, ксенафобія па ўсім так сказаць перыметры. Дык вось – не. Што да ксенафобіі, яна якраз ёсць, яна паціху прапаведваецца, а ўсе чыннікі пазітыўнага самавызначэння не толькі ігнаруюцца, але маргіналізуюцца і нават пераследуюцца. Сёння беларуская мова - рэальнасць ёсць такая, – у шмат якіх сферах дзяржаўнага быцця і адукацыі элементарна пераследуецца. У перыяд палітычных абвастрэнняў, гаворачы на беларускай літаратурнай мове на менскай вуліцы ты рызыкуеш быць затрыманым проста для прафілактыкі толькі дзеля гэтага. І цікава, што нават памкненняў гэты рэжым не зрабіў у падобным кірунку. Я чытаў англасаксонскіх аналітыкаў, якія гадоў дзесяць таму чакалі, калі Лукашэнка ў сваім процістаянні Маскве звернецца, скажам, да досведу Чаўшэску, які безумоўна звяртаўся да румынскага нацыяналізму. Дык вось – не. Я доўга шукаў аналагі, паралелі, а што ж такое лукашызм у параўнанні з іншымі постсавецкімі аўтарытарна-таталітарнымі рэжымамі, каўказскім Аліева ці азіяцкімі. Адзіны аналаг я знайшоў у выглядзе Смірнова і Прыднястроўскай Рэспублікі, якая грунтуецца на кульце Суворава, імперскай расейскай і савецкай традыцыі (нават сцяг у іх падобны да чырвона-зялёнага лукашэнкаўскага). Нават мова ў іх расейская, а тое, што яна называецца прыдняпроўская малдаўская, гэта фікцыя. Дамагчыся там малдаўскай школы, такая ж фікцыя як беларускай у Зялёным Лузе, маім прыгарадзе Менска. Вось паралель. У гэтым сэнсе спадзявацца, што цяперашняя ўлада можа быць для сваіх прагматычных, шкурных інтарэсаў стане гарантам незалежнасці Беларусі, проста таму, што ратуе свой карак, свой калій, свой Жлобін, сваю нафтаперапрацоўку ў Наваполацку і Мазыры, не выпадае. Хутчэй можна сказаць, што сёння гэтая група ўваходзіць у расейскае кланавае поле, бароніць інтарэсы аднаго клану супраць другога, але расейскага. Проста выступае на адным баку супраць другога, умоўна кажучы, на пуцінскім супраць мядзьведзеўскага, але ніякім чынам гэта не звязана з абаронай нацыянальна-дзяржаўнай перспектывы беларускага народу. Проста таму што, калі вынішчаецца адчуванне свойскасці дзяржавы, – што яна твая, беларуская краіна, – то адпаведна няма матывацыі, механізму бараніць яе незалежнась масам, сотням тысячаў эліты і мільёнам простых людзей.

Матывацыя прападае. Вось гэта і ёсць галоўная небяспека будучыні беларускай дзяржавы, якой бы яна сёння не была.

Вяртаючыся да Сакрата, думаю, вельмі важным ягоным пасылам было сіметрычнае бачанне польскай меншыні ў Беларусі і беларускай у Польшчы. Што я маю на ўвазе? У свабоднай дэмакратычнай Беларусі і толькі ў ёй можна спадзявацца на рэальныя, інстытуцыянальныя, а не суб'ектыўна матываваныя, такімі кан'юнктурнымі падачкамі, гарантыі меншасці. У гэтым сэнсе, калі гаварыць пра адказных дэмакратычных беларускіх палітыкаў, што калі мы змагаемся супраць масавай саветызацыйнай русіфікацыі, а гэта кансервацыя Савецкага Саюза, то мы віталі ўзнікненне польскіх школаў у Горадні, Ваўкавыску. Нават былі прэцэдэнты, што беларускія нацыянальныя актывісты супольна з актывістамі польскай меншасці подпісы збіралі за беларускія і за польскія школы. Я не веру ў тое, што ў варунках цяперашняй дыктатуры можна адваяваць, вытаргаваць нейкія асобныя правы для польскай меншыні. І з другога боку, наяўнасць дэмакратычнай польскай дзяржавы, у якой па-еўрапейску шануюцца меншынёвыя правы, гарантуюцца і інстытуцыянальна замацоўваюцца, гэта ж ёсць найлепшай вітрынай для цяперашняй праблемнай Беларусі, каб сцвердзіць, што свабода, дэмакратыя, заходні а не ўсходні цывілізацыйны выбар ёсць шанцам для беларускай этнічнай прасторы – гэтай духоўнай прасторы, якой жыў і жывіўся Сакрат.

Mirosław CZECH:

Proszę państwa, usłyszeliśmy trzy głosy na temat obecności Sokrata Janowicza w polityce i polityki w jego życiu. A także, jaka to może być lekcja dla nas. Zapraszm do dyskusji.

Яўген ВАПА:

Пане Адаме, кніга “Беларусь, Беларусь” выйшла ў 1987 годзе ў дзяржаўным выдавецтве “Iskry”. То быў адзін з галоўных закідаў асяроддзя польскай апазіцыі, у якім актыўным быў і Сакрат Яновіч, чаму ён не выдаў кнігу ў падпольным выдавецтве? Ён гэта зрабіў свядома, казаў, хай на мяне крыўдуюць сябры з апазіцыі, але я хачу выдаць кніжку такім тыражом, каб яна выклікала шок.

Што тычыцца нацыяналізму і патрыятызму, то я назіраю цікавую з'яву. Усе ў Польшчы ўхваляюць польскі патрыятызм, а калі ўзнікае побач такі ж бела-

рускі, яго чамусьці называюць нацыяналізмам. Польскі патрыятызм – добры, а беларускі – дрэнны. Нашыя ініцыятывы на Белачточчыне, як успомненая Вінцуком Вячоркам сустрэча ў Белавежы ці заснаваны ў 1991 годзе Беларускі самаўрадавы форум, успрымаліся польскімі медыямі і палітыкамі як нейкая праява сепаратызму, маўляў, беларусы хочуць далучыць Беласточчыну да Беларусі.

"Сярэбраны яздок", гэта найбодьш асабістая кніжка Сакрата Яновіча, звязаная таксама з яго жыццём, з яго актыўнасцю, з адкрываннем ім нашай гісторыі. Лёнік намаляваў яго ў "Сустрэчах" на дзіцячым коніку-гушкалцы з паднятай рукой. Гэта была ілюстрацыя да "Сярэбранага ездака".

Калі пра гісторыю, то хачу прыпомніць адну дату: 8 верасня 1514 года гетман Канстанцін Астрожскі пабіў маскоўскае войска пад Воршай. А 8 верасня 2013 года ў Гародні пачынаюцца беларуска-расейскія вайсковыя манёўры " Захад 2013". Так геапалітыка набліжаецца да мяжы, якая два кіламетры адсюль. Пяць тысяч расейскіх вайскоўцаў будуць сімуляваць, між іншым, атамную атаку на Варшаву. Калі Польшча думае, што ўцячэ ад геапалітыкі на ўсходзе, то памыляецца. Сакрат Яновіч пісаў, што Беларусь мусіць быць нейтральнай, без чужых войскаў на сваёй тэрыторыі. У сувязі з гэтым маю пытанне, як польскія эліты бачаць сённяшнюю Беларусь?

Яшчэ толькі дадам, што ў 1980-ыя Сакрат напісаў дзве геніяльныя брашуры пра нас тут на Беласточчыне: "Думкі пра аўтаномію" і "Праваслаўная царква і беларуская мова ў ёй". Гэта былі тэмы, якіх усе баяліся, а нам былі школай беларускага палітычнага думання. Таму Сакрат Яновіч для нас быў не толькі пісьменнікам, але і супер палітычным аналітыкам. За гэта яму вялікі дзякуй!

І паўтараю пытанне: якая ёсць сёння польская думка наконт Беларусі?

Adam Michnik:

Myślę, że na to pytanie usłyszałby pan różne odpowiedzi, w zależności od tego, kogo by pan pytał. Na pewno jest w polskich elitach dzisiaj przekonanie, że dotychczasowa polityka wschodnia okazała się nieskuteczna. To dzieli opinię polską. Miałem okazję rozmawiać z wysokimi urzędnikami MSZ-u, którzy mówili: okazało się, że koncepcja Giedrojcia nie ma sensu, dlatego że ani Białorusini tego nie chcą, ani Ukraińcy, z Litwinami jest awantura, więc po co mamy się w to pakować. Rosja na to reaguje

histerycznie i nam daje po łapach. Ja uważam, że to jest myślenie błędne i na krótki dystans. Może się okazać skuteczne na rok, kiedy Rosjanie przestaną nas szantażować cenami na gaz.

Co myślą na ten temat elity, z którymi ja się czuję związany? Tutaj jest myślenie dwutorowe. Pierwszy tor: wyrzec się jakiejkolwiek formy paternalizmu, to znaczy, że my nie możemy rozmawiać z Białorusią czy Ukrainą z pozycji starszego brata (te narody już paternalizm przerabiały i z polskiej strony, i z rosyjskiej), spróbujmy być partnerem. Co będzie z Białorusią czy Ukrainą, zdecydują Białorusini czy Ukraińcy, nie Polacy. My we własnym dobrze pojętym interesie powinniśmy wspierać to, co tam jest demokratyczne, proeuropejskie, natomiast możliwości tutaj mamy dość ograniczone.

I wreszcie sprawa stosunku do opozycji białoruskiej. Na ten temat ja się wypowiadam najostrożniej. Sam byłem w tego typu opozycji, w związku z tym wiem, że sytuacja, która trwa długo, rodzi swoje patologie. I opozycja białoruska od tych patologii nie jest wolna. U nas do roku 1989 w opozycji rządził swoisty konserwatyzm, nie chciano zmian. Tak było wygodnie, przychodziły pieniądze z zagranicy, można było wydawać jakieś książki, gazety, były stypendia. Ta patologia wyrażała się także w bardzo krytycznym stosunku do Okrągłego Stołu. Jak można z komunistami rozmawiać w ogóle? Nie można z nimi gadać. Ja nie mam za dużo kontaktu z opozycją białoruską, ale zdarzało mi się już tam trafić na ślady tego typu patologii. Generalnie jednak polityka wspierania białoruskiej opozycji jest rozsądna i moim zdaniem będzie kontynuowana.

Leszek MOCZULSKI:

Jesteśmy tutaj w bardzo trudnej sytuacji, dlatego że i serce i rozum każą nam ze wszelkich sił poprzeć opozycję białoruską. Ale rozum przeciwko sercu mówi, że znacznie ważniejszą rzeczą niż wewnętrzne polityczne rozwiązania białoruskie są generalne rozwiązania białoruskie o charakterze geopolitycznym. Łatwiej to widzimy na przykładzie Ukrainy, gdzie prezydent nie jest człowiekiem z naszych snów i marzeń, ale Ukraina ma otwartą drogę do Unii. Dyplomacja nie zawsze jest spoista i konsekwentna, dyplomacja może szukać różnych dróg, zarówno sympatycznych, jak i niesympatycznych. Ja się zastanawiam, czy oprócz utrzymywania jeszcze silniejszego poparcia dla opozycji białoruskiej nie należy myśleć także o drodze mniej sympatycznej – porozumienia z reżimem. To nie jest wyprawa krzyżowa, musimy dążyć do jakichś pozytywnych celów, a nieraz one nie są całkiem sympatyczne, a mogą być korzystne i dla Białorusinów, i dla nas także.

Mirosław Czech:
W polskiej polityce wschodniej doszliśmy do takiej paradoksalnej sytuacji, że rząd, który deklarował ustami ministra spraw zagranicznych odejście od wizji jagiellońskiej na rzecz wizji piastowskiej, realizuje dzisiaj wizję jagiellońską jak z podręcznika. Giedrojciowi składają hołdy, jakby nigdy od niej nie odstępowali. Natomiast opozycja, która była związana z Lechem Kaczyńskim i ma go na sztandarach już jako świętego, zagoniła się w taki kąt i realizuje taką politykę, o której nawet Roman Dmowski by nie pomyślał. Z Ukraińcami niemal wywołali nową wojnę na temat 70-ej rocznicy rzezi na Wołyniu, z Moskalami jak tylko dojdą do władzy, od razu będzie któraś tam wojna polsko-rosyjska, bo muszą pod Smoleńsk po ten wrak pojechać. O Białorusi nie mają nic do powiedzenia. Ogólnie myślę, że nie jest tak źle. Nie wszystko jest takie jednoznaczne. Jak Sokrat by szukał tego światełka w tunelu, to by je znalazł.

Ja bym się zastanowił teraz nad czym innym. Pytanie do pana Vincuka Viaczorki. Jak pan widzi współpracę polityki polskiej z opozycją białoruską, bo przeszliśmy już wszystkie fazy od popierania do niepopierania, wspierania kandydatów, niewspierania. Wszystkie drogi zostały wypróbowane.

Вінцук Вячорка:
Na początku kilka słów o różnicach między Ukrainą i Białorusią. Na Ukrainie jest wybieralny parlament, opozycja może jeździć po świecie i reprezentować państwo. Nic takiego nie ma w moim kraju.

Leszek Moczulski:
Trzeba starać się za wszelką siłę robić nawet drobne wyrwy w tym bloku reżimowym. Dodatkowa trudność polega na tym, że my powinniśmy popierać opozycję *en bloc*, nie wybierać nikogo spośród was, bo wy jesteście skłóceni

Вінцук Вячорка:
A dlaczego jesteśmy skłóceni? Właśnie o tym chciałbym powiedzieć odpowiadając na pytanie.

Польская ўсходняя палітыка, частка еўрапейскай усходняй палітыкі. Такі паварот да Лукашэнкі ў еўрапейскай палітыцы адбыўся ў 2008 годзе, пры чым яшчэ да грузінскай вайны. Я пра гэта даведаўся ў Брусэлі, ад аднаго польскага еўрадэпутата, які нам сказаў, што будзе такі паварот і калі вы хочаце на ім не

выляцець, як аўтамабіль, а ўпісацца, то мусіце зважаць, што мы цяпер будзем працаваць з Лукашэнкам. Я б не пагадзіўся з думкай, што ўжо ўсе методыкі адпрацаваныя. Папраўдзе і методыка ізаляцыі рэжыму, і падтрымкі дэмакратычнага грамадства, медыяў і так далей, не была рэалізаваная напоўніцы. Не было пад гэта ні інстытуцыянальнай падтрымкі, ні талковага бюджэту для тых жа медыяў (Белсат ужо пазней з'явіўся, хаця гэта правільная інвестыцыя, як і Радыё Рацыя). Ніколі Еўрапейскі Звяз, а найперш да 2008 года, не паказаў моркаўку беларускаму народу і не сказаў: беларускі народ, калі ты развітаешся са сваёй ганьбай, то будзеш мець перспектыву ўступлення ў Еўрапейскі Звяз праз усе этапы, пераходную праграму, столькі мільярдаў у прамежкавае фінансаванне, так як гэта гаварылі балканскім дзяржавам. І не толькі гаварылі, а паказвалі моркаўку з пэўнымі пазіцыямі на гэтай моркаўцы. Беларусам і ўкраінцам гэтага не паказвалі. Хаця б украінцам маглі гэта паказаць у перыяд кіравання Юшчанкі, які нарабіў там сваіх праблем, не будзем у гэта ўваходзіць, але нават Украіне не сказалі, што вы можаце ўступіць у Еўрапейскі Звяз, не кажучы ўжо пра беларускае грамадства. Гэта не было зроблена. І паварот у 2008 годзе, як нам тады казалі, быў абумоўлены спробай умацаваць Лукашэнку як абаронцу суверэнітэту Беларусі. Гэта павярнулася тым, што мы маем цяпер. Тымі манёўрамі, пра якія казаў Яўген, вайсковай базай авіяцыі пад Лідай, пры чым тыя самалёты і атамную зброю ў перспектыве могуць несці. Гэта абярнулася мытным саюзам з Расеяй і Казахстанам. Дзякуй Богу, Казахстан сёння вядзе досыць амбівалентную палітыку, але ж нельга на гэта вечна спадзявацца. Беларусь зноў аказалася ў дастаткова сур'ёзным постсавецкім геапалітычным утварэнні. Гэта тое, чым паварот 2008 года абярнуўся для нас. Прагнозы, якія тады гучалі ў еўрапейскіх сталіцах, што можа быць удасца з Лукашэнкі зрабіць Аліева і ён будзе, пры ўсіх сваіх дыктатарскіх замашках, абараняць суверэнітэт, эканамічны, палітычны і ўсякі іншы дзяржавы, яны не спраўдзіліся.

Вяртаючыся да стану грамадства і апазіцыі. Гэты паварот 2008 года для беларускай дэмакратычнай праеўрапейскай апазіцыі быў халодным душам. Спадар Мачульскі правільна кажа, што не заўсёды палітыка чыстая, што часам да добрых мэтаў трэба рабіць розныя крокі, але трэба пралічваць наступствы гэтых нядобрых крокаў. Ці не стане менш інструментаў? І мне здаецца, што інструментар, якім ёсць беларуская дэмакратычная апазіцыя, пацярпеў, затупіўся, бо аказалася раптоўна, што Еўропа, гэта не ёсць сінонім каштоўнасцяў. Пасля павароту 2008 года праеўрапейскія настроі ўпалі

ў беларускім грамадстве. Гэта прывяло да расколу беларускай апазіцыі. Таму, што ўзнікла хвальшывая дылема: калі ты за незалежнасць, ты павінен збавіць крытыку Лукашэнкі, альбо зусім яго не крытыкаваць, ну бо ён жа таксама бароніць незалежнасць і трэба заключыць тактычны саюз. А калі ты выступаеш супраць дыктатуры, то ты ледзьве не становішся паплечнікам Масквы. І ў выніку атрымалася, што каштоўнасна арыентаваная апазіцыя, якой давяралі людзі, якія расчараваліся ў дыктатуры, якія разумелі, што дэмакратыя і незалежнасць Беларусі і еўрапейскі выбар, гэта адно і тое самае, яны разгубіліся. І тое, што мы назіраем цяпер, такі накдаўн беларускай апазіцыі, гэта ў пэўным сэнсе наступства вось такога развароту.

Adam Michnik:
To bardzo ciekawe. Ja bym kuł żelazo póki gorące i prosił pana Vincuka o napisanie artykułu, żeby Polacy zrozumieli. Niech pan to napisze, a ja wydrukuję w „Gazecie Wyborczej".

Уладзімір Някляеў:
Палітыка Еўразвязу ў дачыненні да Беларусі ніколі не была цэласнай, умоўна кажучы, ёсць палітыка Польшчы і ёсць палітыка Нямеччыны. Гэтая другая – перайсці Беларусь і размаўляь непасрэдна з Крамлём. Для чаго ў свой час аб'ядналіся ў вунію, пра якую я казаў раней, народы Беларусі, Польшчы, Украіны і Літвы? Каб супрацьстаяць крыжакам. Каму? Немцам. Вык вось, інтарэс Польшчы, Беларусі, Украіны і Літвы ў гэтым кантэксце на сённяшні дзень - адзіны. Таму зацікаўленасць Польшчы ў тым, каб Беларусь адышла ад Усходу на Захад. На сённяшні дзень Беларусь так сама патрэбная Польшчы, як і Польшча Беларусі. Не гледзячы на паразы, на тое, што нібыта былі спрабаваныя ўсе варыянты: і пернік давалі, і пугай крыху білі, і нешта абяцалі, але таго, пра што казаў Вячорка, насамрэч зроблена не было. Вось гэтай морквы не было. Не быў названы той кошт уваходу Беларусі ў Еўразвяз. Чаму? Таму, што гэтыя грошы, напісаныя на той моркве, будзем гэта наўпрост казаць, гэта нямецкія грошы. Дык яны свае грошы згодныя былі плаціць балканскім краінам, але не на тое, каб далучыць да Еўразвязу Беларусь ці Украіну. Гэта, маўляў, няхай ужо яны самі неяк перапакутуюць і гэтую дарогу на захад аплацяць.

Я і сёння адчуваю вялікую розніцу ў падыходах польскага грамадства, палітыкаў да Беларусі. Ёсць многа спекуляцыяў, нават у Сойме ствараюцца

фракцыі то падтрымкі, то супраць. Я лічу, што пакольki было ў нас супольнае мінулае, трэба каб была і супольная будучыня. (воплескі – рэд.)

Mirosław CZECH:

Przykład bałkański jest dobry i niedobry. Rzeczywiście tam Unia Europejska mocno się zaangażowała, dała pieniądze. Tylko, że to się odbyło kosztem dwustu tysięcy ofiar w latach 90. Europa musiała jakoś przeciąć ten czyrak, żeby stale nie uwierał. Natomiast to, co mówił Vincuk Viaczorka, a co Uładzimir Niaklajeu podkreślił, co w oczywisty sposób jest nie tyle grzechem, ile absolutnym błędem polityki europejskiej, to to, że nie pokazano perspektywy. Przecież to nic nie kosztowało.

Adam MICHNIK:

Jest pewna, wytworzona w latach triumfującego komunizmu mentalność, związana ze środowiskami opozycyjnymi czy w ogóle prozachodnimi, że oni coś powinni robić. To jest myślenie typowe dla opozycjonistów i emigrantów. Otóż trzeba sobie powiedzieć brutalnie: oni nic nie powinni. Oni się będą kierowali własnym interesem, często wąsko, partykularnie rozumianym, bo oni tacy są. To jest mój stały spór z moim przyjacielem Kowaliowem, który jest wspaniałym człowiekiem, odważnym, tyle, że krytykuje Zachód tym językiem, którym kiedyś się posługiwał wspólnie z Sacharowem w sowieckich czasach. To są inne czasy. Po pierwsze to, co powiedział pan Viaczorka, że Zachód przestał być nosicielem wartości. Nigdy nim nie był. Był odbierany fałszywie. Jest takie genialne opowiadanie polskiego pisarza Ksawerego Pruszyńskiego „Cień Gruzji". On to napisał w 1945 roku, kiedy zrywał z filozofią niezłomnej emigracji. Jak się czyta spory emigracyjne czy też opozycyjne, ma się wrażenie, że to są jakieś rozmyślania z innej planety. Polscy emigranci na przykład twierdzili, że każdy jest zdrajcą, kto się zrzeka granic 1772 roku. To jakieś kompletnie nierealistyczne pomysły. Mnie chodzi o klimat. Jak Giedrojć w „Kulturze" ogłosił, że Wilno ma być Litwinów, Grodno – Białorusinów, a Lwów – Ukraińców, to „patrioci" wypowiadali mu prenumeratę. To było w ogóle nie do przyjęcia. Mądrość i odwaga takich ludzi jak Giedrojć czy Nowak-Jeziorański, a później jeden z liderów opozycji Jacek Kuroń czy Jan Józef Lipski polegała na tym, że oni szli nie tylko przeciw rządowi, ale i dużej części opozycji antykomunistycznej. To było niesłychanie istotne w tamtym momencie, kiedy myśl polska wracała do najważniejszych pytań.

Mnie się wydaje, że za punkt wyjścia należy wziąć przekonanie, że nam, Białorusinom, Polakom, Ukraińcom od Zachodu nic się nie należy. To nie jest tak, że zło się stało, bo oni nie dali sygnału. Oni uznali, że nie jest w ich interesie dawanie takiego

sygnału. Zwłaszcza, że historycznie rzecz biorąc z tymi sygnałami było różnie. Przecież wielka krytyka polityki amerykańskiej za 1956 rok polegała na tym, że Węgrom dawali fałszywe sygnały: pomożemy wam.

Oczywiście, że dla Niemców zawsze ważniejsze będą interesy robione z Rosją niż z Polską, o Białorusi czy Ukrainie nie wspominając. Przecież ogromna część Zachodu z trudem przyjęła do wiadomości w 1989 roku, że istnieją takie byty jak Białoruś, Ukraina. Opowiadał mi Giedrojć, że jak przygotowywał antologię „Rozstrzelane odrodzenie", potrzebował pieniędzy i zwrócił się do przedstawiciela Fundacji Forda. W odpowiedzi usłyszał: panie redaktorze, a ile pan chce dolarów, żeby tej książki nie wydawać. Proszę się nie śmiać. Zachód stał na stanowisku, żeby Związku Sowieckiego nie rozwalać. Przypomnijcie sobie jak Busz przyjechał do Kijowa...

Leszek MOCZULSKI:

1 sierpnia 1991 roku w Radzie Najwyższej Ukrainy przekonywał, żeby się Ukraińcy nie oddzielali, że ich przyszłość jest w Związku Sowieckim.

Adam MICHNIK:

Tak jest. To wszystko powinniśmy wiedzieć, jeżeli planuje się jakieś myślenie o Zachodzie. Trzeba to formułować w taki sposób, żeby Zachód zobaczył w tym swój interes, nie miłość, nie wartości. Oczywiście wartości są ważne, bo tylko zachodnia opinia publiczna może potrząsnąć swoimi rządami. To musi być skomplikowana operacja, kompatybilna, jak w małżeństwie, kiedy człowiek mówi: nigdy cię nie opuszczę, a myśli, jeśli nie zaistnieją dodatkowe okoliczności. Dlatego, żeby nie kłamać, nigdy się nie ożeniłem.

W tym momencie historycznym trzeba powiedzieć tak: sytuacja jest paskudna, również dlatego, że świadomość powszechna – zwłaszcza w Białorusi – jest taka, że opozycja jest bezsilna, nie ma szans. W związku z tym zwykły człowiek nie angażuje się w sprawę, która nie ma szans. Jest rzeczą bardzo ważną, żebyście umieli obcej opinii publicznej tłumaczyć swoje myślenie, chociaż tak cholernie trudno się przebić.

Ja deklaruję: cała filozofia polityczna „Gazety Wyborczej", jest nakierowana na to, żeby wspierać te tendencje w tych krajach, żeby wspierać sympatię dla tych krajów polskiej opinii publicznej i żeby polska klasa polityczna wiedziała, że przynajmniej w mediach jest silne lobby probiałoruskie, proukraińskie i tak dalej. Ale do tanga trzeba dwojga, panie Vincuku. Bez was my tego nie zrobimy.

I jeszcze jedno. Skutki nie będą szybkie. Pamiętam, w Polsce po 13 grudnia, po wprowadzeniu stanu wojennego nastrój był taki, że my teraz im tak dopieprzymy, tym bolszewikom – zima wasza, wiosna nasza! Ja wtedy napisałem, że czeka nas długi marsz. Pamiętam jak byłem w Mińsku i rozmawiałem z opozycjonistami, którzy wtedy ogłosili głodówkę w parlamencie i byli przekonani, że zaraz Łukaszenkę wykolegują. Powiedziałem im, że dla mnie Łukaszenka to taka karykatura Wałęsy, którego też wtedy nie znosiłem, ale jestem przekonany, że ma poparcie dużej części społeczeństwa białoruskiego. Tak samo jak w innej epoce mieli pierwsi sekretarze. Dlatego ja tu widzę długi marsz. Na to nakłada się szereg innych czynników. Pan Vincuk mówił o nacjonalizmie. Oczywistym dla mnie jest, że każdy, kto mówi o niezależności Białorusi, przez Moskwę jest postrzegany jako nacjonalista. Choćby nie wiem jakim był kosmopolitą prozachodnim. My wszyscy w Polsce byliśmy dla Moskwy nacjonalistami. Dopiero później dowiedziałem się, że jestem żydo-bolszewickim kosmopolitą. Wtedy byłem czarnopodniebiennym polskim nacjonalistą, bo uważałem, że w Polsce powinni rządzić Polacy, a nie Sowieci. Czego wam życzę.

Korzystając z okazji chciałbym przeprosić w imieniu mojego państwa za ten haniebny skandal z uwięzieniem Alesia Bialackiego. (brawa – red.) Sam byłem świadkiem jak przepraszał za to nasz minister spraw zagranicznych wręczając nagrodę żonie Alesia Bialackiego i specjalnie mnie ściągnął, żebym uwiarygodnił te przeprosiny. Oni mają poczucie, że sobie strzelili w stopę, Tę jedną przynajmniej zasługę będzie miał biedny Aleś Bialacki, siedzący w łagrze, że oprzytomnił elity polskie.

Mirosław CZECH:

Chciałbym skończyć tę część naszej dyskusji na dwóch nutach. Z jednej strony to, co powiedział Adam o uwięzieniu Alesia Bialackiego, to rzeczywiście skandal nieprzytomny. Z drugiej chcę odwołać się do słów pana Uładzimira Nieklajewa „ci, którzy mają wspólną przeszłość, powinni mieć też wspólną przyszłość". To nabiera obecnie nowego sensu jako kierunku działania. Sojuszników takiego myślenia jest całkiem sporo, na szczęście nie tylko pomiędzy zebranymi na tej sali, bo tutaj się wzajemnie przekonywać chyba nie musimy, ale również pośród polityków polskich, i nie tylko, bo i w parlamencie europejskim. To zaczyna mieć sens.

Dziękuję państwu bardzo za wytrwanie trzech sesji. Myślę, że Sokrat Janowicz, jak patrzy na nas z góry, ma satysfakcję, że światełko w tunelu nie gaśnie, jakkolwiek by nam sytuacja nie wydawała się trudna.

Лявон Тарасэвіч:

Дыскусія, якая разгарнулася наканец тым больш мяне цешыць, што 30 жніўня праз год мы хочам зрабіць Трыялог пад загалоўкам „Беларусь сёння". Хочам пагаварыць пра тое, якая сапраўды ў Беларусі атмасфера, а не пра тое, якія ёсць наконт гэтага міфы. Шчыра ўсім дзякую!

Дана Лукасінска
АНТЫГОНА

СЦЭНА 1. FLASH ПАМЯЦІ

Месца: дом сям'і Нікараў у вёсцы непадалёк Крынак. Вясна 1942 г.
Анджэй (19 гадоў) і Ежы (14 гадоў)

Ежы — Вазьмі мяне з сабою.
Анджэй — Не магу, Юра. Ты яшчэ малады.
Ежы — Малодшыя за мяне гінулі.
Анджэй — Некаму трэба заняцца сёстрамі.
Ежы — З імі ўсё будзе добра. Яны і так мяне не слухаюць.

Анджэй выцягвае завінуты ў анучы пісталет.

Ежы — Дай паглядзець...
Анджэй — Толькі тады, калі ты пераможаш. Ты гаварыў, што ўмееш змагацца.
Ежы — Класіка ці вольны стыль?

Анджэй Вольнаамерык…

Не канчае, бо Ежы кідаецца да ягоных ног і пераварочвае яго. Некалькі хвілінаў яны змагаюцца ў вольным стылі. Анджэй б’е далонямі аб падлогу, здаецца. Смяюцца.

Анджэй Малакасос пераадолеў мяне! Час паміраць.
Ежы Ты так не гавары. Я табе казаў, што ўмею змагацца.
Анджэй Пасля вайны запішам цябе ў клуб барцоў. Глядзі. Маузер С96.
Ежы Які калібр?
Анджэй 7,63.
Ежы Набойнік?
Анджэй 10 штук.
Ежы Меткасць?
Анджэй 200 метраў, але гавораць, што страляе і да кіламетра.
Ежы Рукі ўгору!
Анджэй Цямнее. Мне пара.
Ежы У лес?
Анджэй Спачатку ў касцёл. Паспавядацца.
ЕЖЫ Магу з табою?
Анджэй А перахрысціся. Па-руску, эх ты! І ты ў польскі касцёл хочаш ісці.
Ежы Андруша… Анджэй?
Анджэй Што?

Развітваюцца. Па-мужчынску, хаваючы хваляванне.

СЦЭНА 2. FLASH ПАМЯЦІ

Фівы, старажытнасць.

Крэонт Фіванцы! Верны самому сабе, я абвясціў сёння эдыкт пра Эдыпавых сыноў. Этэокл ваяваў з незраўнанай адвагай і загінуў бараніўшы горад. Я загадаў яго цела ўшанаваць ахвярай і пахаваць з пашанай годнай герояў. А ягоны брат – Палінік – вярнуўся з выгнання толькі на тое, каб знішчыць родны край, апаганіць багоў свайго роду, каб акунуцца

ў крыві сваіх родных, аддаць горад у палон. Таму не дазваляю аплакваць яго і ўшаноўваць магілай. Няхай цела яго застанецца непахаванае, няхай разарвуць яго сабакі і сіпы. Такая мая воля. Няма літасці для злачынцаў.

СЦЭНА 3. FLASH ПАМЯЦІ

Дапрос сёстраў Нікар: Тэрэсы і Ксені.
Пытанні ставяць сябры Хора.

I.

Польскі настаўнік	Нікар?
Ксеня	Прысутная!
Польскі настаўнік	Нацыянальнасць?
Ксеня	Тутэйшая...
Польскі настаўнік	Нікароўна пражывае ў Польшчы, Польшча Нікароўну корміць і апранае, але Нікароўна не кахае Польшчы. Да Польшчы яна не прызнаецца.
Ксеня	Няпраўда! Кахаю Польшчу... Я хаджу ў польскую царкву.
Польскі настаўнік	Польская царква! Гэта супярэчнасць! Няхай Нікароўна скажа шы-чы. Калі ласка: шы-чы.

Ксеня выгаворвае гукі мякка, па-расейску, дзеці смяюцца, уголас гавораць: шы-чы.

Польскі настаўнік	Рукі!
Ксеня	За што?
Польскі настаўнік	Польшча мае свае гукі! Шы-чы! Шы-чы!

II.

Савет	Вы кто?
Тэрэса	Тэрэса Нікар.
Савет	У вас русская фамилия.
Тэрэса	Беларуская.
Савет	Вы белоруска?

Тэрэса Палячка.
Савет Смешно. Белоруская фамилия, жывёте на совецкой земле, а говорите что вы полячка. Спрашиваю ешчё раз. Вы кто?
Тэрэса Па-ляч-ка...
Савет А теперь?
Тэрэса Па...ляч..ка...
Савет Хамелеон. Изменник. Дура. Вас нет. И Польшы нет.

III.

Гестапавец Familienname!
Ксеня Нікар.
Гестапавец Russin? Spion?
Ксеня Nein! Ich bin Polin.
Гестапавец Familienname!
Ксеня Нікар.
Гестапавец Russin? Spion?
Ксеня Nein! Ich bin Polin.
Гестапавец Familienname!
Ксеня Шы-чы! Шы-чы!

IV.

Кагебіст Прозвішча!
Тэрэса Нікар.
Кагебіст Спіна не баліць, Нікар!
Тэрэса Не.
Кагебіст Бо пазваночнік у вас крывы. У правы бок паварочвае, горбіцца ад таго як вы польскім панам кланяліся. У вас няма палітычнай свядомасці. Ні палячка, ні беларуска. Ні з мяса, ні з пер'я. Камуністычная Польшча мае з вамі адны праблемы.
Тэрэса А дзе мой брат?
Кагебіст Мякчэе на вятры, як заяц пад свята.
Тэрэса Ён польскі жаўнер!
Кагебіст Не жаўнер, а бандыт, не польскі, толькі санацыйны. А вам здаецца, што вы хто?
Тэрэса Палячка.

Кагебіст Рэакцыйныя недабіткі. Але мы выпрастуем ваш пазваночнік або зломім яго.

V.

Хор
Нікар!
Расейка?
Familienname!
Рэакцыйныя недабіткі.
Да Польшчы не прызнаецца!
Польшы нету и вас нету.
Пазваночнік у вас крывы.
Беларуска?
Russin? Spion?
Тутэйшая?
Польшча мае з вамі адны праблемы.

СЦЭНА 4. ПРАЛОГ

Хор
Свет поўны цудаў.
А нашае жыццё ніколі не канчаецца.
Жывем у іншых. Тады і ў гэтую хвіліну.
Мінулае і будучыня гэта сёстры, якія
хаця вельмі падобныя, усё ж такі іншыя.
Калі брат супраць брата стае з мячом
багі адварочваюць вочы.
Ці існуе мяжа гісторыі?
Зямля плача крывёю братоў і сёстраў,
помслівыя Эрыніі чакаюць помсты.
Ці ёсць мяжа болю?
Гісторыя будзе паўтарацца,
Пакуль людзі не пачнуць яе слухаць.
Таму паслухайце пра долю Антыгоны,
якую тут, у Крынках, звалі Тэрэсай.
Крэонт і Шыман – за стырном горада,

яны надта верацъ сваёй уладзе.
Ісмена і Ксеня, разважныя і высакародныя
прысуджаныя на жыццё там, дзе вакол смерць.
Гісторыя будзе паўтарацца,
пакуль людзі не пачнуць слухаць яе.
Таму паслухайце.

СЦЭНА 5. ЗМОВА

Фівы, старажытнасць. Тырэсій, жрэц, (з павязкай на вачах, як сляпы) і Карыфей (у вопратцы Палітрука).

Тырэсій — Ты спазніўся.
Карыфей — Адкуль ведаеш? Я падкрадаўся як сапраўдны шпіён. Хацеў знянацку зрабіць табе: буууу! І зноў няўдача. Шкада.
Тырэсій — Тое, што ў мяне няма вачэй не абазначае, што я не бачу.
Карыфей — Тое, што ты гаворыш, што не бачыш, не абазначае, што ты не бачыш.
Тырэсій — Калі ты ўжо ведаеш, дазволіш мне скінуць павязку? Якая палёгка! Часам думаю, што я сапраўды не бачу.
Карыфей — У ёй дзве дзіркі. Так мне данеслі.
Тырэсій — Можа ад старасці ў прадзіве парабіліся дзіркі, але каб я сведама маніў? Ніколі!
Карыфей — Людзі вераць у тое, што сляпы жрэц прарочыць лепш за таго, які бачыць. Вераць таксама, што тое, што іх сустракае, ты бачыш раней ва ўявах пасланых багамі. Але ці гэта абазначае, што мусіш ужарацца аб сцяну і падаць са сходкаў? Не. І тут мы згодныя.
Тырэсій — Ты хацеў мяне бачыць. Давай брацца за справу.
Карыфей — Бачыць, гэта добрае слова. Бо і насамрэч ішло пра бачанне. Такое, якое будзе карыснае і мне, і табе.
Тырэсій — І Фівам. Не забывай пра карысць для Фіваў.
Карыфей — Вядома. Слава Фівам і іхняму ... каралю.... Дык вось. Я чуў, што ты прадказаў Крэонту хуткую карону.
Тырэсій — Ты ж ведаеш, як ён любіць уладу.
Карыфей — І сляпому бачна.

Тырэсій — Таму я сказаў яму тое, чаго ён жадае. На адступное. Нават не рыфмаваў. Цяпер няхай сам думае, як захапіць карону.

Карыфей — Папраў мяне, калі я памыляюся: пасля смерці Эдыпа яго сыны ўладараць Фівамі. Кожны сын год уладарыць, а потым аддае трон брату.

Тырэсій — Не мусіш мне расказваць пра тое, што я сам параіў Эдыпу. Гэта дасканалая сістэма. Я сам яе прыдумаў. Хаця назваў прароцтвам багоў. Можа сапраўды я бачу больш? Гэтая сістэма папярэджвае сваркі і змовы, калі б адзін з братоў не схацеў быць адвечным каралеўскім братам. Гэта напэўна ўзбуджае фрустрацыю: ты каралеўскі малодшы сын, чакаеш калі брат "на вялікі жаль" памрэ, але той, як на зло, плодзіць нашчадкаў. Пераҗыць усіх іх у сённяшні час – амаль немагчыма. А так, калі ласка: канчаецца год уладарання Этэокла, таму неўзабаве трон зойме Палінік. І так наўкола. Геніяльна!

Карыфей — Хіба засмучу цябе. Крэонт падгаворвае Этэокла, каб той пасля года ўладарання не аддаваў трону брату.

Тырэсій — Чаму?

Карыфей — Угаварыў Этэокла, што старэйшаму за яго Палініку надаела гадавая сістэма. Калі б не твая "парада" быў бы каралём да смерці. Этэокл яму паверыў і баіцца, што калі аддасць трон – ніколі больш на яго не сядзе.

Тырэсій — А якая сапраўдная прычына?

Карыфей — Бля, бля, бля, цьфу! Я так не люблю гэтае слова! Сапраўдная...
Крэонт разлічвае на тое, што калі Этэокл
не аддасць улады Палініку, той знойдзе хаўруснікаў
і адваюе ўладу.

Тырэсій — І дзе тут карысць Крэонта? Два браты. Або адзін будзе ўладарыць, або другі.

Карыфей — А калі браты ваюючы пазабіваюцца?

Тырэсій — Гэта магчыма. Гэта добрае для нас?

Карыфей — І для Фіваў. Не забывай пра Фівы.

Тырэсій — Слава Фівам і іх... палітыкам. Ну і?

Карыфей — Таму я хацеў цябе пабачыць. Трэба ўгаварыць Палініка, каб ваяваў за сваё. Але гэтым я займуся. Палінік добрасумленны і ён кахае брата. Бляяяяя! Гэта другое слова, якое ненавіджу ў палітыцы: любоў. Ажно дрыжкі па целе пайшлі ад гэтай агіды!

Тырэсій	Нам гэта карысна? Калі браты пазабіваюцца? І так будзе Крэонт.
Карыфей	І твае прароцтвы. Ты зразумеў?
Тырэсій	Ну так! Геніяльна! Ажно павязку закладу. Маю! Бачу яго! Маё чарговае прароцтва Крэонту!
Карыфей	Ну бачыш. Кахаю гэтую працу!

Сцэна 6. Межы

Дом Нікараў. Ваколіцы Крынак. 1947 г. Карыфей (палітрук) уводзіць Ежы, які ледзь трымаецца на нагах. У хаце дзве сёстры Ежы: Тэрэса і Ксеня. Пасля з'яўляецца Анджэй.

Ксеня	Ежы! Ранены?
Карыфей	У галаву...
Ксеня	Божа! Што здарылася?
Карыфей	... яму пайшло... Як кажуць: піць трэба ўміць.
Тэрэса	Ілля? Што ты тут робіш?
Карыфей	Я вам брата прывёў. Сам не змог.
Тэрэса	Ты напаіў яго! Гэтыя вашыя метады.
Карыфей	Ты, Тэрэска, заўсёды імпанавала мне сваёй адвагай, але памятай, я палітычны афіцэр і мне трэба ў першую чаргу прад'явіць... крэсла. Можна сесці?

Сядае.

О божухны, які я змучаны. Цяжкі гэты ваш Юра, няхай яго халера. Чаравікі зарыгаў мне зялёным. Мы пілі пад кішаныя агуркі, нічога іншага не было, але такая нагода, як тут не напіцца! Вы ганарыцеся, праўда?

Сёстры глядзяць адна на адну.

Ежы стаў жаўнерам Народнай Польшчы! Ну, амаль. Сёння бліскуча вёў сябе на прызыўной камісіі. Неўзабаве прысяга!

Тэрэса	Не гаварыў, што гэта сёння.
Карыфей	Цешыцца трэба, што брат будзе служыць у польскай арміі. Законна. Яму нічога не пагражае, жывем мірна, служба міне

раз-два. Зрэшты, гэта было неабходна – ён у прызыўным узросце.

Ксеня — Ілля, ты пры ўладзе... Толькі людзей цяпер вяртаецца здалёк на радзіму... Не ведаеш што з нашымі бацькамі?

Карыфей — Я нядаўна правяраў рэпатрыянцкія спісы, але вашых бацькоў на іх не было. Можа задумалі застацца? Савецкая зямля прыгожая і шчодрая. Пэўна недзе ўдадкаваліся і так ім добра, што шкада вяртацца на старое смецце.

Тэрэса — Табе плоцяць за такую балбатню?

Карыфей — Я прыйшоў як сябра, а не вораг. Нясу добрыя і дрэнныя весткі. Ты чаго ў акне стаіш? Гасцей чакаеш?

Тэрэса — Нікога не чакаю. Кажаш добрыя і дрэнныя? Дрэнную атрымалі, а якая добрая?

Карыфей — Дабро і зло гэта дыялектычныя тэмы, шкада што ў нас не хапае часу на дыскусію.

(хвіліну маўчыць, будуе настрой, выцягвае паперу)

Даслалі нам сёння дакументы. Коратка гэта так: сабралася спецыяльная дэлімітацыйная камісія і яны вырашылі, што трэба ўвесці папраўкі паміж Польшчай і Саветамі. Будуць перасоўваць мяжу, сем-восем кіламетраў у адзін або ў другі бок. Раз на карысць Польшчы, а іншы раз Саюза. Часцей Польшчы.

Ксеня — Гэта, здаецца, добрая вестка, праўда?

Карыфей — А гэта залежыць ад канкрэтнага чалавека. Адзін хоча жыць у Польшчы, другі – у СССР.

Ксеня — Наш дзед, з бацькавай сям'і, быў беларус, каталік, але яго жонка была палячка, з Велікапольшчы. Бацька лічыў сябе палякам, а маці... Маці заўсёды паўтарала, што яна тутэйшая.

Карыфей — Я ж гаварыў, залежыць ад чалавека. Для прыкладу: да нас вернуцца Заляшаны, Баброўнікі, Азяраны, Коматаўцы.

Тэрэса — А нашая вёска?

Карыфей адмоўна ківае галавой і рукой паказвае Усход.

Ксеня — Аддадуць нас...? Чаму?

Карыфей — Халера ведае. Прыйшоў да вас як сябра, пакуль яны гэта аб'яўяць.Уцякайце ў Крынкі. А чаму забіраеце кветку? Кепска ёй стаяць у акне?

Тэрэса Я паліць хацела.

Карыфей Пакінь.

Тэрэса Я, здаецца, лепш ведаю як кветкай заняцца.

Карыфей Пакінь! (дастае пісталет) Адыдзі ад акна. Сядзь! Ты таксама! Кветка ў акне гэта прыгожа. Госці здалёк бачаць і адразу ведаюць, што ў хаце мілыя гаспадыні. Калі яны так прыгожа клапоцяцца пра кветку, дык што сказаць пра жывога чалавека, добра гавару? Які, напрыклад, зморaны з лесу ідзе.

Чуецца грукат у дзверы. Карыфей паказвае ружжом на Тэрэсу, тая не падымаецца. Тады Карыфей падыходзіць да Ежы, які спіць і нацэльвае на яго пісталет. Адначасова ўскакваюць Ксеня і Тэрэса. Ксеня першая дабягае да дзвярэй. Адчыняе. Уваходзіць іхні брат, партызан, Анджэй. Збянтэжанасць.

Карыфей Госць у дом, зброя навідавоку. Га-га! Калі ласка, заходзьце, таварыш Ендрэк, ці лепш будзе "Мешка"? Сто гадоў!

Тэрэса *(да Анджэя)* Прабач. Не ведала... Не магла...

Анджэй *(паказвае на ляжачага Ежы)* Яму што? Хворы?

Ксеня Напіўся. Сёння ў яго прызыўная камісія...

Карыфей Не ўсе хочуць у лес.

Анджэй Ты мяне арыштуеш?

Карыфей Я таксама хацеў бы..., каб у мой гонар кветкі ў акне ставілі. Як бачыш ужо хаваю ружжо і клянуся таварышам Сталіным, што прыходжу да вас як ваш сябра. Падумаў, зайду асабіста, пабачу што чуваць у вёсцы, можа трэба дапамагчы? Ідэалагічна падцягнуць, палітычна прасвяціць. Дэлімітацыя мяжы адбудзецца. Вашая вёска пяройдзе да Саветаў. Уцякаць вам трэба на польскі бок.

Анджэй Калі?

Карыфей Найпазней да капання бульбы. Але пакуль афіцыйна гэта аб'яўяць, можа знойдзеце дзе які куток. Потым можа быць па-рознаму. Шмат народу можа сюды зваліцца з-за рускай мяжы.

Анджэй Калі гэта праўда, спакуйцеся.Трэба перабрацца туды, дзе Польшча. Не турбуйцеся. Гэта кароткатэрміновае. Вернемся сюды, калі радзіма будзе свабоднай.

Тэрэса	А што з табою?
Анджэй	Краіна багатая лясамі, не згіну.
Карыфей	Якраз. Дарэчы...
Анджэй	Дзе цябе навучылі так гаварыць? Быццам я з нейкім вучоным сяджу, а не гебісцкім сабакам.
Карыфей	Кажуць сабака лепшы сябар чалавека. Заканчваецца час амністыі яб'яўленай хлопцам з лесу. Выйдзеш?
Анджэй	Проста ў турму?
Карыфей	Куча людзей выйшла з лесу. Аддалі зброю, дасталі ад нас вопрадку, бялізну, абутак і дзве тысячы на добры пачатак. Вярнуліся дадому, у сем'і. Ніхто нікога не арыштаваў. Народная Польшча дае вам магчымасць вяртання ў нармальнае жыццё. Нам патрэбныя рукі да працы. Краіну трэба адбудаваць. Седзячы ў лесе нічога не збудуеце. Чаго тут чакаць? Кветкі ў акне ставіць, жыць у страху. Два гады ад вайны, а вы ўсё ў канспірацыі. Час бяжыць, сёстры трэба замуж аддаваць, самому жаніцца. Улада выцягвае да вас руку, гатовая называць вас жаўнерамі, забыць вашыя злачынствы.
Анджэй	Новае жыццё ў старых аковах. Спакуслівае.
Карыфей	Галава ў вас насычаная рэакцыйнай кашай. Жыццё – гэта вартасць. Калі памрэш, што выратуеш? Хату? Мяжу? Польшчу?
Анджэй	Гонар польскага жаўнера.
Карыфей	Гонар! Ну вось! Гонар гэта такі універсальны запаўняльнік. Лепшы за гусінае пер'е. Запоўніць вартасцю, калі сапраўднай доблесці няма. У хлопца няма галавы да навукі – затое як ён б'е на вуліцы жыдоў! Ён добры паляк! Буржуй прагуляе ў карты цэлы маёнтак, бо лодар і алкаш, але як ён прыгожа і з гонарам страляе сабе ў лоб. Ён добры паляк! Вы, палякі...
Тэрэса	Мы палякі, а ты хто?
Карыфей	Я камуніст. Нацыянальнасць мне чужая. Вы, палякі, любіце паміраць з гонарам. Вы зрабілі з гэтага сапраўднае мастацтва.
Анджэй	Кахаю маю краіну. Ваяваў за яе свабоду. Але не такую, пад чужым ботам.
Карыфей	Твае сябры канчаюць універсітэты, жэняцца, працуюць. Зробіш што хочаш. Я сваё сказаў. Час амністыі канчаецца. Нашая цярпімасць таксама.
Анджэй	У сорак пятым таксама была амністыя. А два месяцы пасля

	– масавыя арышты тых, якія выйшлі з лесу. Цяпер грызуць зямлю або сядзяць у турме.
Карыфей	Гэта былі іншыя часы, Ендрэк, толькі што пасля вайны. Сёння, пасля першых свабодных выбараў, у якіх выйграла дэмакратыя – людзі хочуць міру.
Анджэй	Свабодныя выбары? Вольныя жарты!
Карыфей	Прыйдзе час, зразумееш. Партыя як маці, а грамадзяне як дзеці. Маці часам маняць дзецям, але заўсёды дзеля добрага. Што дрэннае – не я.

(выходзіць)

Анджэй	Спакуйцеся. Нельга інакш. Вам трэба перасяліцца ў Крынкі. Туды найбліжэй.
Ксеня	Я застаюся.
Анджэй	Нават не думай. Неадкладна спакуйся.
Ксеня	Не загадвай мне. Мы не ў лесе. Я сказала: застаюся.
Анджэй	Ты заўсёды была руская!

Ксеня б'е яго па твары.

Тэрэса	Ксеня!
Ксеня	Тут маё месца. Я тут нарадзілася і тут жыву. Тут жылі і паміралі мае продкі. І я тут буду чакаць бацьку і маці. Але ты не бянтэжся. Толькі ў якую Польшчу збягаеш? Тваёй Польшчы няма. Маёй – ніколі не было.
Тэрэса	Ксеня! Анджэй! Не слухай яе! Яна зусім так не думае!
Анджэй	Калі б ты не была бабай, дык...
Ксеня	Што з табою? Не гаворыш, толькі загадваеш. Не даруеш, толькі бярэш рэванш. Ты, каталік. Хрысціянін.

Анджэй выходзіць.

Тэрэса	Што ж ты нарабіла?
Ксеня	Заўсёды так было. Калі не хацела гуляць, не давала спісаць урокі, калі думала па-іншаму гаварылі, што я руская. Нават родны брат.

Ежы прачынаецца.

Ежы	Зважай! *(п'яным зрокам глядзіць на сёстры).* Вольна! *(падае)*

СЦЭНА 7. ВАЙНА ЗА КАРОНУ

Хор

Гляньце! Сонца ніколі яшчэ
не гарэла такім бляскам
адбітае сто разоў
ад шчытоў захопнікаў з Аргос.
Гэта Палінік з нянавісці да брата
прывёў іх
на родную зямлю.
І ўступіў вораг пранізваючы
паветра вострым крыкам.
Нібыта арол, які расцягвае над ахвярай
пералівістую бель сваіх крылаў
кружыў над дахамі нашых хатаў.
А за імі цягнулі жаўнеры
з грукатам мячоў
і шумам плюмажоў на шлемах.
Военачальнік стаяў пад нашымі мурамі
і дзіды праглыя крыві
ядналі шэрагі вакол горада.
Горада сямі варот.

СЦЭНА 8. ВОЙСКА

Крынкі 1947. Сядзіба камісара горада, Шымана Нішкінда. Тут таксама Карыфей (палітрук) і Тырэсій, жаўнер (вартаўнік). Потым уваходзіць хор мясцовых гаспадароў.

Шыман

Войска, войска! Адкуль мне ўзяць войска?! (...) Вайсковая адзінка з Ломжы толькі што выехала! Будуць падвячоркам! (...) Псямаць! Засада?! Разжалую ўсіх вас, вы, моські! Авечак пасвіць! Кароў даіць, а не ваяваць! Пару бандытаў робіць пасмешышча з камуністычнай улады! (...) Як нешта прыдумаю! Без прыёму!

Шыман бязгласна кляне.

Тырэсій — Яны маладыя і ў іх няма вопыту. Тыя ў лесе шмат гадоў, ім вядомы кожны кусцік, кожная сцежачка.

Шыман — Гэта кожнаму вядома. І што, можа будзем войска ў лес на вучобу вадзіць? Калі ў цябе такія парады, ты іх засунь сабе ў...

Тырэсій — Тактыкай іх не пераможам. Адзіны выхад – колькасць.

Шыман — Вядома, мы ў Кітаі і магу атакаваць невялікімі групкамі, па два-тры мільёны!

Жаўнер — Таварыш камісар! Варшава!

Шыман — Цудоўна, бля...!

Бярэ трубку.

Шыман — Камісар Нішкінд рапартуецца на пазіцыі! (...) Так точна! Рапартую таварыш палкоўнік, што мы не хочам стаць плацдармам рэакцыйных байструкоў! (...) Так точна!

Адкладвае трубку.

Тырэсій — А гэтае падраздзяленне прызыўных, што практыкуецца непадалёк?

Карыфей — Ледзь трымаюць у руках вінтоўкі. Больш стратаў чым карысці.

Шыман — Колькі?

Карыфей — Дзве сотні.

Шыман — Як доўга практыкуюцца?

Карыфей — Каля тыдня. Хіба не думаеш... Гэта малакасосы...

Тырэсій — Не адзін з іх страляе лепш за цябе. Гэта ваенныя дзеці, ружжо ім не чужое, шмат хто з іх толькі што выйшаў з лесу.

Карыфей — І да сваіх будуць страляць? Пусцяць чаргу стрэлаў у неба і толькі ўсяго.

Шыман — А няма сярод іх Юркі, брата "Мешка"?

Карыфей — Ёсць. А што?

Тырэсій — Вельмі добра. Гэта класная прапаганда: нават брату гэтага атамана надаеў тэрор банды і добраахвотна хоча прыняць удзел у яе ліквідацыі.

Карыфей — А калі ён адмовіцца выканаць загад?

Тырэсій — Кара за дэзерцірства. А ці ж трэба яму ведаць з кім ваюе? Скажам яму, што гэта акцыя супраць "Бурага", што выбіў цэлую вёску беларусаў. Карані ў гэтага малакасоса беларускія, яшчэ з ахвотай будзе ваяваць!

Шыман — *(да жаўнера)* Запішы! Рапартую, што у такі і такі дзень, у дзевяць нуль нуль, мясцовая банда пад камандаваннем нейкага "Мешка" напала на будынак пошты. Украла зарплаты міліцыянераў і кадэбістаў, затым, пасля падняця трывогі начальнікам установы мясцовага паста, пачала бой з міліцыяй і высланай на дапамогу групай падтрымкі. На вялікі жаль, пасля дзьвюх гадзін змагання, не змаглі авалодаць сітуацыяй. У абліччы панесеных чалавечых страт і браку вайсковай дапамогі, я прыняў рашэнне аб неадкладнай адпраўцы ў бой свежага падраздзялення прызыўных пасля прысягі, якое часова размяшчаецца паблізу горада. Падпісана і так далей. Тэлеграфаваць у Варшаву. Тэрмінова! І перадаць у падраздзяленне. Загад! Увайсці!

Уваходзіць хор мясцовых гаспадароў. Гавораць на польскай, расейскай, беларускай мовах.

Хор — У нас да вас просьба, паночку! У нашай вёсцы дзесяць хатаў. Жаўнеры прыйшлі і кажуць, што тры хаты на рускі бок пойдуць. Паночак! Мы ж тутэйшыя! У Польшчы хочам жыць! Мы палякі!

Хор — Камісар залаты! Дачка і зяць за ракой жывуць, два кіламетры будзе ад нашай хаты. Цяпер мяжу ўздоўж ракі павядуць і дачка ў рускіх застанецца! Як жа так?!

Шыман — Вы ж па-руску гаворыце!

Хор — Не было каму нас па-польску навучыць. Там зямлю мужыкам забіраюць! Нам лепш палякамі быць !

Шыман — Нічога не зробіш. Няхай дачка забірае што можа на польскі бок, як хоча з вамі застацца.

Хор — Паночак, а можа мы ноччу межавыя слупы перасунем? Мяжа поле мне перарэзала! Як жа буду бульбу капаць?

Шыман — Пайшлі прэч! Хутка! Вам курэй мацаць! А не межавыя слупы перастаўляць! Вон! Бо арыштую!

Хор паспешліва выходзіць.

Карыфей — А быў тут такі, што ноччу межавыя слупы выцягнуў і пераставіў, каб вёска апынулася на польскім баку.

Тырэсій — І што? Не выдалася?

Карыфей На наступны дзень у камісіі быў такі бадун, што нічога не гаварыла, але ў час карэктуры самагонкі піць не схацела.
Шыман Сапраўдны мужык-патрыёт!

Смяюцца.

СЦЭНА 9. ПАЯДЫНАК

Фівы, старажытныя часы.Тырэсій, (з павязкай) і Карыфей (з выгляду палітрук).

Карыфей Ну і што бачыш?
Тырэсій Арэс ваюе па нашым баку і забяспечыць нам перамогу.
Карыфей Ты ўпэўнены?
Тырэсій *(падвіваючы павязку)* Быў бы больш, калі б ты падкупіў саюзнікаў Палініка, як я табе раіў.
Карыфей Шкада золата. Скажам, выйграў Палінік. Выйграць, гэта значыць адолець брата. Адолець, гэта значыць забіць, бо паслаць яго ў выгнанне, гэта як прасіць паўтору сённяшняй атакі. А хто б хацеў братазабойцу на троне?
Тырэсій Дык нам ўсё роўна хто пераможа?
Карыфей Барацьба скончыцца, калі загінуць браты. Маліся сваім багам, каб яны нарэшце пазабіваліся.
Тырэсій Багі пытаюць, ці ты добра выканаў сваю працу?
Карыфей Скажы багам, што я не лезу ў справы Алімпа. Але калі ты хочаш ведаць, ці я кіраваў Палінікам, дык так, я з ім сустракаўся. Я сустрэўся таксама з ягоным братам, Этэоклам. Кожнаму гаварыў тое самае. Кожнаму – па-іншаму. Гэта прасцей загадак Піфагора. І дае карысць! Паглядзі!

Тырэсій падвівае павязку.

Тырэсій Загінулі.
Карыфей Узаемна пазабіваліся.

Тырэсій закрывае вочы.

Тырэсій Пераможная Нікэ павярнула свае вочы на Фівы! Вайна скончаная!
Карыфей Занясем вестку Крэонту.

СЦЭНА 10. СМЕРЦЬ

Ежы ў мундзіры Польскага народнага войска. У час маналогу з'яўляецца Дух Анджэя са слядамі крыві на грудзях. Ежы рыхтуецца да самагубства, хоча павесіцца на поясе. Дух Анджэя дапамагае ў падрыхтоўцы.

Ежы — Я заўсёды хацеў памерці як герой. Але спачатку – жыць як ты. Разумны, дужы, дасканалы. Памятаеш гэтую афёру з дырэктарам, які сам сябе паслаў у Сібір? У мяне не было нагоды прызнаць сваю віну, але гэта мае хітрыкі. Гэта было ў сорак другім. Ты пайшоў у лес, я таксама хацеў ваяваць. У класе вісеў партрэт Сталіна. Я зняў яго і паклаў дырэктару камуністу пад дыван. Цэлы дзень ён хадзіў "па Сталіне". Даведаўшыся пра гэта, данёс на самога сябе. Можна сказаць, я з адным камуністам справіўся, што? Стрэліць сабе ў лоб? – гэта запраста. Дарэчы кулі для жаўнераў. А я ж не жаўнер. Гэта не мундзір стварае жаўнера, але вера ў тое, за што ён змагаецца. Ты так гаварыў. Нам загадалі заняць пазіцыі ў кустах. Далі сігнал страляць. Я страляў няўпэўнена. Не хацеў нікога параніць. Якая ж гэта барацьба, калі цэліш у сваіх? Я пачуў свіст і на шчаку пырснула кроў сябра, Юзьвяка. Я пачаў страляць як апантаны. Крычаў і страляў. Божа, як мне ў той час хацелася жыць! Нехта крыкнуў – забілі сукінсына! Я дапытваў – Каго? "Мешка" – адказалі. Гэта, магчыма, была мая куля, Андруша. Я братазабойца. Ты гаварыў: ідзі ў прызыўную камісію, станеш жаўнерам Народнага войска і пакінуць сёстры. Гэта быў дрэнны план. Дай мне руку. Цяпер толькі "відомым скокам адбіцца ад маты" Ты любіў паэзію, памятаеш? ...Цяпер!

СЦЭНА 11. ПРЫСУД

Фівы, старажытнасць. Крэонт чытае сваё пасланне.

Крэонт — Фіванцы! Багі выратавалі горад і вярнулі яму парадак. Вы шанавалі Лаёса, прызнавалі Эдыпа і былі вернымі ягоным

дзецям. Сыны Эдыпа загінулі, пазабіваўшы адзін аднаго. Я прыняў па іх трон і ўсю ўладу па законах роднасці. Няма ў мяне пашаны да тых, якія сяброў цэняць больш за сваю радзіму. Верны самому сабе я абвясціў сёння эдыкт пра Эдыпавых сыноў. Этэокл выяваў з незраўнанай адвагай і загінуў бараніўшы горад. Я загадаў яго цела ўшанаваць ахвярай і пахаваць з пашанай годнай герояў. А ягоны брат – Палінік – вярнуўся з выгнання толькі на тое, каб знішчыць родны край, апаганіць багоў свайго роду, каб акунуцца ў крыві сваіх родных, аддаць горад у палон. Таму не дазваляю аплакваць яго і ўшаноўаць магілай. Няхай цела яго застанецца непахаванае, няхай разарвуць яго сабакі і сіпы. Такая мая воля. Няма літасці для злачынцаў.

СЦЭНА 12. ПРАКЛЁН

Хор

Род Лабдакідаў – гэта доўгая гісторыя.
Быў, здаецца, самым вялікім сярод грэцкіх поліс.
Калі б не праклён, які выпаў на яго,
жылі б доўга, шчаслівыя, прыгожыя, здаровыя.
Гэта пачалося з прароцтва,
якое пачулі Лаёс і Екаста,
што іхні сын заб'е бацьку
каб потым ажаніцца са сваёй маці.
Калі нарадзіўся сын, загадалі забіць яго,
думалі гэта дапаможа пазбегчы прысуду.
Але ж Эдып не памёр, слуга яго вызваліў.
Сваё жыццё правёў на каралеўскім двары,
сярод пары, у якой не было сваіх дзяцей.
Але калі вырас, у час спрэчкі, недзе на дарозе
забіў Эдып Лаёса, не ведаўшы што гэта бацька.
Потым павянчаўся з Ёкастай, сваёй маці
і нарадзіліся ім дзеці: Антыгона, Ісмэна, Этэокл і Палінік.
Калі забойсвы раскрылася, Эдып аслеп,
Ёкаста павесілася. Дзеці іхнія далей

Фівамі ўладарылі, але гэта не канец
прароцтваў багоў,
якія Лабдакідам падрыхтавалі пекла.
Бо калі раз дакранецца да нас цвёрдая рука лёсу
дом абваліцца і раструшчыць дзяцей.
Не адбудуе ўжо яго новае пакаленне.
Праклён над домам Лабдакідаў
не дазваляе парваць ланцуг пакутаў,
новыя няшчасці вырастаюць са старых.
Што каму наканавана, тое і будзе.
Заўсёды так было, ёсць і будзе.
Мяняюцца імёны і назвы гарадоў
будуць іншыя.
Але прысуд лёсу аднолькавы застаецца.

Сцэна 13. Рашэнне

Тэрэса ідзе ў Крынкі, каб адрэзаць труп Анджэя, што вісіць на дрэве і пахаваць яго не зважаючы на забарону Шымана Нішкінда. Ксеня хоча яе спыніць.

Ксеня — Ідзеш па смерць.

Тэрэса — Хадзі са мною. Далучымся да братоў. Жыццё не для нас, паглянь, усюды магілы, магілы.

Ксеня — Гэта Бог пасылае смерць. Чалавеку нельга вырашаць. Гэта грэх пыхлівасці.

Тэрэса — Гэта абавязак. Пахаваць памерлага. Паставіць крыж на магіле.

Ксеня — Там вісіць толькі ягонае цела, прах. Мы перажылі вайну, не ўсе вярнуліся, жыццё гэта цуд на развалінах. Думаеш, яму патрэбная гэтая ахвяра? Не хапае смерці Юркі? Хто будзе чакаць бацькоў? Яны вернуцца, пабачыш.

Тэрэса — Анджэй не дазволіў сказаць табе, але цяпер... Цяпер табе скажу. Ведаеш, дзе нашыя бацькі? *(тупае нагой)* Тут нашыя бацькі.

Ксеня — Але ж... Гэта немагчыма!

Тэрэса — Сцёпа, татарын, які ў лесе разам з Анджэем ваяваў, бачыў як іх

расстралялі з іншымі. Потым закапалі ў канаве, пры дарозе ў Крынкі. Не спыняй мяне. Я не баюся ўлады. Гэтай улады. Іду туды, дзе мае родныя.

Ксеня — А я не родная?

Тэрэса — Іншае ў нас бачанне свету. З Богам.

Ксеня — Дзе гэтая канава? Ну дзе яна?

Сцэна 14. Пахаванне

Хор падзелены на антычных Жыхароў Фіваў і пасляваенных Жыхароў Крынак, апытанне на вуліцы на тэму пахавання Этэокла і Юркі.

Хор — Пахаванне было каралеўскае,
усё масла прадаў,
такі быў натоўп.
Плачкі былі і жалобныя спевы.
Шкада яго, такі малады,
кажуць, што ніколі яшчэ
не быў з жанчынай.
Каторы Нікар? З лесу?
З войска?
Такія часы,
што брат на брата.
Зямля ўсіх прыме.
І высакароднага і зламысніка.
На сонцы труп пакінуць?
А ці ж мала трупаў пасля вайны,
мала?
Вінаваты гэты з лесу,
бандыт.
Труп на дрэва
павесілі.
Дзікуны і паганцы.
Калі б з лесу не выходзіў,
абодва былі б жывыя.

Ежу мужыкам па вёсках забіралі.
Бандыты!
Пахаванне з гонарамі, салютамі,
прамовамі.
Жыццё не вернецца.
Без ксяндза ці бацюшкі.
Такія цяпер чырвоныя звычаі.
Кажуць, што брат яму кароны
не аддаў.
Так нельга.
Змагаўся за сваё.
Быў патрыёт,
хацеў Польшчы без рускіх.
Партызан? Бандыта?
Былі як гестапа.
Стралялі да людзей.
Спалілі вёску,
бо чалавек каня
не даў.
Вайна за ўладу,
а горад пакутуе.
Слава Фівам!
Ці ў Крынках
ёсць жыццё?
Гляньце, колькі людзей.

сцэна 15. падазроныя

Фівы, старажытнасць. Крэонт, Вартаўнік, Карыфей.

Вартаўнік Кароль!
Крэонт Гавары!
Вартаўнік Ну я гэтага не зрабіў, не бачыў таксама, хто зрабіў. Гэта крыўдна пакараць мяне за тое.
Крэонт Або ты спрытнюга, або ў маці з калыскі на галаву ўпаў. Што цябе прывяло?

Вартаўнік Страх блытае мне язык.

Крэонт Скажаш нарэшце?!

Вартаўнік Нехта толькі што пахаваў нябошчыка. Засыпаў цела сухім пяском і здзейсніў святыя абрады.

Крэонт Што ты гаворыш? Хто асмеліўся?!

Вартаўнік Не ведаю. Нідзе не было лапаты, або матыкі. Зямля была сухая, не было слядоў колаў. Нічога. Калі вартаўнік, які сёння нас мяняў, паказаў што здарылася – мы думалі, што гэта цуд і пабаяліся, што пэўна нябошчыка няма! Але труп быў. Ён не быў пахаваны, толькі ппысыпаны жменяй пяску, нібы нехта хацеў зберагчы парэшткі, каб ніхто іх не апаганіў. Мы пачалі сварыцца, праклінаць, абвінавачваць адзін аднаго. Нехта параіў нам, каб нічога не скрываць і расказаць пра ўсё, як было. Цягнулі жэрабя і мне не пашанцавала. І я тут насуперак сваёй і вашай волі. Ведаю, няма ніякай прыемнасці выслухоўваць дрэнныя навіны, а яшчэ горш іх перадаваць.

Карыфей А можа гэта справа багоў?

Крэонт Годзе! Думаеш багі клапоцяцца пра трупа?! Недарэчнасць! Праўда такая, што ў гэтым горадзе жывуць бунтаўшчыкі. Яны робяць загаворы супраць мяне. Гэта яны падкупілі вартаўнікоў і ўцягнулі ў змову. Пакуль не прыдумалі горшага за грошы. Тыя, што пахавалі Палініка за грошы, прычакаюць іншай платы. Клянуся на Зеуса – усяго Гадэсу вам не хопіць, калі не знойдзеце вінаватага і не паставіце перада мною! Прывяжу вас да слупа ганьбы або жыўцом павешу, пакуль не прызнаецеся ў злачынстве. Калі гэта ўсё, ідзі прэч!

Вартаўнік Я толькі хацеў сказаць, што я не вінаваты

Крэонт Калі не выдасі злачынцу – заплоціш сабою.

Вартаўнік Каб толькі яго знайсці...

Крэонт Прэч!

Карыфей Ідзі нарэшце, калі хочаш жыць...

СЦЭНА 16. АБВІНАВАЧАНАЯ

Крынкі, Тэрэса пры дрэве на якім вісіць труп брата.
Жаўнер (вартаўнік), Шыман Нішкінд, камісар горада.

Тэрэса Што яны табе зрабілі? Прыгожы, залаты, каханы. Сама не змагу. Памажыце!
Жаўнер Стой, буду страляць!
Тэрэса Памажы, чалавеча, падсадзі мяне, не дастаю!
Жаўнер Стой кажу! Ні кроку! Рукі ўгору! Рукі!!!

Вяжа Тэрэсе рукі.

Тэрэса Я цябе ведаю. З Юркавай прысягі. Памятаеш мяне? Ты таксама складаў прысягу. Скажы, ці ж гэта нашая краіна? Бачыш што яму зрабілі? Гэта брат Юркі. Хачу яго пахаваць.
Жаўнер Маўчаць! Ідзем! Рухацца!

Вядзе яе да Шымана.

Тэрэса Твая маці плакала. Я таксама плакала. Толькі хлопцаў, цуд-жаўнераў, толькі войска ўжо не польскае. Бога у словах прысягі не хапала. Ты таксама загінеш. Усе загінуць. Ажно не будзе месца для магілаў.
Жаўнер Рапартую таварыш камісар, я злавіў яе на спробе адрэзаць труп бандыты.
Тэрэса Жаўнера.
Шыман Прыняў да ведама. Адмаршыраваць.

Жаўнер адыходзіць.

Гэта праўда? Можа ты хацела толькі яго паглядзець? Глядзець дазваляю. Нават наадварот. На тое вісіць, каб глядзелі. Каб баяліся. Так канчаюць бандыты.
Тэрэса Думала, што хутчэй як ты. Служыўшы ворагу.
Шыман Я даў загад. Забараніў здымаць цела. Ён забіў шмат людзей. Сярод іх таксама твой брат, жаўнер народнай радзімы.
Тэрэса Ты паслаў іх супраць сябе. Нацкаваў як сабак. Паляка на паляка.
Шыман А якія ж вы палякі? Фарбаваныя лісіцы. Ці паляк у царкву ходзіць?
Тэрэса У сінагогу лепш?
Шыман Я даўно пакінуў веру продкаў. Рэлігія - опіум народу. Я рэаліст. Тэрор лесу павінен скончыцца. Улада адна і трэба яе шанаваць. Калі скажаш, што ты глядзела брата, пойдзеш свабоднай. У адваротным выпадку...

Тэрэса — Я хацела адцяць яго і пахаваць. Мой брат змагаўся ўсю вайну.
Шыман — Якая скончылася два гады назад.
Тэрэса — Відаць, не для ўсіх. Ён заслужыў пахавання. Ты апаганіў яго астанкі.
Шыман — Ты парушыла загад. Хто цябе падгаварыў?
Тэрэса — Сумленне. Гэтае слова, для такога гада як ты, незразумелае. Ведаю, што памру. Смерць за любоў да брата гэта невялікая цана. І падумаць, што я і твой сын... Не хачу жыць на зямлі, па якой ты ступаеш.
Шыман — *(у тэлефон)* Дыктую. Паведамленне нумар і гэтак далей. Дзень і гэтак далей. Паведамляецца наступнае. За парушэнне загаду нумар і гэтак далей, пра забарону здымаць з дрэва, пад пагрозай смяротнага пакарання, астанкаў бандыта, Анджэя Нікара, псеўданім "Мешка", расстралянага і гэтак далей, прыгаворваецца сёстры Тэрэсу і Ксімену Нікараўны да кары смерці праз расстрэл. Падпісана – Шыман Нішкінд і гэтак далей. Раздрукаваць. Развесіць. Выканаць.

(адкладае трубку)

Тэрэса — Ксеня тут ніпрычым. Яна невінаватая!
Шыман — Яна твая сястра. Гэтага ўжо хапае.

сцэна 17. бацька

Фівы, старажытнасць. Крэонт Карыфей, Гаймоню.

Карыфей — Ідзе да вас Гаймон, ваш сын. Ён ужо напэўна ведае, што губляе тую, з якой хацеў вянчацца. Што вядзе яго боль ці гнеў?
Крэонт — Праз хвіліну будзем ведаць больш за варажбітаў. Сыну!
Гаймон — Бацька!
Крэонт — Ты ўжо ведаеш прысуд тваёй нявесце? Прысуд неадменны. Прыходзіш да бацькі як вораг?
Гаймон — Ойча, я табе належу. Слухаю тваіх указанняў. Ніякі саюз не будзе мне даражэйшым за той, які мне вызначыш.
Крэонт — Добрыя правілы. Так трэба і думаць. Ніколі, мой сын, не забывай на абавязкі перад бацькам. Кінь гэтую дзяўчыну.

Я яе злавіў на яўным бунце, мушу яе пакараць. Яна паклікваецца на Зеуса і закон крыві. Самае вялікае няшчасце гэта анархія. Толькі адказнаць і жорсткая дысцыплінаванасць выратуе людзей. Мушу бараніць вызначанага парадку, таму буду бязлітасны.

Карыфей — Ты маеш рацыю. Так мне здаецца. Гэта вельмі праўдападобнае.

Гаймон — Бацька, багі даючы чалавеку розум, далі яму самае вялікае добра. Ці ты маеш рацыю? Не ведаю і не хачу вырашаць. Аднак чую, што гавораць людзі ў горадзе. Горад спачувае гэтай дзяўчыне. Людзі лічаць, што яна добра зрабіла, высакародна. Ці заслужыла – пытаюць – ганебнай смерці?
Ці магла дазволіць, каб цела яе брата, якое загінула ў барацьбе, раздзіралі сабакі і сіпы? Не, не заслужыла смерці, але найвышэйшай узнагароды. Тваё добрае імя, бацька, мая галоўная мэта. Не будзь упэўнены, што ты заўсёды маеш рацыю, а тое, што яны думаюць не мае ніякага значэння. Мудрэц не саромеецца вучыцца ад іншых, не саромеецца прызнаць сваю памылку. Упартасць - не доказ мудрасці. Паглядзі на дрэвы! Тыя, што згінаюцца ў час буры выратуюць свае галіны, а тыя, што супраціўляюцца – падаюць вырваныя з карэннем. Малю цябе, бацька. Не кіруйся гневам – паслухай мяне, адмяні прысуд.

Карыфей — Зрабіце ласку, паслухайце яго, калі разумна раіць. Ты, будзь паслухмяны. Абодва маеце рацыю.

Крэонт — Самым вялікім злачынствам лічу анархію. Дзяўчына яе агмень.

Гаймон — Народ думае інакш.

Крэонт — Хто ўладарыць горадам, народ ці я?

Гаймон — Няма ў свеце такога горада, якім уладарыць адзін чалавек.

Крэонт — Падданыя абавязаныя слухаць уладальніка.

Гаймон — Хочаш уладарыць сам – ідзі ў пустыню.

Крэонт — Ты, бачу, стаеш на бок гэтай жанчыны.

Гаймон — А ты жанчына? Бо я цябе берагчы хачу.

Крэонт — Падонак! Мяне папракаеш справядлівым судом?

Гаймон — Не бацька, гэта якраз ты парушаеш справядлівасць.

Крэонт — Бараню ўладу.

Гаймон — Топчаш боскія законы.

Крэонт — Нявольнік жанчыны. Кожным словам бароніш яе.

Гаймон Яе смерць пакліча чарговую. Не памрэ самая.
Крэонт Пагражаеш?
Гаймон Калі б ты не быў маім бацькам, я б сказаў – дурны.
Крэонт Дорага абыдуцца табе гэтыя знявагі!

Гаймон адыходзіць.

Карыфей Адчай юнака непрадказальны.
Крэонт Хай робіць што хоча.

СЦЭНА 18. КАХАННЕ

Тэрэса і Мошэ (Гаймон). Турма.

Тэрэса *(падпявае)* За дні і ночы, за гады мукаў –
Танец кругам: раз у вочы, а другі раз у сківіцу.
За спаленыя вёскі, за бітвы, куды гналі мужыкоў –
Аб'ява пра пошук: злавіць і расстраляць.
(да Мошэ) Адыдзі.
Мошэ Глянь, маю ключы! Зараз цябе вызвалю.
Тэрэса Пакінь, чуеш. Пачну крычаць!
Мошэ Што з табою? Мы ўцячэм. Дамо рады. Я быў у бацькі. Заўпарціўся.
Тэрэса Прашу, адыдзі.
Мошэ Згінеш!
Тэрэса Мару аб тым.
Мошэ А нашае супольнае жыццё? Шлюб, дом, сям'я?
Тэрэса Ужо з жыдам было цяжка. З камуністам – немагчыма.
Мошэ Я не камуніст.
Тэрэса А хто ты, Мошэ?
Мошэ Сацыяліст. Хачу каб людзі былі роўныя. Каб кожны мог вучыцца, працаваць, мець на хлеб і на кніжкі. Без падзелаў на лепшых і горшых. Што ў гэтым дрэннага?
Тэрэса Гэта ўтопія. Людзі няроўныя. Заўсёды знойдзецца нешта, што іх падзеліць. Як і нас.
Мошэ Не карай мяне за бацькавыя злачынствы.
Тэрэса Усе, якіх я кахаю, адыйшлі. Нават маю вёску выносяць за

Польшчу. Замнога межаў. Мошэ, замнога.

Мошэ — Мы можам жыць, Тэрэса!

Тэрэса — Жыць? У няволі? З сынам ката? З пярэхрыстам, які стаў сацыялістам.

Мошэ — З мужчынам, які цябе кахае.

Тэрэса — Каханне памерла. Вісіць на дрэве.

СЦЭНА 19. РАЗВІТАННЕ

Фівы, старажытнасць. Антыгону вядуць на смерць. Побач яе ідзе сястра, Ісмэна. Хор як Жыхары Фіваў.

Антыгона — Глядзіце жыхары горада! Глядзіце на мяне! Гэта мой апошні шлях. Апошні раз бачу сонца.

Ісмэна — Сястра мая! Я вінаватая і хачу дзяліць з табой пакаранне.

Антыгона — Гадэс вядзе мяне на бераг Акеронту, у краіну вечнай прыгажосці. Не пачую больш вясельнай песні, не запаляць мне паходні на парозе спальні. Чакае мяне ноч і маўчанне.

Ісмэна — Я вінаватая, чуеш? Хачу дзяліць з табой пакаранне!

Антыгона — Ты? Справядлівасць і праўда не далі табе пахаваць брата. Чаму хлусіш?

Ісмэна — Дазволь быць разам з табой у няшчасці.

Антыгона — Адказваем толькі за ўчынкі. Багі ведаюць, хто парушыў загад Крэонта.

Ісмэна — Кахаю цябе! Толькі ты ў мяне засталася.

Антыгона — Каханню не трэба слоў.

Ісмэна — Не адкідай мяне! Дазволь памерці з табой!

Антыгона — Не хачу, каб і ты спажывала гронкі славы. Хапае маёй смерці. Некалі на вяршыне Сыпіла Ніобэ, дачка Тантала, акамянела ад роспачы. Скалы моцна абнялі яе і з той пары яе слёзы цякуць па гранітных скалах няспынным ручаём. Мяне таксама каменны бог абдыме сваім плячом.

Жыхарка Фіваў — Ну не перабольшвай! Ніобэ багіня, а ты смяротная,

камень цябе не абдыме, а прыдушыць і знявечыць.

Антыгона — Чаму ты кпіш з мяне ў апошнія хвіліны майго жыцця?

Жыхарка Фіваў — Не слухай яго! У цябе была звышчалавечая смеласць. Ты зрабіла выклік справядлівасці. Цяпер дасягнула цябе яе рука. Паміраеш за злачынствы свайго роду.

Антыгона — Чаму раніш мяне напамінам аб старых паразах і прызываеш цені Лабдакідаў? Іду, брат, да цябе!

Жыхар Фіваў — Ты ўшанавала памяць памерлых, але ўлада прыналежыць жывым і не стрывае супраціву!

Жыхарка Фіваў — Цябе згубіла тваё сэрца, Антыгона!

Ісмэна — Як мне жыць без цябе?

Антыгона — Папытай у Крэонта, ён тваё сумленне.

Ісмэна — Чаму кпіш, Антыгона?

Антыгона — Ты заслужыла на кпіны. Ты выбрала жыццё. Я выбрала смерць. Ты слухала свету, мяне чуюць памерлыя.

Ісмэна — Антыгона!!! СЯСТРА!!!

Антыгона — Я самая. Ніхто са мной не развітаецца, не пашкадуе мяне.

Жыхарка Фіваў — Не бачыць сястры?

Антыгона — Палінік, брат мой, таму, што я хацела цябе пахаваць, такую дастаю плату. Ты быў мне больш чым мужчынам, даражэй мне за дзіця. Пасля смерці мужа можна ісці за іншага, і магу нарадзіць другое дзіця. Ніхто не верне мне брата. Ты быў мне бліжэй, брат, за ўласнае цела.

Жыхар Фіваў — Пра што яна гаворыць?

Жыхарка Фіваў — Брата трэба кахаць як брата! Цьфу!

Антыгона — Пакінутая жывымі, без бацькоў, без сяброў сыходжу між памерлых.

Жыхары Фіваў — *(скандзіруюць)* Памятаем! Памятаем!

Антыгона — Няхай вінаватыя ў маёй смерці мучацца так, як я сёння!

Жыхарка Фіваў — Вось вам Антыгона, заўсёды з навальніцай у сэрцы.

Антыгона — Тады, бывай жыццё!

Ісмэна — Сястра...

Антыгона — Бывайце жыхары Фіваў! Апошняя з роду каралёў бязвінна памірае за вернасць багам!

Жыхар Фіваў — Апошняя з роду? А што з Ісмэнай?

Жыхарка Фіваў — Ты ведаеш Антыгону: хто не быў з ёю, быў супраць яе.

Ісмэна ўжо для яе не сястра.
ІСМЭНА Сястра...

СЦЭНА 20. ЛАСКА

Крынкі, пасляваенныя гады, 1947 г. Шыман Нішкінд, Карыфей (палітрук), Тырэсій, Ксеня Нікар.

КАРЫФЕЙ Нікар чакае. Дапытаеце яе?
ШЫМАН Няма магчымасці памяняць прыгавор.

Карыфей і Тырэсій пераглядаюцца.

ТЫРЭСІЙ Я пра другую, Ксеню.
КАРЫФЕЙ Адпусціце, таварыш. Людзі вашую ласку прымуць як добры знак камуністычнай улады, якая ўмее прабачыць.
ТЫРЭСІЙ І так савецкая ўлада не пусціць яе. Беларуска, якая хацела жыць у Польшчы, гэта вораг.
ШЫМАН Увесці!

(уваходзіць Ксеня)

Пакіньце нас.

(Тырэсій і Карыфей выходзяць)

ШЫМАН Сядайце.
КСЕНЯ Мяне расстраляюць.
ШЫМАН Сядайце.

Ксеня сядае.

Вы чулі пра карэкту межаў?
КСЕНЯ Чула.
ШЫМАН Не хочаце на польскі бок?
КСЕНЯ Калі пачалася вайна з немцамі, шмат жыдоў уцякала на Усход. І шмат засталося. Гаварылі сваім сёстрам і братам: навошта вы туды едзеце? Вы перавозіце сваю здаровую галаву на хворыя камяні. Адкажу таксама: навошта?
ШЫМАН Бо там не будзе Польшчы.
КСЕНЯ Я і Ежы хадзілі ў царкву, як мама. Анджэй і Тэрэса – у касцёл,

як бацька.
Але Вялікдзень і Каляды былі каталіцкія. І адзін толькі Бог ведае хто мы. Палякі? Рускія? Беларусы? Мы жылі ў Польшчы і хацелі быць палякамі, але перад вайной кожнага праваслаўнага лічылі беларусам і падазроным.

Шыман Савецкая ўлада вызваліла вас.

Ксеня Апошнім часам усе нас вызвалялі. Адроджаная польская дзяржава пазбавіла нас мараў пра Польшчу для ўсіх. Савецкая ўлада вызваліла нас ад санацыі, нацысты – ад савецкай і польскай уладаў, савецкая ўлада вызваляла ад нацыстаў, АК ад улады савецкай, а савецкая партызанка ад улады АК. Палякі даносілі на беларусаў, беларусы на палякаў, каталікі на праваслаўных, праваслаўныя на каталікаў.

Шыман А вы хто?

Ксеня Тутэйшая. Ведаю, што ёсць мяжа, я гэта разумею, але ў маім сэрцы яе няма.

Чуецца расстрэл Тэрэсы.

Тэрэса?

Ксеня ўстае. Сядае. Хрысціцца.

Шыман Яе смерць не з вашай віны.

(хвіліна цішыні)

Ксеня Не мая віна, але мая бяда.

Шыман Я адмяніў тваё смяротнае пакаранне. Вырашыў, вас перасяляць за Урал.

Ксеня Смяротнае пакаранне зmenенае на пажыццёвую турму.

Шыман Вы свабодная.

Сцэна 21. Крык Эўрыдыкі

Фівы, старажытнасць. Эўрыдыка.

Эўрыдыка Не магу засяродзіцца.
Спыніла малітвы

схопленая нечаканым страхам.
Сэрца пачало біць як падчас бегу.
Невядомае няшчасце. Адчуваю яго. Надыходзіць.
Я дужая. Дужая. Нічога не баюся.
Стану твар у твар з прысудам лёсу.
Няпраўда. Не мані сябе, Эурыдыка.
Ёсць такі страх, вядомы кожнай маці...
Ад яго дубее скура,
валасы стаюць дубам і бракуе паветра
хаця гуляе паўночны Барэаш.
А ўсё на думку, што...
Любоў! Непераможная любоў!
Ніхто не зможа ад цябе ўцячы.
Валодаеш вечнай працягласцю багоў,
валодаеш кароткімі днямі смяротных.
Запаляеш у сэрцы прагу,
каб праз хвіліну атруціць яе шаленствам.
Маткі даводзіш да вар'яцтва
калі іх дзяцей сустракае няшчасце.
Любоў, выратуй нас! Любоў!
Не баюся за сябе.
Ні за мужа, які любіць уладу.
Але калі крыўда сустракае майго сына
не буду плакаць,
не закрыю твару чорным сукном.
Гэта добрае для тых, якія
жыць умеюць пасля канца свету.
Калі Гаймон..., святло майго жыцця...
Навошта мне жыць у цемры
калі найбольш кахаю сонца!
Не магу засяродзіцца.
Спыніла малітвы
схопленая нечаканым страхам.
Невядомае няшчасце. Адчуваю яго. Надыходзіць.

(паўтарае ад пачатку, шэпча)

СЦЭНА 22. ПЕРШЫ ЎДАР

Фівы, старажытнасць. Крэонт, Тырэсій.

Тырэсій	Крэонт! Паслухай! Лёс трымае ў руках ніткі нашага жыцця. Раз падымае нас – раз апускае. Шчасце і няшчасце мінаюцца. Не ўспрымай гэтага асабіста. Ты выратаваў краіну, здабыў уладу, меў шчаслівую сям'ю. А сёння ты страціў усё.
Крэонт	Што ты кажаш?
Тырэсій	Уся твая веліч і магутнасць гэта толькі цень і дым.
Крэонт	Дрэнныя весткі? Гавары больш зразумела! Мне ўжо надаелі твае прывіды!
Тырэсій	Гаймон не жыве.
Крэонт	Што? Чаму?
Тырэсій	У нейкім сэнсе... Сам забіўся. Але ты вінаваты. Сын адплаціў табе за смерць Антыгоны.
Крэонт	Што ты гаворыш, шалёны! Як гэта так? Гавары! Хто вінаваты?! Заб'ю яго! Усіх заб'ю!
Тырэсій	Карыфей разбіраецца.

СЦЭНА 23. МОШЭ

Крынкі, сорак сёмы год. Карыфей (палітрук),
Хор як мясцовыя жыхары.

Карыфей — Хто гэта зрабіў? Як? Гаварыце! Інакш ваенны суд!

Хор — Святлела, калі мы ўбачылі: ідзе.
На плячах нёс памежны слуп.
Ішоў у бок вёскі сваёй нявесты.
Тэрэскі, якую ўчора
Расстралялі.
Каровы ішла даіць, гляджу:
Праз луг ідзе.
На плячах нёс памежны слуп.
Куды вы, Мошэ,
Ідзеце так рана?

Мяжу, кажа, за вёску перасоўваю.
Як жа так? Сам? А дзе камісія?
А ён мне: гэта мая місія.
На плячах нёс памежны слуп.
Ехалі за ім. Войска, міліцыя.
Крычалі: стой, і рукі ўверх!
А Мошэ ішоў.
На плячах нёс памежны слуп.
Я быў на полі. Развітацца,
бо зямлю яшчэ дзед мой апрацоўваў,
на польскі бок перасяляемся,
бо мяжу нам паперастаўлялі,
і бачу Мошэ, сын камісара
праз поле ідзе.
На плячах нёс памежны слуп.
І пытаю яго: а куды ты ідзеш,
жыццём рызыкуеш?
А ён на гэта:
тут будзе Польшча,
тут выкапаю магілу маёй Тэрэсцы.
Войска страляла.
Перш, каб спалохаць
ішлі ў неба залпы.
Каманды: стой, бо заб'ем!
Стой! Застрэлім!
Потым ужо ў яго. Не слухаў
зусім.
Стрэлілі. Упаў. На яго слуп.
Той, які нёс.
Памежны.

СЦЭНА 24. ДРКГІ ЎДАР

Фівы, старажытнасць. Крэонт, Тырэсій, Карыфей.

КРЭОНТ Сын мой! Сын мой! Гэта я забіў цябе. Я забойца.

Тырэсій Позна ты гэта зразумаў, Крэонт.

Крэонт Позна, позна. Бог асляпіў мяне, пагнаў на раздарожжа і кінуў у бездань. Гэта віна багоў! І твая! Бо тваімі вуснамі гаварылі да мяне! Што ты прадказаў? Ну, гавары!

Тырэсій Тое, што бачыў, хаця я стары: злачынства за злачынства. Кроў за кроў.

Карыфей Як бачыце, мерка тваіх няшчасцяў дапаўняецца.

Крэонт Якая параза можа яшчэ мяне сустрэць?

Карыфей Твая жонка не жыве.

Крэонт Гэта немагчыма! Як гэта, багі!!!

сцэна 25. следства

Крынкі. Карыфей (палітрук) і Хор як жыхары Крынак.

Карыфей Хіба не мушу гаварыць, што будзе з вамі.

Хор За што?

Карыфей Не за нявіннасць! У рацэ каля Крынак труп вылавілі.

Хор Вечны адпачынак!

Карыфей Гэта была яна. Жонка камісара.

Хор Вось няшчасце! Рака здрадлівая! У вір зацягнула!

Карыфей Так, патанула. Нічога дзіўнага. У спіне ў яе быў нож.

Хор Мы нічога не ведаем!

Карыфей Хачу ўсё ведаць. Калі вярнулася, з кім гаварыла, чаму яна ў рацэ, а не ў сваёй хаце, хто ўбіў нож і чаму?

Хор Мы нічога не ведаем!

Карыфей Яшчэ пабачым. Біць па галаве прутом з металу, стаяць у сцюдзёнай вадзе, зрываць ногці, ночы без сну. Ведаю метады на разязанне языкоў. Надалей не ведаеце?

Хор Я яе бачыла, ехала фурманкай, мужык, што на базар ехаў, вёз яе.
Я таксама бачыла. Зайшла ў Крынкі і пабялела.
Як шкілет была. Худая і белая. З лагеру ішла.
Толькі іх спалілі, яна ацалела. Ці ж гэта не дзіўна?
Людзі гаварылі, што была стукачом, і таму пераж ыла.
Так кажуць тыя, што ўзялі яе хату. Прыгожая, з агародам.
Толькі іх загінула. Гэтых нашых жыдоў, што ў Крынках

перад вайною жылі.
Найперш саветы частку іх саслалі ў саракавым годзе.
Гэта былі жыды, якім савецкая ўлада зусім не падабалася.
Потым Гестапа пусціла з дымам палавіну горада.
Не палавіну, а больш!
Тых, што схаваліся, лапалі даношчыкі.
За тое, што жыды Ісуса на крыж паслалі!
Калі тое было! Супакойцеся!
Зараз пасля вайны пару іх вярнулася, але на хвіліну.
Бо выехалі ў Амерыку, у Палестыну, у іншыя краіны.
Не хацелі жыць у горадзе-магільніку.
Некаторыя з іх ва ўлады пайшлі, да камуністаў.

Карыфей — А што з нябошчыцай, забітай?

Хор — Хворая вярнулася, без валасоў.
Увайшла на ганак сваёй хаты і заплакала.
Няпраўда! Ніхто яе не бачыў, я ведаю што гавару.
У хаце, што была яе, жыву з вайны.
Пустая была, вялікая, была печка і дах быў.
Ксёндз асвяціў яе, каб добра служыла
нам, хрысціянам.
Ніхто яе тут не бачыў, у гэтым двары.
Ей богу яе не было.
Можа нехта падумаў, што золата хавае
І хацеў абакрасці. Людзі, гэта ваўкі!
А можа самая смерці шукала?

Карыфей — Сама сабе нож у плечы ўбіла?

Хор — Мы нічога не ведаем.
Можа гэта банда тых, якія па лясах
шукаюць Польшчу? Яны маглі
забіць з помсты на камісара.
Мы нічога не ведаем.
Мы нявінныя.
Мы палякі і католікі.
Мы ў Бога верым.
Калі трэба было, білі жыдоў,
але каб забіць?
Гэта ж грэх.

Хаця гэта жыды Ісуса...
Мы нічога не ведаем!
Мы нічога не бачылі,
Нічога не чулі.
Мы нявінаватыя.

СЦЭНА 26. ПРАКЛЁН КРЭОНТА

Фівы, старажытнасць. Крэонт і Тырэсій.

КРЭОНТ Злачыства за злачынства. Кроў за кроў. Мёртвыя супраць мяне.

ТЫРЭСІЙ То ты нарабіў.

КРЭОНТ Тут цела майго сына, там памерлая жонка. Смерць акружае мяне, цісне за горла, топіць нібы рака, пранізвае як меч. Забі мяне! Забі мерцвяка!

ТЫРЭСІЙ Гэта надта вялікая ласка. Ты не заслужыў яе. Будычыня - справа багоў. Тваё жыццё ў іх руках.

КРЭОНТ Калі чалавек у змозе праклясці багоў – я гэта зраблю. (да багоў) Вы добра гулялі? На вяршыне Алімпа, у вечным шчасці, кідаеце мною як косцяй! Чаго яшчэ мне чакаць? Куды ісці! Я жменя попелу. Я ніхто...

ТЫРЭСІЙ Мудрасць, адзіная крыніца няшчасця і адзіная крыніца шчасця.

КРЭОНТ Багі! Адплаціце мне за гэта!!!

СЦЭНА 27. ПРАКЛЁН ШЫМАНА

Крынкі, пасля вайны, сорак сёмы год. Шыман Нішкінд, Тырэсій, Карыфей (палітрук).

ТЫРЭСІЙ Чуеце мяне? *(да Карыфея)* Што з ім?

КАРЫФЕЙ Ад смерці сына і жонкі стаў дзіўны. Не есць, не спіць. Часта, як і цяпер, глядзіць наперад і маўчыць.

ТЫРЭСІЙ Як доўга ён так?

КАРЫФЕЙ Квадранс, гадзіну, а то і даўжэй. Што ў вас?

Тырэсій Загад яму нясу. З цэнтра.
Карыфей З Масквы?

Тырэсій падтаквае.

Тырэсій Аб перасяленні.
Карыфей Каго?
Тырэсій Тутэйшых.
Карыфей Куды?
Тырэсій А ўсюды. На захад, поўнач і поўдзень. Карэнні вырваць, асяроддзе памяняць. У новых месцах будуць чужымі. Будуць баяцца. А калі баяцца – больш паслухмяныя. Не кожным суседам будзе свой, таму перастануць арганізавацца, бунтавацца, з бандамі па лесе хадзіць, бо лес не свой і яго не ведаюць.
Шыман *(нібы прачнуўся)* Усе нежывыя. Пазабівалі адзін аднаго. За іншую веру, за крывы нос, рускі акцэнт, гектары зямлі. Ніхто, што тут нарадзіўся, не будзе тут жыць. Праклінаю вас, тутэйшыя людзі, якім так лёгка жывецца на месцы мёртвых! Некалі гэты горад бурліў жыццём. Цяпер гэта могілкі. Памардаваных. Праклінаю вас, людзі без сэрца! Каб вы нідзе не маглі ўкараніцца. Беспрытульныя ішлі праз жыццё, заўсёды на чужым. Сцены ацалелых хатаў як мацэвы, але над парогам ўжо павесілі крыж жыда, які за вас памёр. Ён даў вам неба, яны свае хаты. Праклінаю вас! Няхай знікне горад, якому велічыню далі памерлыя, нежаданыя жывыя.

Шыман адыходзіць.

Тырэсій Дрэнна з ім. Сам напішу паведамленне аб перасяленні.
Карыфей Ахвотна выеду адсюль.
Тырэсій Во! Каму хочацца жыць на мяжы...

сцэна 28. эпілог

Хор Перасяленні мясцовых цягнуліся дзень і ноч.
Дзень і ноч. Амаль бясконца.
Пакуль людзі на чужое адыйшлі

жанчыны апранулі чыжыя сукенкі
пакінутыя ў не сваіх куфрах.
Мужчыны налілі вады ў чужыя тазікі
памылі рукі, потым забралі чужыя тазікі,
у новыя месцы.
Крэонт пракляў багоў,
Шыман жыхароў.
У свет пайшло пакаленне людзей,
што не верацць у багоў, не маюць карэнняў.
Нідзе яны не дома, нідзе як у сябе.
Увесь час неспакойныя, увесь час з пустэчай у сэрцы
Ніколі не ведаюць пра тое,
за чым так тужаць.
Багі аднак бываюць чалавечныя,
больш чым людзі.
Пасля многіх гадоў паменшалі кару:
Аблегчылі пакуты Крэонта,
Знялі з жыхароў праклён Шымана.
Блаславілі бедную Ісмэну,
ці як выбіраеце – Ксімену Нікар
і яе нашчадкаў.
Заключылі дамову:
пакуль жыць будзе адзін сумленны
з яе пакалення,
які перакажа гісторыю ўнукам,
памяць не памрэ,
але будзе жыць.
Хочаш ведаць навошта?
Каб ты, калі цябе запытаюць, умеў сказаць
Хто ты сёння і адкуль прыйшоў.
І каму на магіле
запаліш свечку.
Святло памяці.

КАНЕЦ

ANTYGONA KRUNIKI 2013

600
1100
A
300
200
200
800

B
C
D

SCHODY DLA CHÓRU
CHÓR GŁÓWNY 2-3 POZIOM
CHÓR 1
CHÓR 2
A
E
F
G
SCHODY DLA CHÓRU
CHÓR 4
CHÓR 3
700

J
I
H
700

Dana Łukasińska
ANTYHONA

SCENA 1. FLASH PAMIĘCI

Miejsce: dom rodziny Nikorów wieś niedaleko Krynek. Wiosna 1942 roku. Andrzej (lat 19) i Jerzy (lat 14)

Jerzy — Weź mnie z sobą.
Andrzej — Nie mogę, Jura. Za młody jesteś, chłopie.
Jerzy — Młodsi ode mnie ginęli.
Andrzej — Ktoś się musi zająć siostrami.
Jerzy — Poradzą sobie. Zresztą wcale mnie nie słuchają.

Andrzej wyjmuje pistolet owinięty w szmaty.

Jerzy — Daj popatrzeć...
Andrzej — Ale jak wygrasz. Mówiłeś, że umiesz walczyć.
Jerzy — Klasyk czy wolny?
Andrzej — Wolnoamery-

Nie kończy, bo Jerzy rzuca się na jego nogi i przewraca go. Walczą chwilę zapasy w stylu wolnym. Andrzej uderza dłońmi w podłogę na znak poddania. Śmieją się.

ANDRZEJ Młokos mnie pokonał! Pora umierać.
JERZY Nie mów tak. Mówiłem, umiem walczyć.
ANDRZEJ Po wojnie wyślemy cię do klubu zapaśników. Patrz. Mauser C96.
JERZY Kaliber?
ANDRZEJ 7,63.
JERZY Magazynek?
ANDRZEJ 10 sztuk.
JERZY Celność?
ANDRZEJ 200 metrów, ale mówią że i do kilometra strzela.
JERZY Ręce do góry!
ANDRZEJ Ściemnia się. Pora na mnie.
JERZY Do lasu?
ANDRZEJ Wpierw do kościoła. Wyspowiadać się.
JERZY Mogę z tobą?
ANDRZEJ A przeżegnaj się. Po rusku, ech ty! I do polskiego kościoła chcesz iść.
JERZY Andriusza... Andrzej?
ANDRZEJ Co?

Żegnają się. Szorstko, po męsku, ukrywając wzruszenie.

SCENA 2. FLASH PAMIĘCI

Teby, czasy starożytne.

KREON Tebańczycy! Wierny samemu sobie ogłosiłem dziś edykt o synach Edypa. Eteokles walczył z niezrównaną odwagą i poległ w obronie miasta. Ciało jego kazałem uczcić ofiarą i pochować z szacunkiem należnym bohaterom. A jego brat - Polinik - wrócił z wygnania tylko po to, żeby zniszczyć kraj ojczysty, zbezcześcić bogów swojego rodu, żeby się skąpać we krwi swoich bliskich, narzucić miastu niewolę. Dlatego zabraniam opłakiwać go i uczcić grobem. Niech ciało jego pozostanie niepogrzebane, niechaj rozszarpią go psy i sępy. Taka jest moja wola. Nie ma litości dla zbrodniarzy.

SCENA 3. FLASH PAMIĘCI

Przesłuchanie sióstr Nikor: Teresy i Kseni.
Pytania zadają członkowie Chóru.

I.

POLSKI NAUCZYCIEL Nikor?

KSENIA Obecna!

POLSKI NAUCZYCIEL Narodowość?

KSENIA Tutejsza...

POLSKI NAUCZYCIEL W Polsce Nikorówna mieszka, Polska Nikorównę żywi i ubiera, ale Polski Nikorówna nie kocha. Do polskiego kościoła nie chodzi. Do Polski się nie przyznaje.

KSENIA Nieprawda! Kocham Polskę... Chodzę do polskiej cerkwi.

POLSKI NAUCZYCIEL Polska cerkiew! Oksymoron! Niech Nikorówna powie szy-czy. Proszę: szy-czy.

Ksenia zniekształca głoski z rosyjska, dzieci się śmieją, głośno mówią: szy-czy.

POLSKI NAUCZYCIEL Ręce!

KSENIA Za co?

POLSKI NAUCZYCIEL Polska ma swoje polskie głoski! Szy-czy! Szy-czy!

II.

SOWIET Wy kto?

TERESA Teresa Nikor.

SOWIET U was ruskaja familia.

TERESA Biełorusska.

SOWIET Wy Biełaruska?

TERESA Polka.

SOWIET Smieszne. Biełorusska familia, żywiotie na sowieckoj zielmi, a gawaritie, szto wy Polka. Spraszu jeśsio raz. Kto wy?

TERESA Pol-ka...

SOWIET A tiepier?

TERESA Pol... ka...

SOWIET Chamieleon. Izmiennik. Durak. Was niet. I Polszy niet.

III.

GESTAPOWIEC	Familienname!
KSENIA	Nikor.
GESTAPOWIEC	Russin? Spion!
KSENIA	Nein! Ich bien Polin.
GESTAPOWIEC	Familienname!
KSENIA	Nikor.
GESTAPOWIEC	Russin? Spion!
KSENIA	Nein! Ich bien Polin.
GESTAPOWIEC	Familienname!
KSENIA	Szy-czy! Szy-czy!

IV.

ESBEK	Nazwisko!
TERESA	Nikor.
ESBEK	Plecy was nie bolą, Nikor?
TERESA	Nie.
ESBEK	Bo kręgosłup u was krzywy. Na prawo skręca, garbi się od schylania przed polskimi panami. Kręgosłup świadomości politycznej krzywy macie. Ni Polka ni Białorusinka. Ni pies, ni wydra. Polska komunistyczna ma z tobą kłopot.
TERESA	Gdzie mój brat?
ESBEK	Kruszeje na wietrze, jak zając na święta.
TERESA	To polski żołnierz!
ESBEK	Nie żołnierz, a bandyta, nie polski, tylko sanacyjny. A wam się wydaje, że kim jesteście?
TERESA	Polką.
ESBEK	Reakcyjną popłuczyną. Ale my wam kręgosłup wyprostujemy albo złamiemy!

V.

CHÓR
Nikor!
Rasijanka?
Familienname!
Reakcyjna popłuczyna!

Do Polski się nie przyznaje!
Polski niet i was niet.
Kręgosłup polityczny u was krzywy.
Biełaruska?
Russin? Spion!
Tutejsza?
Polska ma z tobą kłopot.

SCENA 4. PROLOG

CHÓR Świat pełen jest cudów.
A nasze życie nigdy się nie kończy.
Żyjemy w innych. Wówczas i w tej chwili.
Przeszłość i przyszłość są jak siostry, które
choć podobne bardzo, to jednak są inne.
Gdy brat przeciw bratu staje z mieczem
bogowie odwracają oczy.
Czy są dziejów granice?
Ziemia płacze krwią rodzeństwa,
mściwe Erynie czekają zemsty.
Czy są bólu granice?
Historia będzie się powtarzać,
dopóki ludzie nie zaczną jej słuchać.
Więc posłuchajcie losów Antygony,
którą tu, w Krynkach, Teresą wołali.
Kreon i Szymon - u steru miasta,
zbyt ufni władzy, którą posiadają.
Ismena i Ksenia, rozważne i prawe
skazane na życie tam, gdzie śmierć wokoło.
Historia będzie się powtarzać,
dopóki ludzie nie zaczną jej słuchać.
Zatem posłuchajcie.

SCENA 5. SPISEK

Teby, czasy starożytne. Tyrezjasz, kapłan, (z opaską na oczach, jak niewidomy) i Koryfeusz (w ubraniu politruka, oficera politycznego).

TYREZJASZ Spóźniłeś się.

KORYFEUSZ Skąd wiedziałeś? Skradałem się, jak przystało na szpiega. Chciałem ci zrobić znienacka: buuuu! Znowu się nie udało. Szkoda.

TYREZJASZ To, że nie mam oczu, nie znaczy, że nie widzę.

KORYFEUSZ To, że mówisz, że nie widzisz, nie znaczy, że nie widzisz.

TYREZJASZ Skoro już wiesz, pozwolisz, że zdejmę opaskę? Jaka ulga! Czasem myślę, że naprawdę nie widzę.

KORYFEUSZ Masz w niej małe dziurki. Tak mi doniesiono.

TYREZJASZ Może od starości w przędzy porobiły się małe otworki, ale żebym świadomie oszukiwał? Nigdy!

KORYFEUSZ Ludzie wierzą, że ślepy kapłan wieszczy zdecydowanie lepiej niż ten, który widzi. Wierzą też, że to, co ich spotyka, ty widzisz wcześniej w wizjach zesłanych od bogów. Ale czy to znaczy, że masz wchodzić na ściany i spadać ze schodów? Nie. Tu mamy pełną zgodę.

TYREZJASZ Chciałeś się ze mną widzieć. Przejdźmy zatem do rzeczy.

KORYFEUSZ Widzieć, to dobre słowo. Bo w rzeczy samej chodzi o widzenie. Takie, które nam obu przyniesie korzyści.

TYREZJASZ I Tebom. Nie zapominaj o korzyściach dla Teb.

KORYFEUSZ Naturalnie. Chwała Tebom i ich.. królowi... Właśnie. Słyszałem, że przepowiedziałeś Kreonowi rychłą koronę.

TYREZJASZ Przecież wiesz, jak mu zależy na władzy.

KORYFEUSZ I ślepy by spostrzegł.

TYREZJASZ Powiedziałem więc to, czego pragnie. Na odczep się. Nawet nie rymowałem. Teraz mam go z głowy. Sam niech się martwi jak tę koronę zdobyć.

KORYFEUSZ Popraw mnie, jeśli się mylę: po śmierci Edypa to jego synowie rządzą Tebami. Każdy z synów ma prawo do tronu przez rok. Po tym czasie oddaje tron bratu.

TYREZJASZ Nie musisz mi opowiadać tego, co sam doradziłem Edypowi. To doskonały układ. Ja go wymyśliłem. Choć ubrałem w przepowiednię bogów. Może naprawdę widzę więcej? Ten system zapobiega niesnaskom i spiskom, gdyby jednemu z braci nie podobało się być wiecz-

nym królewskim bratem. To musi być frustrujące: jesteś królewskim młodszym synem, czekasz kiedy brat „niestety” umrze, ale ten jak na złość płodzi potomków. Przeżyć ich wszystkich w dzisiejszych czasach - prawie niemożliwe. A tak, proszę: kończy się rok panowania Eteoklesa, więc wkrótce na tronie zasiądzie Polinik. I tak w kółko. Genialne!

KORYFEUSZ Chyba cię zmartwię. Kreon namawia Eteoklesa, by po roku rządów nie oddawał tronu bratu.

TYREZJASZ Dlaczego?

KORYFEUSZ Wmówił Eteoklesowi, że starszy od niego Polinik ma dosyć rocznego systemu. Gdyby nie twoja „rada” byłby królem do śmierci. Eteokles mu uwierzył i boi się, że jak odda tron - nigdy już na nim nie zasiądzie.

TYREZJASZ A jakie są prawdziwe powody?

KORYFEUSZ Bleeeee. Bleee, bleee, tfu! Tak nie lubię tego słowa! Prawdziwe... Kreon liczy na to, że gdy Eteokles nie odda Polinikowi tronu, ten poszuka sojuszników i zechce odebrać władzę siłą.

TYREZJASZ I gdzie tu interes Kreona? Braci jest dwóch. Albo pierwszy albo drugi będzie rządzić.

KORYFEUSZ A jak się bracia w walce pozabijają?

TYREZJASZ Jest taka możliwość. Co jest dobre dla nas?

KORYFEUSZ I dla Teb. Nie zapominaj o dobru Teb.

TYREZJASZ Chwała Tebom i ich... politykom. Więc?

KORYFEUSZ Właśnie dlatego chciałem się z tobą widzieć. Trzeba namówić Polinika, by walczył o swoje. Ale to biorę na siebie. Polinik uczciwy jest i kocha brata. Bleeee! To jest drugie słowo, którego w polityce nienawidzę: miłość. Aż mi ciarki po plecach przeszły z obrzydzenia!

TYREZJASZ Nam to się opłaca? Jak się bracia pozabijają? I tak zostanie Kreon.

KORYFEUSZ I twoje wyrocznie. Rozumiesz?

TYREZJASZ No tak! Genialne! Aż sobie opaskę założę. Mam! Widzę ją! Moją kolejną przepowiednię dla Kreona!

KORYFEUSZ No widzisz. Kocham tę robotę!

SCENA 6. GRANICE

Dom Nikorów. Okolice Krynek. 1947 rok. Koryfeusz (politruk) wprowadza słaniającego się Jerzego. W domu są dwie siostry Jerzego: Teresa i Ksenia.

Potem pojawia się Andrzej.

KSENIA Jerzy! Ranny?
KORYFEUSZ W głowę...
KSENIA Boże! Co się stało?
KORYFEUSZ ...mu poszło... Jak to mówią: pić trza umić.
TERESA Ilia? Co tu robisz?
KORYFEUSZ Brata wam przyprowadziłem. Sam nie dawał rady.
TERESA Spiłeś go! Te wasze metody.
KORYFEUSZ Ty mi zawsze Tereska imponowałaś odwagą, ale pamiętaj, że jestem oficerem politycznym i jako takiemu w pierwszym rzędzie należy okazać ... krzesło. Mogę usiąść?

Siada.

Matko, ale się zmachałem. Ciężki ten wasz Jura, niech go jasna cholera. Buty mi obrzygał na zielono. Pod ogórki kiszone piliśmy, nic innego nie było, ale taka okazja, jak tu nie pić! Dumne jesteście, co?

Siostry wymieniają spojrzenia.

Jerzy został żołnierzem Polski Ludowej! No, prawie. Dziś śpiewająco przeszedł przez komisję poborową. Niedługo zaprzysiężenie!
TERESA Nie mówił, że to dziś.
KORYFEUSZ Cieszyć się trzeba, że brat w polskim wojsku będzie służyć. Legalnie. Nic mu nie grozi, pokój mamy, służba mu zleci rach-ciach. Zresztą, nie było wyjścia - wiek ma poborowy.
TERESA Ilia, u władzy jesteś... Tylu teraz wraca z daleka do kraju... Nie wiesz co z naszymi rodzicami?
KORYFEUSZ Sprawdzałem niedawno listy repatriacyjne, ale waszych rodziców nie było. Może postanowili zostać? Ziemia radziecka piękna i szczodra. Pewnie się gdzieś urządzili i tak im dobrze, że wracać na stare śmieci żal.
TERESA Płacą ci za te głupoty, co je pleciesz?
KORYFEUSZ Przyszedłem jak przyjaciel, nie wróg. Wiadomości mam dobre i złe. Co tak w oknie stoisz? Na gości czekasz?
TERESA Na nikogo nie czekam. Mówisz dobre i złe? Złą już znamy, gdzie dobra?
KORYFEUSZ Dobro i zło to dialektyczny temat, szkoda że czasu nie mam na dyskusje.

(chwilę milczy, buduje nastrój, zza pazuchy wyjmuje papier)

Dokumenty nam dziś przysłali. W skrócie wygląda to tak: specjalna Komisja Delimitacyjna się zebrała i ustaliła, że trzeba poprawki wprowadzić, między Polską a Sowietami. Przesunięcia będą robić wzdłuż całej granicy, średnio siedem, osiem kilometrów w te lub we wte. Raz na korzyść Polski, raz Związku. Częściej dla Polski.

KSENIA To chyba dobra wiadomość, prawda?

KORYFEUSZ A to już zależy od człowieka. Jeden woli mieszkać w Polsce, drugi - w Związku Sowieckich Republik Radzieckich.

KSENIA Nasz dziadek, od strony ojca, był Białorusinem, katolikiem, ale jego żona była Polką, z Wielkopolski. Ojciec czuł się Polakiem, mama... Mama zawsze mówiła, że jest tutejsza.

KORYFEUSZ Mówiłem, zależy od człowieka. Na przykład wrócą do nas Zaleszany, Bobrowniki, Ozierany, Chomontowce.

TERESA A nasza wioska?

Koryfeusz zaprzecza ruchem głowy i ręką pokazuje Wschód.

KSENIA Oddadzą nas...? Dlaczego?

KORYFEUSZ Cholera ich wie. Jak przyjaciel przychodzę do was zanim to ogłoszą. Uciekajcie do Krynek. A czemu kwiatek zabieracie? Źle mu stać w oknie?

TERESA Podlać chciałam.

KORYFEUSZ Zostaw.

TERESA Chyba wiem lepiej, jak się z kwiatkiem obchodzić.

KORYFEUSZ Zostaw! (wyjmuje broń) Odejdź od okna. Siadaj! Ty też! Kwiatek w oknie ładna rzecz. Goście z daleka kwiatek widzą i od razu wiedzą, że w chałupie miłe gospodynie muszą być. Skoro tak pięknie o kwiatka dbają, to co dopiero o żywego człowieka, dobrze mówię? Który na przykład z lasu strudzony idzie.

Słychać pukanie do drzwi. Koryfeusz pokazuje bronią na Teresę, ta nie wstaje. Wtedy Koryfeusz podchodzi do śpiącego Jerzego i kieruje na niego broń. Równocześnie podrywają się Ksenia i Teresa. Ksenia dopada do drzwi pierwsza. Otwiera. Wchodzi ich brat, partyzant, Andrzej. Konsternacja.

KORYFEUSZ Gość w dom, broń na wierzchu. Haha! Proszę, wchodźcie, towarzyszu Jędrek, czy raczej „Mieszko”? Kopę lat!

TERESA *(do Andrzeja)* Przepraszam. Nie wiedziałam... Nie mogłam...

Andrzej (*pokazuje na leżącego Jerzego)* Co mu jest? Chory?
Ksenia Upił się. Miał dziś komisję poborową...
Koryfeusz Nie wszyscy chcą do lasu.
Andrzej Aresztujesz mnie?
Koryfeusz Też bym tak chciał..., żeby na moją cześć kwiatki w oknie stały. Jak widzisz broń chowam i przysięgam na towarzysza Stalina, że przychodzę do was jak przyjaciel. Pomyślałem, wpadnę osobiście, zobaczę co słychać na wsi, może trzeba pomóc? Ideologicznie podciągnąć, politycznie oświecić. Delimitacja granic będzie. Wasza wioska do Sowietów przejdzie. Uciekać wam trzeba na polską stronę.
Andrzej Kiedy?
Koryfeusz Najpóźniej do wykopków. Ale zanim oficjalnie to ogłoszą, może uda się wam gdzieś jakiś lepszy kąt znaleźć. Potem różnie może być... Dużo narodu może tu się zjawić zza ruskiej granicy.
Andrzej Jeśli to prawda, spakujcie się. Trzeba się przenieść tam, gdzie Polska. Nie martwcie się. To chwilowe. Wrócimy tu, jak ojczyzna będzie wolna.
Teresa A co z tobą?
Andrzej Kraj w lasy bogaty, nie zginę.
Koryfeusz Właśnie. A propos...
Andrzej Gdzieś ty się tak nauczył mówić? Jakbym z uczonym jakimś siedział, a nie z psem esbeckim.
Koryfeusz Mówią, że pies – najlepszy przyjaciel człowieka. Kończy się czas amnestii ogłoszony dla chłopaków z lasu. Wyjdziesz?
Andrzej Prosto do więzienia?
Koryfeusz Kupa ludzi wyszła z lasu. Zdali broń, dostali od nas ubranie, bieliznę, buty i dwa tysiące na dobry początek. Do rodzin wrócili, do domów. Nikt nikogo nie aresztował. Polska Ludowa daje wam szansę powrotu do normalnego życia. Potrzebujemy rąk do pracy. Kraj trzeba odbudować. Siedząc w lesie nic nie zbudujecie. Na co czekać? Kwiatki w oknie stawiać, w strachu żyć. Dwa lata po wojnie, a wy ciągle w konspiracji. Czas mija, siostry za mąż trzeba wydać, samemu za żoną porozglądać się. Władza wyciąga do was rękę, gotowa nazwać was żołnierzami, zapomnieć wasze zbrodnie.
Andrzej Nowe życie w starych kajdanach. Kuszące.
Koryfeusz Głowę macie nasączoną reakcyjną papką. Życie – to jest wartość. Jak umrzesz, co uratujesz? Chałupę? Granicę? Polskę?

Andrzej — Honor polskiego żołnierza.

Koryfeusz — Honor! No ba! Honor to taki uniwersalny wypełniacz. Lepszy niż pierze z gęsi. Wypełni wartością, gdy prawdziwych cnót brak. Chłopak nie ma głowy do nauki – ale za to jak honorowo bije po pysku żydów na ulicy! Dobry z niego Polak! Burżuj przegra w karty cały majątek, bo jest nicpoń i chlejus, ale jak pięknie i z honorem strzela sobie w łeb. Dobry z niego Polak! Wy, Polacy...

Teresa — Jak my Polacy, to ty kto?

Koryfeusz — Komunista. Przynależność narodowa jest mi obca. Wy, Polacy, lubicie umierać z honorem. Zrobiliście z tego prawdziwą sztukę.

Andrzej — Kocham mój kraj. Walczyłem o jego wolność. Ale nie taką, pod cudzym butem.

Koryfeusz — Twoi koledzy studia kończą, rodziny zakładają, pracują. Zrobisz jak uważasz. Swoje powiedziałem. Czas amnestii się kończy. Nasza cierpliwość również.

Andrzej — W czterdziestym piątym też była amnestia. A dwa miesiące po niej – masowe aresztowania tych, co wyszli z lasu. Teraz gryzą ziemię, albo siedzą w więzieniach.

Koryfeusz — To były inne czasy, Jędrek, świeżo po wojnie. Dziś, po pierwszych wolnych wyborach, w których zwyciężyła demokracja – ludzie chcą pokoju.

Andrzej — Wolne wybory? Wolne żarty!

Koryfeusz — Kiedyś to zrozumiesz. Partia jest jak matka, a obywatele jak dzieci. Matki czasem oszukują dzieci, ale zawsze dla ich dobra. Co złego, to nie ja.

(wychodzi)

Andrzej — Spakujcie się. Nie mamy wyjścia. Musicie się przenieść do Krynek. Tam najbliżej.

Ksenia — Ja zostaję.

Andrzej — Mowy nie ma. Natychmiast się pakuj.

Ksenia — Nie wydawaj mi rozkazów. Nie jesteśmy w lesie. Powiedziałam: zostaję.

Andrzej — Zawsze byłaś ruska!

Ksenia uderza go w twarz.

Teresa — Ksenia!

Ksenia — To jest moje miejsce. Tu się urodziłam i tu mieszkam. Tu żyli

i pomarli moi przodkowie. I tu czekać będę na ojca i matkę. Ale ty się nie krępuj. Tylko do jakiej Polski uciekasz? Twojej Polski nie ma. Mojej - nigdy nie było.

TERESA Ksenia! Andrzej! Nie słuchaj jej! Ona wcale tak nie myśli!

ANDRZEJ Gdybyś nie była babą, to...

KSENIA Co się z tobą porobiło? Nie rozmawiasz, tylko wydajesz rozkazy. Nie wybaczasz, tylko bierzesz odwet. Ty, katolik. Chrześcijanin.

Andrzej wychodzi.

TERESA Coś ty narobiła!

KSENIA Zawsze tak było. Jak nie chciałam się bawić, dać spisać lekcji, jak miałam swoje zdanie ciągle słyszałam, że jestem ruska. Nawet od rodzonego brata.

Budzi się Jerzy.

JERZY Baczność! *(patrzy pijanym wzrokiem na siostry).* Spocznij! *(pada)*

SCENA 7. WOJNA O KORONĘ

CHÓR
Spójrzcie! Słońce nigdy jeszcze
nie płonęło takim blaskiem
odbite po stokroć
od tarcz napastników z Argos.
To Polinik z nienawiści do brata
przywiódł ich
na ojczystą ziemię.
I wkroczył wróg przeszywając
powietrze ostrym krzykiem.
Niby orzeł co rozpina nad ofiarą
lśniącą biel swoich skrzydeł
krążył nad dachami naszych domów.
A za nimi ciągnęli żołnierze
ze szczękiem mieczy
i szumem pióropuszy na hełmach.
Wódz stanął pod naszymi murami

i włócznie spragnione krwi
zwarły się wokół miasta.
Miasta o siedmiu bramach.*

SCENA 8. WOJSKO

Krynki, 1947. Siedziba komisarza miasta, Szymona Niszkinda. Są też Koryfeusz (politruk) i Tyrezjasz, żołnierz (strażnik). Potem wchodzi chór w roli miejscowych gospodarzy.

SZYMON Wojsko, wojsko! Skąd ja ci wezmę wojsko?! (...) Jednostka z Łomży dopiero wyruszyła! Będą pod wieczór! (...) Psiakrew! Zasadzka?! Zdegraduję was wszystkich, Mośki wy! Owce wam pasać! Krowy doić, a nie walczyć! Paru bandytów robi pośmiewisko z komunistycznej władzy! (...) Jak coś wymyślę! Bez odbioru!

Szymon przeklina bezgłośnie.

TYREZJASZ Młodzi są i doświadczenia nie mają. Tamci w lesie od lat, znają tu każdy krzaczek, każdą ścieżkę.

SZYMON Tyle to każdy wie. I co, może mam wojsko do lasu na szkolenia zaprowadzić? Jak takie mają być twoje rady, to wsadźcie je sobie w...

TYREZJASZ Nie damy im rady taktyką. Jedyne wyjście - pójść na ilość.

SZYMON Jasne, bo jesteśmy w Chinach i mogę atakować małymi grupkami, po dwa-trzy miliony!

ŻOŁNIERZ Towarzyszu komisarzu! Warszawa!

SZYMON Pięknie, kur..!

Odbiera telefon.

SZYMON Komisarz Niszkind melduję się na stanowisku! (...) Tak jest! Melduję towarzyszu pułkowniku, że nie chcemy być przyczółkiem reakcyjnych bękartów! (...) Tak jest!

Odkłada telefon.

TYREZJASZ A ta jednostka poborowych, co ćwiczy niedaleko?

KORYFEUSZ Ledwo karabiny w rękach trzymają. Więcej szkód niż pożytku.

SZYMON Ilu?

KORYFEUSZ Dwustu.

Szymon Jak długo na ćwiczeniach?
Koryfeusz Z tydzień. Chyba nie myślisz... To młokosy...
Tyrezjasz Niejeden z nich strzela lepiej od ciebie. To wojenne dzieciaki, broń im nieobca, wielu z lasu dopiero co wyszło.
Koryfeusz I do swoich będą strzelać? Puszczą serie w niebo i tyle zwojujemy.
Szymon A czy nie ma wśród nich Jerzego, brata „Mieszka"?
Koryfeusz Jest. A co?
Tyrezjasz Bardzo dobrze. Propagandowo to będzie strzał w dziesiątkę: nawet brat tego herszta ma dosyć terroru bandy i zgłasza się na ochotnika do jej likwidacji.
Koryfeusz A jak odmówi wykonania rozkazu?
Tyrezjasz Kara za dezercję. Zresztą, czy musi wiedzieć przeciw komu walczy? Powiemy mu, że to akcja na „Burego", co całą wioskę Białorusinów wybił. Korzenie tego młokosa białoruskie, jeszcze z ochotą do walki stanie!
Szymon (do Żołnierza) Notuj! Melduję, że w dniu i tak dalej, o godzinie dziewiątej zero zero, miejscowa banda pod dowództwem niejakiego „Mieszka" napadła na budynek poczty, gdzie zrabowała wypłaty dla funkcjonariuszy MO i UB, następnie, po zaalarmowaniu przez naczelnika urzędu miejscowego posterunku, wdała się w walkę z milicją i wysłaną do pomocy grupą wsparcia. Niestety po dwóch godzinach walk nie udało się opanować sytuacji. W obliczu rosnących strat w ludziach oraz braku pomocy wojska, podejmuję decyzję o natychmiastowym wysłaniu do walki świeżo zaprzysiężonych jednostek poborowych, które stacjonują w pobliżu miasta. Podpisano i tak dalej. Zatelegrafować do Warszawy. Pilne! I przekazać do jednostki. Rozkaz! Wejść!

Wchodzi Chór miejscowych gospodarzy. Mówią po polsku, rosyjsku, białorusku.

Chór Po prośbie my przyszli, panie! Nasza wioska liczy dziesięć chałup. Żołnierze przyszli i gadają, co trzy chałupy na ruską stronę się przynależą. Panie! Przecia my tutejsze! W Polsce wolimy żyć! My Poliaki!
Chór Komisarzu złoty! Córka z zięciem za rzeką mieszkają, dwa kilometry będzie od naszej chałupy. Tera mają granice wzdłuż rzeki prowadzić i córka mi u Rusków zostanie! Jakże tak?!

Szymon — Przecież wy po rusku mówicie!
Chór — Nie miał kto po polskiemu nauczyć. Tam ziemię chłopom zabierają! My wolim Poliakami być!
Szymon — Nie ma rady. Niech córka co może zabierze na polską stronę, jak z wami chce zostać.
Chór — Panie, a nie możem po nocy słupy przesunąć? Granica pole mi przecięła! Jak wykopki zrobię?
Szymon — Wynosić mi się! Ale już! Kury wam macać! A nie granice przestawiać! Won! Bo do aresztu wsadzę!

Chór wychodzi w pośpiechu.

Koryfeusz — A był taki jeden, co w nocy słupy graniczne wyjął i przesunął, żeby wioska po polskiej stronie się znalazła.
Tyrezjasz — I co? Nie wydało się?
Koryfeusz — Następnego dnia komisja miała takiego kaca, że nic nie powiedziała, ale samogonu w czasie korekty pić już nie chciała.
Szymon — Prawdziwy chłop-patriota!

Śmieją się.

SCENA 9. POJEDYNEK

Teby, czasy starożytne. Tyrezjasz (w przepasce na oczach) i Koryfeusz (o wyglądzie politruka).

Koryfeusz — I co widzisz?
Tyrezjasz — Ares walczy po naszej stronie i zapewni nam zwycięstwo.
Koryfeusz — Jesteś pewien?
Tyrezjasz — (podwijając opaskę) Byłbym bardziej, gdybyś przekupił sojuszników Polinika, tak jak radziłem.
Koryfeusz — Szkoda złota. Załóżmy, że wygra Polinik. Wygrać, znaczy pokonać brata. Pokonać znaczy uśmiercić, bo zesłać go na wygnanie, to jakby prosić o powtórkę z dzisiejszego ataku. A kto chciałby bratobójcę na tronie?
Tyrezjasz — Więc jest nam wszystko jedno kto zwycięży?
Koryfeusz — Walki się zakończą, gdy zginą bracia. Módl się więc do swoich bogów, by się wreszcie pozabijali.

TYREZJASZ Bogowie pytają, czy dobrze wykonałeś swoją pracę.

KORYFEUSZ Powiedz bogom, że ja się nie wtrącam w sprawy Olimpu. Ale jeśli ty chcesz wiedzieć, czy pokierowałem Polinikiem, to owszem, miałem z nim spotkanie. Podobne odbyłem z jego bratem, Eteoklesem. Każdemu mówiłem to samo. Każdemu - inaczej. To prostsze niż zagadki Pitagorasa. I daje efekty! Spójrz!

Tyrezjasz podwija opaskę z oczu.

TYREZJASZ Zginęli.

KORYFEUSZ Pozabijali się nawzajem.

Tyrezjasz zasłania oczy.

TYREZJASZ Zwycięska Nike zwróciła ku Tebom swoje oczy!
Wojna skończona!

KORYFEUSZ Przekażmy wieści Kreonowi.

SCENA 10. ŚMIERĆ

Jerzy w mundurze Ludowego Wojska Polskiego. W trakcie monologu pojawia się Duch Andrzeja ze śladami krwi na klatce piersiowej. Jerzy przygotowuje się do samobójstwa przez powieszenie na pasku. Duch Andrzeja pomaga mu w przygotowaniach.

JERZY Zawsze chciałem umrzeć jak bohater. Ale najpierw - żyć jak ty. Mądry, silny, doskonały. Pamiętasz tę aferę z dyrektorem, który sam się zesłał na Sybir? Nie miałem okazji się przyznać, ale to moja sprawka. To było w czterdziestym drugim. Ty poszedłeś do lasu, ja też chciałem walczyć. W klasie wisiał portret Stalina. Zdjąłem go i podłożyłem pod dywan dyrektorowi komuniście. Cały dzień chodził „po Stalinie". Jak się dowiedział, sam na siebie doniósł. Można powiedzieć, jednego komunistę załatwiłem, co? Strzelić sobie w łeb? - to byłoby za proste. Zresztą kula jest dla żołnierza. Ja nim nie jestem. To nie mundur czyni żołnierza, ale wiara w to, o co walczy. Tak mówiłeś. Kazali nam zająć stanowiska w krzakach. Dali znak ognia. Strzelałem niepewnie. Nikogo nie chciałem zranić. Co to za walka, jak celujesz do swoich? Usłyszałem świst i na policzek trysnęła krew kolegi, Jóźwiaka. Zacząłem strzelać

jak opętany. Krzyczałem i strzelałem. Jezu, jak ja wtedy chciałem żyć! Ktoś krzyknął - zabiliśmy skurwysyna! Kogo? - dopytywano. „Mieszka” - padła odpowiedź. To mogła być moja kula, Andriusza. Jestem bratobójcą. Mówiłeś: idź na komisję, jak zostaniesz żołnierzem Ludowej Polski, dadzą spokój siostrom. To nie był dobry plan. Daj mi rękę. Teraz tylko „widocznym skokiem odbić się od maty”. Lubiłeś wiersze, pamiętasz? ...Teraz!

SCENA 11. WYROK

Teby, czasy starożytne. Kreon wygłasza swoje orędzie, którego przedsmak padł w scenie 2.

KREON Tebańczycy! Bogowie uratowali miasto i przywrócili mu ład. Szanowaliście Lajosa, uznawaliście Edypa i byliście oddani jego dzieciom. Synowie Edypa polegli z woli losu wzajemnie się zabijając. Objąłem po nich tron i pełnię władzę na mocy prawa pokrewieństwa. Nie mam szacunku dla tych, co przyjaciela cenią bardziej niż własną ojczyznę.
Wierny samemu sobie ogłosiłem dziś edykt o synach Edypa. Eteokles walczył z niezrównaną odwagą i poległ w obronie miasta. Ciało jego kazałem uczcić ofiarą i pochować z szacunkiem należnym bohaterom. A jego brat - Polinik - wrócił z wygnania tylko po to, żeby zniszczyć kraj ojczysty, zbezcześcić bogów swojego rodu, żeby się skąpać we krwi swoich bliskich, narzucić miastu niewolę. Dlatego zabraniam opłakiwać go i uczcić grobem. Niech ciało jego pozostanie niepogrzebane, niechaj rozszarpią go psy i sępy. Taka jest moja wola. Nie ma litości dla zbrodniarzy! *

SCENA 12. KLĄTWA

CHÓR Ród Labdakidów - to długa historia.
Był chyba największy pośród greckich polis.
Gdyby nie klątwa, co to na nich spadła,
żyliby długo, szczęśliwi, piękni, zdrowi.

To się zaczęło wprost od przepowiedni
którą usłyszał Lajos i Jokasta,
że ich syn zabije ojca
aby następnie ślub wziąć z własną matką.
Gdy się syn narodził kazali go zabić,
w ten sposób myśleli, że umkną wyrokom.
Jednak Edyp nie umarł, sługa go uwolnił
tak więc życie swe spędził na królewskim dworze,
wśród pary, która sama nie mogła mieć dzieci.
Ale kiedy dorósł, w sprzeczce, gdzieś na drodze
zabił Edyp Lajosa, nie wiedząc że to ojciec.
Potem ślub wziął z Jokastą, swoją własną matką
i spłodził z nią dzieci: Antygonę, Ismenę, Eteoklesa i Polinika.
Gdy zbrodnie wyszły na jaw, Edyp się oślepił,
Joaksta powiesiła. Dzieci ich nadal
Tebami rządziły, ale to nie koniec
przepowiedni bogów,
którzy Labdakidom zgotowali piekło.
Bo kiedy raz dotknie nas twarda ręka losu
dom runie i zmiażdży dzieci.
Nie odbuduje go już nowe pokolenie.
Klątwa nad domem Labdakidów
nie pozwala rozerwać łańcucha cierpień,
nowe nieszczęścia wyrastają z dawnych.
Co komu pisane, to go nie ominie.
Zawsze tak było, jest i nadal będzie.
Zmienią się nazwiska i miasta
będą inne.
Ale wyrok losu wciąż ten sam zostanie.

SCENA 13. DECYZJA

Teresa idzie do Krynek, by odciąć wiszące na drzewie zwłoki Andrzeja i pogrzebać je mimo zakazu Szymona Niszkinda. Ksenia usiłuje ją zatrzymać.

KSENIA Idziesz po pewną śmierć.

TERESA Chodź ze mną. Dołączymy do braci. Życie nie dla nas, spójrz, wszędzie mogiły, mogiły.

KSENIA To Bóg zsyła śmierć. Człowiek nie powinien decydować. To grzech pychy.

TERESA To obowiązek. Ciało zmarłego pochować. Krzyż postawić na grobie.

KSENIA Tam wisi tylko jego ciało, proch. Przeżyłyśmy wojnę, tylu nie wróciło, życie to cud na tych gruzach. Myślisz, że on chciałby tej ofiary? Nie wystarczy śmierć Jerzego? Kto na rodziców poczeka? Oni wrócą, zobaczysz.

TERESA Andrzej zabronił ci mówić, ale teraz... Teraz ci powiem. Wiesz gdzie są rodzice? (tupie nogą w ziemię) Tu są rodzice.

KSENIA Przecież... To niemożliwe!

TERESA Stiopa, Tatar, co w lesie walczył z Andrzejem, widział jak ich rozstrzelali z innymi. Potem zakopali w rowie, przy drodze na Krynki. Nie zatrzymuj mnie. Nie boję się władzy. Tej władzy. Idę tam, gdzie moi bliscy.

KSENIA Nie jestem ci bliska?

TERESA Inaczej widzimy sprawy. Zostań z Bogiem.

KSENIA Gdzie ten rów? No gdzie on jest?!

SCENA 14. POGRZEB

Chór podzielony na antycznych mieszkańców Teb i powojennych mieszkańców Krynek w ulicznej sądzie na temat pogrzebu Eteoklesa i Jerzego.

CHÓR Pogrzeb miał królewski,
wszystkie olejki sprzedałem,
taki był tłum.
Płaczki były i śpiewy żałobne.
Szkoda go, taki młody,
mówią, że kobiety
jeszcze nie miał.
Który Nikor? Z lasu?
Z wojska?
Takie to czasy,
że brat na brata.

Ziemia wszystkich przyjmie.
I prawego i złoczyńcę.
Na słońcu trupa zostawić?
Mało to trupów po wojnie,
mało?
To wina tego z lasu,
bandyty.
Trupa na drzewie
powiesili.
Dzicz i poganie.
Jakby z lasu na czas wyszedł,
obaj by żyli.
Jedzenie chłopom po wsiach zabierali.
Bandyci!
Pogrzeb z honorami, salwami,
przemowami.
Życia nie wrócisz.
Bez księdza czy popa.
Takie teraz czerwone zwyczaje.
Mówią, że brat mu korony
nie oddał.
Tak się nie robi.
Walczył o swoje.
Patriotą był,
chciał Polski bez Ruskich.
Partyzant? Bandyta!
Byli jak gestapo.
Do ludzi strzelali.
Wioskę spalili
bo chłop im konia
nie dał.
Wojna o władzę,
a miasto cierpi.
Chwała Tebom!
Czy w Krynkach
jest życie?
Pani patrzy ile ludzi.

SCENA 15. PODEJRZANI

Teby, czasy starożytne. Kreon, Strażnik, Koryfeusz.

STRAŻNIK Królu!

KREON Mów!

STRAŻNIK No więc ja tego nie zrobiłem, ani widziałem, kto to zrobił. Byłoby krzywdą karać mnie za to.

KREON Alboś spryciarz, albo matce z kołyski na głowę wypadłeś. Z czym przychodzisz?

STRAŻNIK Strach plącze mi język.

KREON Powiesz wreszcie?!

STRAŻNIK Ktoś przed chwilą pogrzebał trupa. Zasypał ciało suchym piaskiem i spełnił święte obrzędy.

KREON Co mówisz? Kto się odważył?!

STRAŻNIK Nie wiem. Nigdzie nie było łopaty, czy motyki. Ziemia była sucha, ani śladu kół. Nic. Kiedy strażnik, co nas rano luzował, pokazał co się stało - myśleliśmy, że to cud i strach nas obleciał, że pewnie nie ma trupa! Ale trup był. Nie był pochowany, tylko miał na sobie garść piasku, jakby ktoś chciał osłaniać zwłoki przed zbezczeszczeniem. Zaczęliśmy się kłócić, kląć, oskarżać nawzajem. Ktoś nam poradził, by nic przed tobą nie ukrywać i opowiedzieć wszystko jak było. Pociągnęliśmy losy i pech mnie wyznaczył, bo i tak nie mam za grosz szczęścia. I oto jestem wbrew swojej i waszej woli. Wiem, to nic przyjemnego słuchać złych nowin, a jeszcze gorzej je przynosić.

KORYFEUSZ Królu, a może to stało się za sprawą bogów?

KREON Przestań! Myślisz, że bogowie troszczą się o trupa?! Brednie! Ale prawdą jest, że są w tym mieście tacy, co się buntują. Spiskują przeciw mnie w ukryciu. To oni przekupili straż i wciągnęli ją do spisku. Nie wymyślono dotąd nic gorszego nad pieniądz. Ci, którzy dla pieniędzy pogrzebali Polinika, doczekają się innej zapłaty. Przysięgam na Zeusa - całego Hadesu wam nie starczy, jeżeli nie znajdziecie winnego i nie postawicie przede mną! Będziecie stać pod pręgierzem lub wisieć żywcem, dopóki nie przyznacie się do zbrodni. Jeśli to wszystko wynoś się!

STRAŻNIK Chciałem powiedzieć tylko, że nie jestem winny.

KREON Jeśli nie wydasz zbrodniarza - zapłacisz własną skórą.

Strażnik Żeby go tylko znaleźć...*
Kreon Precz!!!
Koryfeusz *(do Strażnika)* Idźże wreszcie, jeśli ci życie miłe...

SCENA 16. OSKARŻONA

Krynki, Teresa przy powieszonych na drzewie zwłokach brata.
Żołnierz (strażnik), Szymon Niszkind, komisarz miasta.

Teresa Co oni ci zrobili? Piękny, złoty, ukochany. Sama nie dam rady. Niech mi kto pomoże!
Żołnierz Stój, bo strzelam!
Teresa Pomóż, człowieku, podsadź mnie, nie sięgam!
Żołnierz Stój mówię! Ani kroku! Ręce do góry! Ręce!!!

Związuje Teresie ręce.

Teresa Znam cię. Z przysięgi Jurka. Pamiętasz mnie? Też przysięgałeś. Powiedz, czy to jest nasza ojczyzna? Widzisz co mu zrobili? To brat Jurka. Chcę go pochować.
Żołnierz Milczeć! Idziemy! Ruchy!

Prowadzi ją do Szymona.

Teresa Twoja matka tak płakała. Też płakałam. Tylu chłopców, cud-żołnierzy, tylko wojsko już nie polskie. Boga w słowach przysięgi zabrakło. Też zginiesz. Wszyscy zginą. Aż nie będzie miejsca na groby.
Żołnierz Melduję towarzyszu komisarzu, że złapałem ją na próbie odcięcia zwłok bandyty.
Teresa Żołnierza.
Szymon Przyjąłem. Odmaszerować.

Żołnierz odchodzi.

To prawda? Może chciałaś je tylko zobaczyć? Patrzeć nie zabraniam. Wręcz przeciwnie. Po to wisi, by patrzono. By się bano.
Tak kończą bandyci.
Teresa Myślałam, że raczej jak ty. Na służbie u wroga.
Szymon Wydałem rozkaz. Zabroniłem ściągać trupa. Zabił wielu ludzi.

W tym twojego brata, żołnierza ludowej ojczyzny.

Teresa — Posłałeś ich na siebie. Poszczułeś jak psy. Polaka na Polaka.

Szymon — Jakie z was Polaki? Lisy farbowane. Czy Polak do cerkwi chodzi?

Teresa — Do synagogi lepiej?

Szymon — Już dawno porzuciłem wiarę przodków. Religia to opium dla ludu. Jestem realistą. Terror lasu musi się skończyć. Władza jest jedna i trzeba ją szanować. Jeśli powiesz, że oglądałaś zwłoki brata, odejdziesz wolno. W przeciwnym razie...

Teresa — Próbowałam je odciąć i pochować. Mój brat walczył całą wojnę.

Szymon — Która się skończyła dwa lata temu.

Teresa — Widać nie dla wszystkich. Zasłużył na pogrzeb. Zbezcześciłeś jego zwłoki.

Szymon — Złamałaś rozkaz. Kto cię namówił?

Teresa — Sumienie. Słowo to nic nie powie potworowi, którym jesteś. Wiem, że umrę. Śmierć za miłość do brata to niewysoka cena. I pomyśleć, że ja i twój syn... Nie chcę żyć na ziemi, po której chodzisz.

Szymon — *(do telefonu)* Dyktuję. Obwieszczenie numer i tak dalej. Dnia i tak dalej. Ogłasza się co następuje. Za złamanie rozkazu numer i tak dalej, o zakazie ściągania z drzewa, pod karą śmierci, zwłok bandyty, Andrzeja Nikora, pseudonim „Mieszko", zastrzelonego i tak dalej, skazuje się siostry Teresę i Ksymenę Nikorówny z domu Nikor, na karę śmierci przez rozstrzelanie. Podpisane - Szymon Niszkind i tak dalej. Wydrukować. Rozwiesić. Wykonać.

(odkłada słuchawkę)

Teresa — Ksenia nie ma z tym nic wspólnego. Jest niewinna!

Szymon — Jest twoją siostrą. To wystarczająca wina.

SCENA 17. OJCIEC

Teby, czasy starożytne. Kreon, Koryfeusz, Hajmon.

Koryfeusz — Panie, idzie tu Hajmon, twój syn. Pewnie już wie, że traci tę, którą miał poślubić. Czy prowadzi go ból czy gniew?

Kreon — Zaraz będziemy wiedzieć więcej niż sami wróżbici. Synu!

Hajmon — Ojcze!

KREON	Znasz już wyrok na twoją narzeczoną. Wyrok nieodwołalny. Przychodzisz do ojca jak wróg?
HAJMON	Ojcze, należę do ciebie. Słucham twoich poleceń. Żaden związek nie będzie mi droższy nad ten, który mi wskażesz.
KREON	Dobre zasady. Tak należy myśleć. Nigdy, mój synu, nie zapomnij o obowiązkach wobec ojca. Porzuć tę dziewczynę. Złapałem ją na jawnym buncie, muszę ją skazać. Ona powołuje się na Zeusa i prawo krwi. Największym nieszczęściem jest anarchia. Tylko dyscyplina i żelazna karność ratuje ludy. Muszę bronić ustalonego porządku, dlatego będę bez litości.
KORYFEUSZ	Masz rację. Tak mi się wydaje. Wielce prawdopodobne.
HAJMON	Ojcze, bogowie dając ludziom rozum, dali im największe dobro. Czy masz rację? Nie wiem i nie chcę tego rozstrzygać. Słyszę jednak co ludzie mówią w mieście. Miasto współczuje tej dziewczynie. Ludzie uważają, że postąpiła szlachetnie. Czy zasłużyła – pytają - na hańbiącą śmierć? Czy mogła pozwolić, by ciało brata, co padło w walce, rozszarpały psy i sępy? Nie, nie zasłużyła na śmierć, ale na najwyższą nagrodę. Twoje dobre imię, ojcze, jest dla mnie jedynym celem. Nie bądź taki pewny, że zawsze masz rację, a to, co inni sądzą, nie ma żadnego znaczenia. Mędrzec nie wstydzi uczyć się od innych, nie wstydzi przyznać się do błędu. Upór nie jest dowodem mądrości. Popatrz na drzewa! Te, które ugną się wobec burzy naporu ocalą wszystkie swoje gałęzie, a te, które stawią jej czoła - padają wyrwane z korzeniami. Zaklinam ojcze. Nie kieruj się gniewem – wysłuchaj moich słów, odwołaj wyrok.
KORYFEUSZ	Racz go wysłuchać panie, jeżeli mądrze radzi. Ty, bądź posłuszny. Obaj macie rację.
KREON	Największą zbrodnią jest dla mnie anarchia. Dziewczyna jej zarzewiem.
HAJMON	Lud myśli inaczej.
KREON	Lud czy ja rządzę tym miastem?
HAJMON	Nie ma na świecie takiego miasta, którym by rządził jeden człowiek.
KREON	Poddani muszą słuchać władcy.
HAJMON	Chcesz rządzić sam – idź na pustynię.
KREON	Widzę, że stajesz po stronie kobiety.
HAJMON	Jesteś kobietą? Bo to ciebie chcę ustrzec.
KREON	Nędzniku! Mnie wymawiasz wyrok sprawiedliwy?!

Hajmon	Nie ojcze, to ty właśnie łamiesz sprawiedliwość.
Kreon	Bronię władzy.
HAJMON	Depcząc boskie prawa.
Kreon	Niewolniku kobiety. Każdym słowem jej bronisz.
HAJMON	Jej śmierć przywoła drugą śmierć. Nie umrze sama.
Kreon	Grozisz?
Hajmon	Gdybyś nie był moim ojcem, powiedziałbym – głupiec.
Kreon	Drogo mi zapłacisz za te zniewagi!

Hajmon odchodzi.

Koryfeusz	Rozpacz młodzieńca jest nieobliczalna.
Kreon	Niech robi co chce. *

SCENA 18. MIŁOŚĆ

Teresa i Mosze (Hajmon). Więzienie.

Teresa	*(nuci)* Za dnie i noce śmierci, za lata udręki – Taniec w kółko: raz w oczy a drugi raz w szczęki. Za wsie spalone, za bitwy, gdzie chłopska szła czeladź – List gończy, tropicielski: dopaść i rozstrzelać.** *(do Mosze)* Odejdź.
Mosze	Spójrz, mam klucze! Zaraz cię uwolnię.
Teresa	Zostaw, słyszysz. Zacznę krzyczeć!
Mosze	Co z tobą? Uciekniemy. Damy radę. Byłem u ojca. Uparł się.
Teresa	Odejdź, proszę.
Mosze	Zginiesz!
Teresa	Marzę o tym.
Mosze	A nasze wspólne życie? Ślub, dom, rodzina?
Teresa	Już z Żydem było to trudne. Z komunistą – niemożliwe.
Mosze	Nie jestem komunistą.
Teresa	A kim jesteś, Mosze?
Mosze	Socjalistą. Chcę by ludzie byli równi. Żeby każdy mógł się uczyć, pracować, mieć na chleb i na książki. Bez podziałów na lepszych i gorszych. Co w tym złego?
Teresa	To utopia. Ludzie nie są równi. Zawsze znajdzie się coś, co ich

podzieli. Tak jak nas.

MOSZE — Nie karz mnie za zbrodnie ojca.

TERESA — Wszyscy, których kocham, odeszli. Nawet moją wieś przeniosą za Polskę. Za dużo granic, Mosze, za dużo.

MOSZE — Możemy żyć, Teresa!

TERESA — Żyć? W niewoli? Z synem kata? Z przechrztą, który stał się socjalistą?

MOSZE — Z mężczyzną, który cię kocha.

TERESA — Miłość umarła. Wisi na drzewie.

SCENA 19. * POŻEGNANIE

Teby, czasy starożytne. Antygona prowadzona na śmierć. Obok niej idzie jej siostra, Ismena. Chór jako mieszkańcy Teb.

ANTYGONA — Patrzcie mieszkańcy miasta! Patrzcie na mnie! To moja ostatnia droga. Po raz ostatni widzę słońce.

ISMENA — Siostro! Jestem winna i chcę z tobą dzielić karę!

ANTYGONA — Hades mnie wiedzie na brzeg Acherontu, do kraju wiecznego uroku. Już nie usłyszę śpiewów weselnych, nie zapłoną dla mnie pochodnie na progu małżeńskiej komnaty. Czeka mnie noc i milczenie.

ISMENA — Jestem winna, słyszysz! Chcę dzielić z tobą karę!

ANTYGONA — Ty? Sprawiedliwość i prawda zabroniły ci pogrzebać brata. Dlaczego kłamiesz?

ISMENA — Pozwól w nieszczęściu uczestniczyć z tobą.

ANTYGONA — Tylko czyn się liczy. Bogowie wiedzą, kto złamał rozkaz Kreona.

ISMENA — Kocham cię! Tylko ty mi zostałaś!

ANTYGONA — W miłości nic nie znaczą słowa.

ISMENA — Nie odtrącaj mnie! Pozwól umrzeć z tobą!

ANTYGONA — Nie chcę byś sobie przywłaszczała prawo do chwały. Wystarczy moja śmierć. Niegdyś, na szczycie Sypilu Niobe, córka Tantala, zastygła w rozpaczy. Skały objęły ją mocnym uściskiem i odtąd jej łzy spływają po granitowych skałach niewysychającym potokiem. Mnie też kamienne bóstwo

	ogarnie dziś swoim ramieniem.
Mieszkaniec Teb	No nie przesadzaj! Niobe to bogini, ty jesteś śmiertelna, kamień cię nie obejmie, a przywali i pochłonie.
Antygona	Dlaczego ze mnie drwisz w ostatnich chwilach mego życia?
Mieszkanka Teb	Nie słuchaj go! Odważna byłaś ponad ludzką miarę. Rzuciłaś sprawiedliwości wyzwanie. Teraz dotknęła cię jej dłoń. Giniesz za zbrodnie rodu.
Antygona	Czemu mnie ranisz wspomnieniem dawnych klęsk i przywołujesz cienie Labdakidów? Idę do ciebie, bracie!
Mieszkaniec Teb	Uczciłaś pamięć zmarłych, lecz władza do żywych należy i nigdy nie ścierpi sprzeciwu!
Mieszkanka Teb	Zgubiło cię twe serce Antygono!
Ismena	Jak mi bez ciebie żyć?
Antygona	Spytaj Kreona, jest twoim sumieniem.
Ismena	Czemu drwisz, Antygono?
Antygona	Zasługujesz na drwiny. Wybrałaś życie. Ja wybrałam śmierć. Słuchałaś świata, mnie słuchają zmarli.
Ismena	Antygono!!! Siostro!!!
Antygona	Jestem sama. Nikt mnie nie pożegna, ani użali się nad moim losem.
Mieszkanka Teb	Nie widzi siostry?
Antygona	Poliniku, mój bracie, dlatego że cię pogrzebać chciałam, taką odbieram zapłatę. Byłeś dla mnie więcej niż mężem, droższym mi niż dziecko. Po zmarłym mężu można wziąć innego, i mogę dziecku drugiemu dać życie. Nikt nie wróci mi brata. Bliższym mi byłeś, bracie, niż własne ciało.
Mieszkaniec Teb	O czym ona mówi?
Mieszkanka Teb	Brata trzeba kochać jak brata! Tfu!
Antygona	Opuszczona przez żyjących, bez rodziców, bez przyjaciół schodzę między zmarłych.
Mieszkańcy Teb	(skandują) Pamiętamy! Pamiętamy!
Antygona	Niech winni mojej śmierci cierpią tak, jak ja dziś cierpię!
Mieszkanka Teb	Cała Antygona, zawsze z burzą w sercu.
Antygona	Więc żegnaj życie!
Ismena	Siostro…
Antygona	Żegnajcie Tebańczycy! Ostatnia z rodu królów umiera niewinnie za wierność bogom!

Mieszkaniec Teb	Ostatnia z rodu? A co z Ismeną?
Mieszkanka Teb	Znasz Antygonę: kto nie był z nią, był przeciw niej. Ismena dla niej już nie siostra.
Ismena	Siostro...

SCENA 20. ŁASKA

Krynki, lata powojenne, rok 1947. Szymon Niszkind, Koryfeusz (politruk), Tyrezjasz i Ksenia Nikor.

Koryfeusz: Nikor czeka. Przesłuchacie ją?

Szymon: Nie ma odwołania od wyroku.

Koryfeusz wymienia spojrzenie z Tyrezjaszem.

Tyrezjasz: Chodzi o tę drugą, Ksenię.

Koryfeusz: Odpuście jej, towarzyszu. Ludzie przyjmą waszą łaskę jako dobry znak komunistycznej władzy, która potrafi wybaczać.

Tyrezjasz: A i tak władza radziecka jej nie odpuści. Białorusinka, co chciała w Polszy żyć to wróg.

Szymon: Wprowadzić!

(wchodzi Ksenia)

Zostawicie nas.

(Tyrezjasz i Koryfeusz wychodzą)

Szymon: Siadajcie.

Ksenia: Mam być rozstrzelana.

Szymon: Siadajcie.

Ksenia siada.

Słyszeliście o korekcie granic?

Ksenia: Słyszałam.

Szymon: Nie chcecie na polską stronę?

Ksenia: Jak zaczęła się wojna z Niemcami, wielu Żydów uciekało na Wschód. I wielu zostało. Mawiali do swoich uciekających braci i sióstr: po co wy tam jedziecie? Wy wieziecie swoją zdrową głowę na chore kamienie. Odpowiem tak samo: po co?

SZYMON Bo tam nie będzie Polski.

KSENIA Ja i Jerzy, chodziliśmy do cerkwi, jak mama. Andrzej i Teresa – do kościoła, jak ojciec. Ale Wielkanoc i Boże Narodzenie były katolickie. I Bóg jeden tylko wie kim jesteśmy. Polakami? Rosjanami? Białorusinami? Żyliśmy w Polsce, chcieliśmy być Polakami, ale przed wojną każdy prawosławny uchodził za Białorusina i był podejrzany.

SZYMON Władza radziecka was wyzwoliła.

KSENIA Ostatnio ciągle ktoś nas wyzwalał. Odrodzone państwo polskie wyzwoliło nas z marzeń o Polsce dla wszystkich. Władza radziecka wyzwoliła z władzy sanacji, naziści - z władzy radzieckiej i polskiej, władza radziecka wyzwalała z niewoli nazistów, AK z władzy radzieckiej, a partyzantka radziecka z władzy AK. Polacy donosili na Białorusinów, Białorusini na Polaków, katolicy na prawosławnych, prawosławni na katolików.

SZYMON Kim jesteście, Nikor?

KSENIA Tutejsza. Wiem, że jest granica, ja to rozumiem, ale w moim sercu jej nie ma.

Słychać rozstrzelanie Teresy.

Teresa?

Ksenia wstaje. Siada. Wykonuje znak krzyża.

SZYMON Jej śmierć, nie wasza wina.

(po chwili ciszy)

KSENIA Nie moja wina, ale moja bieda.

SZYMON Odwołuję twoją karę śmierci. Postanowiłem, że zostaniecie przesiedlona za Ural.

KSENIA Wyrok śmierci zamieniony na dożywotnie więzienie.

SZYMON Możecie odejść.

SCENA 21. WOŁANIE EURYDYKI

Teby, czasy starożytne. Eurydyka

EURYDYKA Nie mogę się skupić.

Przerwałam modlitwy
zdjęta nagłym strachem.
Serce zabiło mi jak w biegu.
Nieznane nieszczęście. Czuję je. Nadchodzi.
Jestem silna. Silna. Niczego się nie boję.
Stanę twarzą w twarz z wyrokiem losu.
Nieprawda. Nie oszukuj się, Eurydyko.
Jest taki lęk, znany każdej matce...
On to sprawia, że cierpnie jej skóra,
włosy stają dęba i brakuje powietrza
choćby hulał północny Boreasz.
A wszystko na samą myśl, że...
Miłości! Niezwyciężona miłości!
Nikt nie jest tak szybki, by umknąć przed tobą.
Panujesz nad wieczystym trwaniem bogów,
władasz krótkimi dniami śmiertelnych.
Zapalasz w sercu pragnienie,
by je po chwili zatruć szaleństwem.
Matki wiedziesz na obłędu drogi
kiedy ich dzieci spotyka nieszczęście.
Miłości, uratuj nas! Miłości!
Nie lękam się o siebie.
Ani o męża, który kocha władzę.
Ale jeśli krzywda spotka mego syna
nie zapłaczę,
ani głowy nie przesłonię kirem.
To dobre dla tych, którzy
żyć potrafią po skończeniu świata.
Jeśli Hajmon..., światło mego życia...
Co mi po życiu w ciemności
jeśli nade wszytko ukochałam słońce!
Nie mogę się skupić.
Przerwałam modlitwy
zdjęta nagłym strachem.
Nieznane nieszczęście. Czuję je. Nadchodzi.

(zapętla się i mówi od początku, szeptem)

SCENA 22. * CIOS PIERWSZY

Teby, czasy starożytne. Kreon, Tyrezjasz.

TYREZJASZ Kreonie! Posłuchaj! Los trzyma w ręku nici naszego życia. Raz wznosi nas - raz pogrąża. Szczęście i nieszczęście mijają się wzajemnie. Nie bierz tego do siebie. Ocaliłeś kraj, zdobyłeś władzę, byłeś szczęśliwym ojcem rodziny. A dzisiaj straciłeś wszystko.

KREON Co mówisz?

TYREZJASZ Cała twoja wielkość i potęga to tylko cień i dym.

KREON Złe nowiny? Mów jaśniej! Mam dosyć twoich widzeń i przewidzeń!

TYREZJASZ Hajmon nie żyje.

KREON Co? Dlaczego?

TYREZJASZ W pewnym sensie... Sam się zabił. Ale tyś winien. Syn ci odpłacił za śmierć Antygony.

KREON Co mówisz, szaleńcze! Jak to się stało! Mów! Kto winien?!
Zabiję go! Zabiję wszystkich!

TYREZJASZ Koryfeusz ustala prawdę.

SCENA 23. MOSZE

Krynki, czterdziesty siódmy rok. Koryfeusz (politruk), Chór jako miejscowi mieszkańcy.

KORYFEUSZ Kto to zrobił? Jak? Mówcie! Inaczej sąd wojenny!

CHÓR Świtało, kiedy patrzymy: idzie.
Na plecach niósł graniczny słup.
Szedł w stronę wioski swej narzeczonej.
Tereski, która wczoraj została
rozstrzelana.
Krowy szłam doić, gdy patrzę:
Przez łąkę idzie.
Na plecach niósł graniczny słup
Dokąd to Mosze,
idziecie tak z rana?
Granicę, mówił, za wioskę przesuwam.

Jakże tak? Sam? A gdzie komisja?
A ten mi na to: to moja jest misja.
Na plecach niósł graniczny słup.
Jechali za nim. Wojsko, milicja.
Krzyczeli: stój, i ruki wwierch!
A Mosze szedł.
Na plecach niósł graniczny słup.
Byłem na polu. Pożegnać się,
bo ziemię dziad mój jeszcze uprawiał,
na polską stronę się przenosimy
bo nam granicę poprzestawiali,
i widzę Mosze, syn komisarza
przez pole idzie.
Na plecach niósł graniczny słup.
I pytam go: a gdzie ty idziesz,
życie narażasz?
A on mi na to:
tu będzie Polska,
tu grób wykopię mojej Teresce.
Wojsko strzelało.
Najpierw dla strachu
szły salwy w niebo.
Komendy padły: stój, bo zabijem!
Stój! Bo zastrzelim!
Potem już w niego. Nie słuchał
wcale.
Strzelili. Upadł. Na niego słup.
Ten, co go niósł.
Graniczny.

SCENA 24. * CIOS DRUGI

Teby, czasy starożytne. Kreon, Tyrezjasz, Koryfeusz.

KREON Mój synu! Mój synu! To ja cię zabiłem. Jestem mordercą.
TYREZJASZ Za późno przejrzałeś, Kreonie.

Kreon	Za późno, za późno. Bóg mnie oślepił, pognał na rozdroże i rzucił do otchłani. To wina bogów! I twoja! Bo twoimi ustami mówili do mnie! Coś przepowiedział? No mów!
Tyrezjasz	To, co widziałem, choć ślepy jestem: zbrodnia za zbrodnię. Krew za krew.
Koryfeusz	Panie, jak widać, miara twoich nieszczęść dopełnia się.
Kreon	Jaka mnie jeszcze klęska może spotkać?
Koryfeusz	Twoja żona nie żyje.
Kreon	To niemożliwe! Jak to się stało, bogowie!!!

scena 25. Śledztwo

Krynki. Koryfeusz (politruk) i Chór jako mieszkańcy Krynek.

Koryfeusz	Chyba nie muszę mówić, co z wami będzie.
Chór	Za co to, władzo?
Koryfeusz	Nie za niewinność! W rzece przy Krynkach trupa złowiono.
Chór	Wieczne odpoczywanie racz mu dać Panie!
Koryfeusz	To była ona. Żona komisarza.
Chór	A to nieszczęście! Rzeka zdradliwa! W wir ją wciągnęła!
Koryfeusz	Tak, utonęła. Nic w tym dziwnego. Nóż miała w plecach.
Chór	My nic nie wiemy!
Koryfeusz	Chcę wiedzieć wszystko. Kiedy wróciła, z kim rozmawiała, czemu jest w rzece, nie w swoim domu, kto wbił jej nóż i jaki miał powód.
Chór	My nic nie wiemy!
Koryfeusz	To się okaże. Prętem metalowym bicie głowy, stanie w lodowatej wodzie, zrywanie paznokci, noce bez spania. Znam metody na mówienie. Nadal nie wiecie?
Chór	Widziałam ją, jechała furą, chłop ją podwoził, co na targ jechał. Ja też widziałam. Weszła do Krynek i cała zbladła. Jak szkielet była. Chuda i biała. Z obozu szła. Tylu spalono, ją oszczędzono. Czy to nie dziwne? Ludzie mówili, że kapo była, i stąd przeżyła. Mówią tak ci, co dom jej wzięli. Ładny, z ogródkiem. Tylu zginęło. Tych Żydów naszych, co w Krynkach żyli jeszcze przed wojną.

Najpierw Sowieci część z nich zesłała w czterdziestym roku.
To byli Żydzi, co im się wcale sowiecka władza nie podobała.
Potem Gestapo puściło z dymem całe pół miasta.
Nie pół, a więcej!
Ci, co się skryli, łapani byli przez szmalcowników.
Za to że Żydzi Pana Jezusa na krzyż skazali!
Kiedy to było! A dajcie spokój!
Po wojnie zaraz wróciło paru, ale na chwilę.
Bo wyjechali do Ameryki, do Palestyny, do innych krajów.
Nie chcieli mieszkać w mieście-mogile.
Niektórzy z nich do władzy poszli, do komunistów.

KORYFEUSZ A co z nieboszczką, zamordowaną?

CHÓR Wróciła chora, nie miała włosów.
Weszła na ganek swojego domu i zapłakała.
Nieprawda! Nikt jej nie widział, a wiem co mówię.
W domu co jej był, mieszkam od wojny.
Pusty był, duży, miał piec i dach miał.
Ksiądz go poświęcił, by dobrze służył
nam, chrześcijanom.
Nikt jej nie widział tu, w tym obejściu
Jak Boga kocham, że jej nie było.
Może kto myślał, że złoto chowa
i chciał zrabować. Ludzie to wilki!
A może sama śmierci szukała?

KORYFEUSZ Więc samej sobie nóż wbiła w plecy?

CHÓR My nic nie wiemy.
Może to banda, tych co po lasach
szukają Polski? Oni to mogli
zabić dla zemsty na komisarzu.
My nic nie wiemy.
I my niewinne.
My są Polaki i katoliki.
My w Boga wierzym.
Jak trzeba było, Żydów się biło,
ale by zabić?
Przecież to grzech jest.
Chociaż to Żydzi Pana Jezusa...

My nic nie wiemy!
Nic nie widzieli,
nic nie słyszeli.
My są niewinne.

SCENA 26. * PRZEKLEŃSTWO KREONA

Teby, czasy starożytne. Kreon i Tyrezjasz.

KREON — Zbrodnia za zbrodnię. Krew za krew. Zmarli powstają przeciwko mnie.
TYREZJASZ — To twoje dzieło.
KREON — Tu ciało mego syna, tam umarła żona. Śmierć mnie okrąża, ściska za gardło, zatapia jak rzeka, przeszywa jak miecz. Zabij mnie! Zabij trupa!
TYREZJASZ — Za wielkiej żądasz łaski. Nie zasłużyłeś na nią. Przyszłość to sprawa bogów. Twoje życie w ich rękach.
KREON — Jeśli człowiek może przekląć bogów - zrobię to. (do bogów) Dobrze się bawiliście? Na szczycie Olimpu, w wiecznej błogości, rzucacie mną jak kością! Co jeszcze mnie spotka? Dokąd pójść? Jestem garścią popiołu. Mniej niż niczym...
TYREZJASZ — Mądrości, jedyne źródło nieszczęścia i jedyne źródło szczęścia.
KREON — Bogowie! Zapłacicie mi za to!!!

SCENA 27. PRZEKLEŃSTWO SZYMONA

Krynki, po wojnie, czterdziesty siódmy rok. Szymon Niszkind, Tyrezjasz, Koryfeusz (politruk).

TYREZJASZ — Słyszycie mnie? (do Koryfeusza) Co z nim się dzieje?
KORYFEUSZ — Od śmierci syna i żony zrobił się dziwny. Nie je, nie śpi. Często, jak teraz, patrzy przed siebie i nic nie mówi.
TYREZJASZ — Długo tak może?
KORYFEUSZ — Kwadrans, godzinę, albo i dłużej. Co macie?
TYREZJASZ — Rozkaz mu niosę. Z centrali.

KORYFEUSZ Z Moskwy?

Tyrezjasz potakuje.

TYREZJASZ O przesiedleniu.
KORYFEUSZ Kogo?
TYREZJASZ Tutejszych.
KORYFEUSZ Dokąd?
TYREZJASZ A wszędzie. Na zachód, północ i południe. Korzenie wyrwać, środowisko zmienić. W nowych miejscach będą obcymi. Będą się bali. A jak się boją - są bardziej karni. Nie każdy sąsiad to będzie swój, więc się przestaną organizować, buntować, z bandami się po lesie chować, bo las nieswój i go nie znają.
SZYMON (jakby się ocknął) Nie żyją wszyscy. Pozabijani jedni przez drugich. Za inną wiarę, za krzywy nos, rosyjski akcent, hektary ziemi. Nikt kto się tu zrodził, żyć tu nie będzie. Przeklinam was, ludzie tutejsi, co tak wam łatwo przychodzi żyć w miejscu pomarłych! Kiedyś to miasto tętniło życiem. Teraz to cmentarz. Pomordowanych. Przeklinam was, ludzie bez serca! Obyście nigdzie nie zapuścili korzeni. Bezdomni szli przez życie, zawsze na obcym. Ściany ocalałych domów jak macewy, ale nad progiem już powieszono krzyż Żyda, co za was umarł. On dał wam niebo, oni swoje domy. Przeklinam was! Niech upadnie miasto, któremu wielkość dali zmarli, niechciani żywi.

Szymon odchodzi.

TYREZJASZ Nie jest z nim dobrze. Sam napiszę obwieszczenie o przesiedleniu.
KORYFEUSZ Chętnie stąd wyjadę.
TYREZJASZ Ba! Kto by chciał mieszkać na granicy...

SCENA 28. EPILOG

CHÓR Przesiedlenia miejscowych trwały dzień i noc.
Dzień i noc. Prawie bez końca.
Zanim ludzie na obce odeszli
kobiety założyły obce sukienki
pozostawione w nieswoich kufrach.

Mężczyźni nalali wody do obcych miednic
umyli ręce, potem zabrali obce miednice,
na nowe miejsca.
Kreon przeklął bogów,
Szymon mieszkańców.
Poszło zatem w świat pokolenie ludzi
co nie wierzą w bogów, nie mają korzeni.
Nigdzie nie są w domu, nigdzie jak u siebie.
Ciągle niespokojni, ciągle z pustką w sercu
wciąż bez wiedzy o tym
za czym tak im tęskno.
Bogowie jednak bywają ludzcy,
bardziej niż ludzie.
Po wielu latach zmniejszyli karę:
ulżyli Kreona cierpieniom,
zdjęli z mieszkańców klątwę Szymona.
Błogosławili biednej Ismenie,
czy jak wolicie - Ksymenie Nikor
i jej potomkom.
Dali warunek:
dopóki żyć będzie uczciwy jeden,
z jej pokolenia,
który przekaże historię wnukom,
pamięć nie umrze,
ale żyć będzie.
Chcesz wiedzieć po co?
Byś zapytany umiał powiedzieć
kim dzisiaj jesteś i skąd przychodzisz.
I komu na grobie
zapalasz świecę.
Światło pamięci.

KONIEC

ЛЕМАНТАР

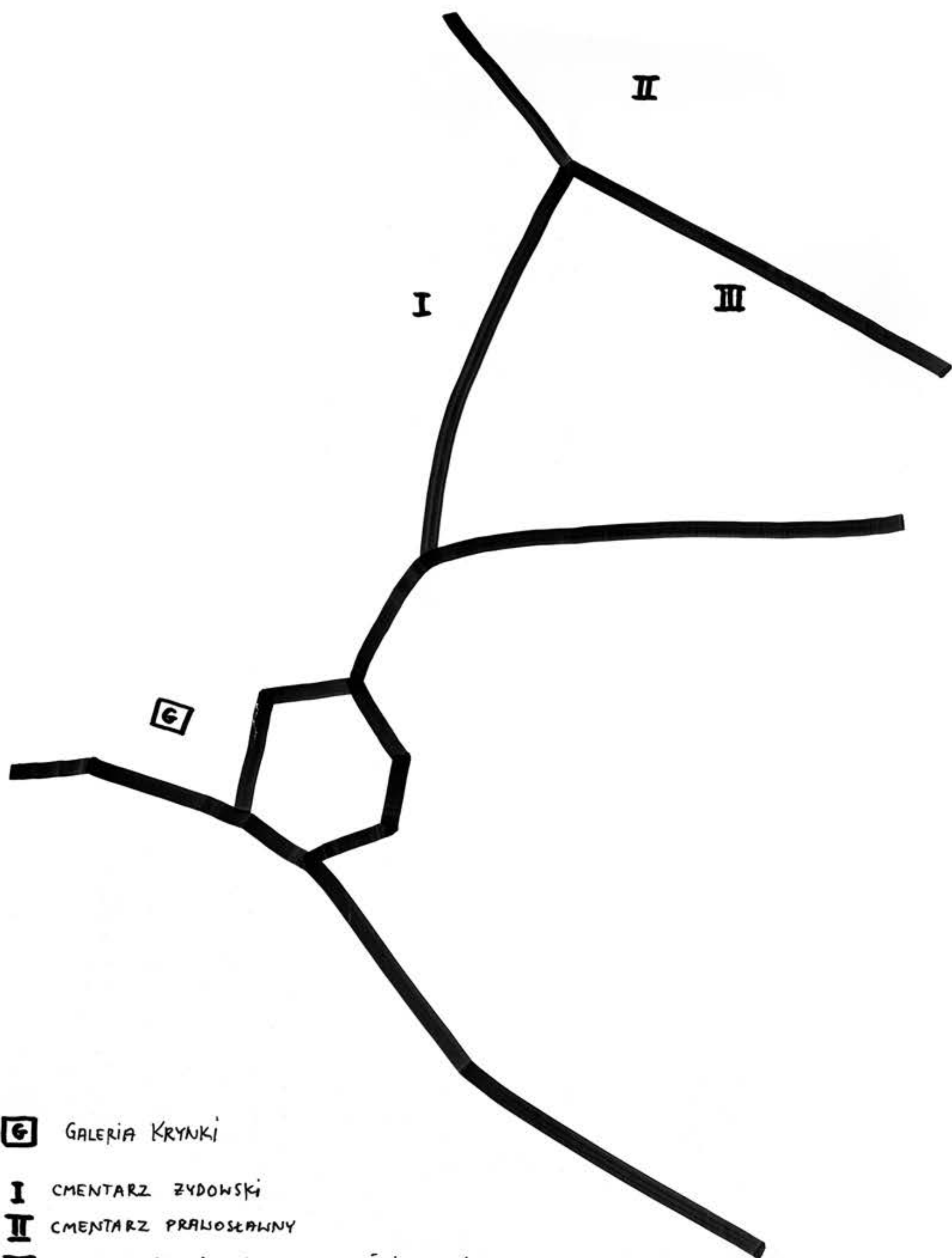
Ян Грыка

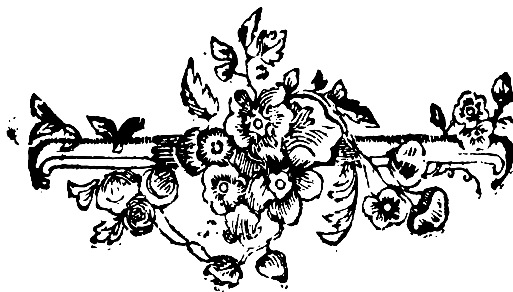
Робэрт Кусьміроўскі да сёлетняга Трыялогу збудаваў прасторавую форму пад загалоўкам Elementarz (Лемантар). Размясціў яе ў публічнай прасторы Крынак, на ўчастку пры Гродзенскай уліцы. Абгароджаная калючым дротам парцэла была зарослая травою, ззаду затуленая дрэвамі і кустамі. Усю яе артыст заставіў знойдзенымі ў наваколлі прадметамі: сапсаваымі сельскагаспадарчымі машынамі, старымі электрычнымі слупамі, заржавелымі гідрантамі, нейкімі бетоннымі слупамі і слупкамі, драўляным ламаччам і г.д. Гэтыя прадметы былі ўкапаныя ў зямлю і здавалася, што з яе вырасталі. Гэта свайго роду расказ пра месца і яго тоеснасць, пра час і непазбежнасць.

Паколькі ўсё гэта стаіць у рэальным вясковым пейзажы, прыходзяць на думку пэўныя вобразы з гісторыі мастацтва, напрыклад карціны Юзафа Хэлмоньскага. Затрыманы кадр з наборам старых рэчаў становіцца ў час заходу сонца „прыгожай" паштоўкай з Крынак, на другім плане якой, на воне лесу, уецца дымок над навакольнымі хаткамі. Такія раскошныя, так папулярныя ландшафцікі, маляваныя ў XIX стагоддзі мастакамі-рэалістамі сёння могуць ажыццяўляць на свой спосаб авангардныя артысты XXI стагоддзя. Тут таксама прысутнічае катэгорыя „прыгажосці", але рэальная, не рэалістычная і паказаная як публічнае мастацтва, а не намаляваная алеем на палатне. Аказваецца, маляваная "цудная" карцінка з Крынак, ці сто файных фоткаў не з'яўляюцца прыкладамі актыўнага аповеду, а гэтая інсталяцыя Кусьміроўскага – менавіта такая форма.

Несумнеўная прывабнасць старых рэчаў, якія ўтварылі могільнік непрыгодных ўжо прадметаў, што згубілі свае ўжытковыя функцыі і могуць быць толькі сведкамі прамінулай цывілізацыі. Пастаўленыя ў такой перспектыве, што ў натуральну спосаб стаюцца часткай краявіду, часткай маляўнічай вёскі, акружанай лесам. Ранг гэтай рэалізацыі дадаткова павышае факт, што ва ўсіх тэкстах пра Кусьміроўскага, называецца ён „геніяльным імітатарам", „містыфікатарам прадметаў, прасторы і часу", „фальсіфікатарам часу і прас торы", „геніем атрапы", „фальсіфікатарам і маніпулятарам рэчаіснасці", „штукаром з Любліна" і г.д. Калі ведаем, чым увогуле займаецца артыст, можам глыбей яго разумець і задацца пытаннем, ці ўсё тут знойдзена, дзе праўда, а дзе містыфікацыя. Такі стан сядомасці, раздвоены ў пошуках адказу на супрацьстаўныя пытанні, характэрны якраз гэтай рэалізацыі. Здаецца, яе "жыццё" толькі што пачынаецца і чым больш будзе ўрастаць у пейзаж, тым больш важкае будзе яе значэнне.

II
I
III
G
G GALERIA KRYNKI
I CMENTARZ ZYDOWSKI
II CMENTARZ PRAWOSŁAWNY
III ELEMENTARZ, REALIZACJA R. KUŚMIROWSKI

ELEMENTARZ

Jan Gryka

Robert Kuśmirowski z okazji tegorocznego Trialogu zbudował przestrzenną realizację pn. Elementarz. Została usytuowana w przestrzeni publicznej Krynek, na parceli przy ulicy Grodzieńskiej. Ogrodzona drutem kolczastym działka, cała była zarośnięta trawą zaś w tylnej części osłonięta drzewami i krzewami. Na jej całej powierzchni artysta rozstawił znalezione w okolicy przedmioty: zdezelowane maszyny rolnicze, stare słupy elektryczne, zardzewiałe hydranty, jakieś betonowe słupy i słupki, elementy metalowych urządzeń, drewniane pozostałości itd. Przedmioty te zostały wkopane w ziemię i robiły wrażenie jakby z niej wyrastały. To rodzaj opowieści o miejscu i jego tożsamości, o czasie i jego nieuchronności.

Ponieważ rzecz cała została ustawiona w realnym wiejskim pejzażu, nakładają się tu wątki i powiązania z historią sztuki np. z obrazami Józefa Chełmońskiego. Zatrzymany kadr ze zbiorem starych rzeczy staje się przy zachodzącym słońcu „piękną" widokówką z Krynek, na której w oddali na tle lasu unosi się dymek z okolicznych chatek. Te rozkoszne, tak popularne widoczki, malowane przez XIX wiecznych malarzy realistów mogą obecnie realizować w nieco inny sposób awangardowi artyści XXI wieku i to również może dotyczyć kategorii „piękna", ale w wydaniu realnym a nie realistycznym, w obrębie sztuki publicznej, a nie olejem na płótnie. Okazuje się, że malowany „śliczny" obrazek z Krynek czy sto fajnych fotek nie jest formą aktywnej narracji, a jest nią ta instalacyjna forma zrealizowana przez Kuśmirowskiego.

Niewątpliwy urok starych rzeczy tworzących tu cmentarzysko nieprzydatnych już przedmiotów, które straciły swoje użyteczne funkcje, jedynie mogą zaświadczać o minionej cywilizacji. Ustawione wobec krajobrazu w takiej perspektywie, że w naturalny sposób stają się jego częścią, częścią malowniczej wsi zatopionej wśród rozlicznych lasów. Rangę tej realizacji dodatkowo wzmacnia fakt, że we wszystkich tekstach o Robercie Kuśmirowskim, jednym tchem wymieniane są o nim takie określenia jak: „genialny imitator", „mistyfikator przedmiotów, przestrzeni i czasu", „fałszerz czasu i przestrzeni", „geniusz atrapy", „fałszerz i manipulator rzeczywistości", „sztukmistrz z Lublina" itd. Mając więc świadomość tego, co artysta tworzy w ogóle, możemy dociekać dalej i pytać czy wszystko zostało znalezione, czy może jest podrobione, gdzie jest prawda a gdzie mistyfikacja? Ten stan uwikłania świadomości w sprzeczne ze sobą pytania staje się symptomatyczny dla tej właśnie realizacji. Wydaje się, że jej „życie" dopiero się zaczyna i im bardziej będzie wrastać w pejzaż tym coraz więcej będzie znaczyć.

Асобы Альманаху

Тамара Андрушкевіч
Канадка, з 1993 года ў Венецыі, мастацтвазнаўца, звязаная з Венецкай выставай, перакладчыцаб між іншым беларускай літаратуры на ангельскую ды італьянскую мовы.

Вінцук Вячорка (1961)
Філолаг, грамадскі і палітычны дзеяч, адзін з заснавалнікаў у 1988 годзе Беларускага народнага фронту "Адрадэнне", лідар Партыі БНФ (1999-2007).

Габрыеля Кардаца
Гісторык мастацтва, культуразнаўца, рэжысёр-дакументаліст, мецэнат артыстаў, куратар выстаў сучаснага мастацтва, выдавец, у 1963-87 г.г. з братам вяла Галерэю дэль Каваліна ў Венецыі. Суарганізатарка артыстычнай групы AstSpace.

Агнешка Карыткоўска-Мазур
Рэжысёр, сцэнарыст, культуразнаўца, тэатралог. Тэатральны і музычны прадзюсар. Фельетаніст тэатральных выданняў. Працавала ў Польскім радыё і тэлебачанні, тэатрах у Польшчы і за мяжой. Дырэктар Драматычнага тэатра імя Аляксандра Вянгеркі ў Беластоку.

Ігнацы Карповіч (1976)
Нарадзіўся ў Случанцы каля Гарадка, выхаваўся ў Беластоку, польскі пісьменнік, перакладчык з ангельскай, гішпанскай і амгарскай моваў, за сваю прозу ўзнагароджаны шматлікімі літаратурнымі прэміямі.

Робэрт Кусьміроўскі (1973)
Польскі артыст, аўтар інсталяцый, аб'ектаў, фатаграфіі. Прымаў удзел у групавых ды індывідуальных выставах у Польшчы і за мяжой. Звязаны з Фондам Галерэі Фоксаль. Жыве і працуе ў Любліне.

Дана Лукасіньска
Драматург, аўтарка радыёспектакляў, раманаў. Літаратурны кіраўнік Драматычнага тэатра імя Аляксандра Вянгеркі ў Беластоку.

Лешак Мачульскі (1930)
Польскі палітык, гісторык, журналіст. Дзеяч апазіцыі ў ПНР, шмат разоў арыштоўваўся, правёў каля шасці гадоў у турме. Сузаснавальнік Руху абароны правоў чалавека і грамадзяніна. Заснавальнік і шматгадовы кіраўнік Канфедэрацыі незалежнай Польшчы. Дэпутат Сейма I і II склікання.

Адам Міхнік (1946)
Польскі публіцыст, эсеіст, гісторык, палітычны дзеяч. У 1968-89 г.г. быў адным з галоўных арганізатараў антыкамуністычнай апазіцыі ў Польшчы. Дзеяч Камітэту абароны рабочых і Салідарнасці. Шмат разоў трапляў за краты. Дэпутат Сейма ў 1989-91 г.г. З 1989 года галоўны рэдактар штодзёнкі "Gazeta Wyborcza"

Анджэй **Стасюк** (1960)
Польскі празаік, драматург, эсеіст, публіцыст і выдавец. Лаўрэат шматлікіх літаратурных узнагарод у Польшчы і за мяжой. Жыве ў вёсцы Валовец у Бэскідзе Нізкім. Разам з жонкай Монікай Шнайдэрман кіруюць выдавецтвам Чарнэ, якое друкуе перш-наперш літаратуру Цэнтральнай Еўропы.

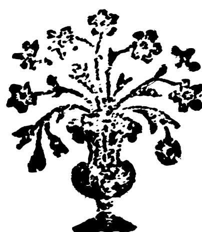
Уладзімір **Някляеў** (1946)
Беларускі паэт, празаік, грамадскі і палітычны дзеяч. Лаўрэат шэрагу прафесійных і дзяржаўных узнагарод за літаратурную дзейнасць. Лідар грамадскай кампаніі „Гавары праўду". Кандыдат у прэзідэнты ў 2010 годзе.

Лявон Тарасэвіч: (1957)
Выдатны мастак, прафесар Мастацкай акадэміі ў Варшаве. Аўтар шматлікіх індывідуальных ды ўдзельнік групавых выставаў у Польшчы і за мяжой. Лаўрэат многіх узнагарод за сваю творчасць. У 2008 годзе стаў амбасадарам Еўрапейскага года міжкультурнага дыялогу. Сузаснавальнік Фонду Віла Сакратас.

Міраслаў Чэх (1962)
Польскі палітык, дэпутат Сейма ў 1993-2001 г.г. Дзеяч украінскай нацыянальнай меншасці ў Польшчы. Публіцыст выдання „Gazeta Wyborcza".

Сяргей Чыгрын (1958)
Беларускі паэт, літаратуразнаўца, культуразнаўца, гісторык, журналіст, перакладчык. Загадчык літаратурнай часткі Слонімскага беларускага драматычнага тэатра.

Кшыштаф Чыжэўскі (1958)
Практык ідэі, культурны дзеяч, эсеіст, перакладчык, выдавец. Заснавальнік Фонду Пагранічча ў Сэйнах і Міжнароднага цэнтру дыялогу ў Краснагрудзе. Дырэктар Цэнтру „Пагранічча – мастацтва, культур, народаў" у Сэйнах.

Osoby Almanachu

Tamara Andruszkiewicz
Urodzona w Kanadzie, od 1993 r. w Wenecji, manager sztuki na Venice Biennale Visual Arts and Architecture Exhibitions, tłumaczka m.in. literatury białoruskiej na angielski i włoski.

Wincuk Wiaczorka (1961)
Filolog, działacz społeczny i polityczny, współzałożyciel w 1988 roku Białoruskiego Frontu Ludowego „Odrodzenie", lider Partii BNF (1999-2007).

Gabriella Cardazzo
Mmieszka i pracuje w Wenecji. Historyk sztuki, mecenas artystów, wydawca, kurator wystaw sztuki współczesnej. W latach 1963-1987 prowadziła w Wenecji wspólnie z bratem „Galerię del Cavallino". Współtworzy grupę AstSpace. Reżyserka filmów dokumentalnych.

Agnieszka Korytkowska-Mazur
Reżyser, scenarzysta, kulturoznawca, teatrolog. Producent teatralny i muzyczny, felietonistka „Sceny", Notatnika Teatralnego". Pracowała w Polskim Radio i TVP, teatrach w kraju i zagranicą. Dyrektor Teatru Dramatycznego im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku.

Ignacy Karpowicz (1976)
Urodził się w Słuczance na Białostocczyźnie, wychował się w Białymstoku, prozaik, tłumacz z języków angielskiego, hiszpańskiego i amharskiego, laureat wielu nagród literackich.

Robert Kuśmirowski (1973)
Polski, performer, twórca instalacji, obiektów, fotografii. Brał udział w wystawach w kraju i zagranicą. Miał także wystawy indywidualne, związany jest z Fundacją Galerii Foksal. Mieszka i pracuje w Lublinie.

Dana Łukasińska
Dramatopisarka i autorka słuchowisk, autorka i współautorka powieści. Obecnie kierownik literacki w Teatrze Dramatycznym im. Aleksandra Węgierki w Białymstoku.

Leszek Moczulski (1930)
Polski polityk,dziennikarz, historyk.Działacz opozycji w okresie PRL, wielokrotnie aresztowany, około sześciu lat więziony z przyczyn politycznych. Współzałożyciel Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela, założyciel i wieloletni przywódca Konfederacji Polski Niepodległej. Poseł na Sejm RP I kadencji I i II kadencji.

Adam Michnik (1946)
Polski publicysta, eseista, pisarz, historyk i działacz polityczny. W latach 1968-1989 należał do głównych organizatorów antykomunistycznej opozycji w PRL, był działaczem Komitetu Obrony Robotników i „Solidarności", wielokrotnie więziony. W latach 1989-91 poseł na Sejm. Od 1989 redaktor naczelny „Gazety Wyborczej".

Andrzej Stasiuk *(1960)*
Polski prozaik, dramaturg, eseista, publicysta i wydawca. Laureat licznych nagród literackich w Polsce i za granicą. Mieszka w Wołowcu w Beskidzie Niskim. Wraz z żoną Moniką Sznajderman prowadzi Wydawnictwo Czarne, specjalizujące się w literaturze środkowoeuropejskiej.

Uładzimir Niaklajeu (1946)
Białoruski poeta, prozaik, działacz społeczny i polityczny. Laureat wielu nagród za swoją twórczość literacką. Lider kampanii społecznej „Mów prawdę!". Kandydat na prezydenta w 2010 roku. W dniu wyborów pobity i uwięziony.

Leon Tarasewicz (1957)
Wybitny malarz, profesor Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Autor licznych wystaw indywidualnych i uczestnik zbiorowych w kraju i za granicą. Laureat wielu

nagród za swoją twórczość. W 2008 roku został ambasadorem Europejskiego Roku Dialogu Międzykulturowego. Współzałożyciel Fundacji Villa Sokrates.

Mirosław CZECH (1962)
Polski polityk, poseł na Sejm w latach 1993-2001, działacz mniejszości ukraińskiej w Polsce, publicysta „Gazety Wyborczej".

Siarhiej CZYHRYN (1958)
Białoruski poeta, literaturoznawca, kulturoznawca, historyk, dziennikarz, tłumacz. Kierownik literacki Teatru Dramatycznego w Słonimiu.

Krzysztof CZYŻEWSKI (1958)
Praktyk idei, animator kultury, eseista, tłumacz, wydawca. Twórca Fundacji Pogranicze w Sejnach i Międzynarodowego Centrum Dialogu w Krasnogrudzie, dyrektor Ośrodka „Pogranicze – sztuk, kultur, narodów" w Sejnach.

ANNUS ALBARUTHENICUS 2013
Poetica Prosa Critica Translatio Descriptio
Год Беларускі 2013 / Rok Białoruski 2013

Wydawca: Oficyna Wydawnicza Fundacja Villa Sokrates
Redakcja i opracowanie wydawnicze: Mikołaj Wawrzeniuk
Koncepcja artystyczna publikacji: Leon Tarasewicz
Projekt graficzny, przygotowanie do druku: Plajster Jerzy Osiennik
Tłumaczenia: Kastuś Bandaruk, Alina Wawrzeniuk, Mikołaj Wawrzeniuk
Korekta: Kastuś Bandaruk
Druk: Białostockie Zakłady Graficzne S.A.
Nakład: 300 egzemplarzy
Krynki 2013

www.villasokrates.pl

XIV Trialog / Krynki 06-07.09.2013
«Сакрат Яновіч і сучаснасць»

XIV Trialog odbył się pod honorowym patronatem
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Narodowego Centrum Kultury
w ramach Programu Narodowego Centrum Kultury - Kultura - Interwencje.
Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Administracji i Cyfryzacji.

ISBN 978-83-930962-3-7

Трынаццацігадовая гісторыя Трыялогаў магла закончыцца разам са смерцю іх стваральніка Сакрата Яновіча. Дванаццаць архіўных ужо, тоўстых тамоў альманаха ANNUS ALBARUTHENICUS на бібліятэчных паліцах, падборкі артыкулаў у прэсе, інтэрв'ю склалі б менш ці больш камплектны запіс ідэі цыклічных сустрэч індывідуальнасцяў са свету высокай культуры з Польшчы, Беларусі ды іншых краін Еўропы ў сэрцы глыбокай еўрапейскай правінцыі. Быў бы гэта аднак запіс ідэі аднае асобы, без моцных гістарычных і культурных фундаментаў, без водгуку, без плёну.

Шматгадовая гісторыя Трыялогаў аднак паказала, што дзякуючы такім сустрэчам беларускую культуру пачынаюць заўважаць у Еўропе, а ў шматкультурным ды шматканфесійным рэгіёне набывае яна моц і значна яго ўзбагачае. Маюць на гэта ўплыў універсальныя вартасці семінараў і высокі ўзровень дыскусіяў пад час трыялогаў.

Ідэя XIV Трыялогу геаграфічна расцягнутая паміж Беласточчынай, Беларуссю, Польшчай і Еўропай.Гэта быў Трыялог розных сфераў культуры з удзелам выдатных творцаў літаратуры, мастацтва і тэатру.